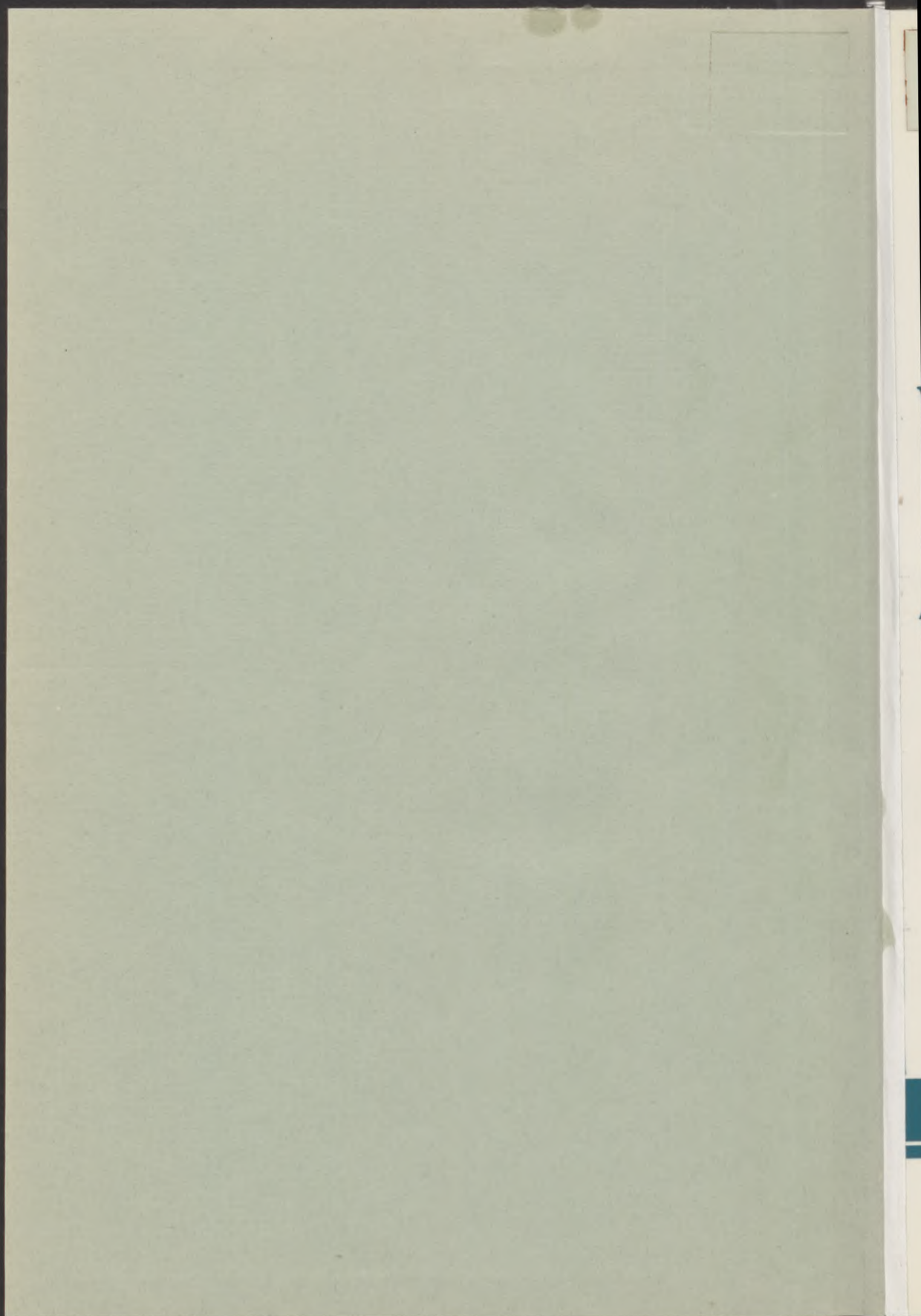

....KC...
11.202/8
KZK

KC

11.202/1

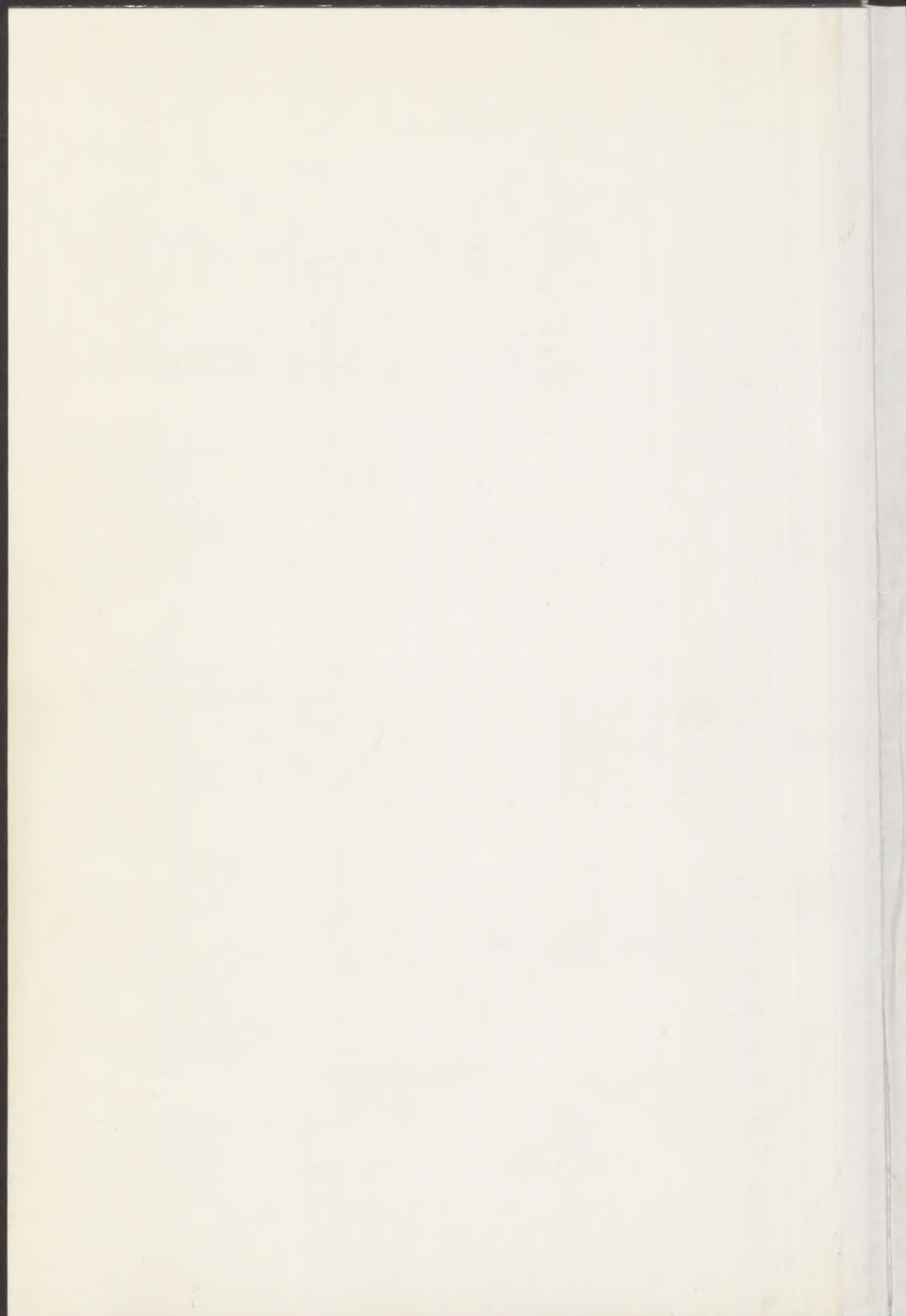
Vasy Géza

*Az 1945 utáni
magyar irodalom
alkotói*

I. rész

Metszetek

N KORONA
NOVA

VASY GÉZA

*Az 1945 utáni
magyar irodalom
alkotói*

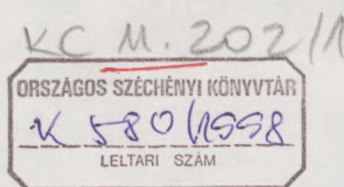
❖ I. rész ❖

KORONA NOVA KIADÓ, BUDAPEST
1998

311663

Lektorálta
FRÁTER ZOLTÁN

Felelős szerkesztő
FÁBIÁN TERÉZ

ISBN 963 9128 21 X 0

ISBN 963 9128 06 6

Kiadja a Korona Nova Kiadó Kft.
1111 Budapest, Bartók Béla út 10–12.
Tel./fax: 185-1941, 165-4797
Felelős kiadó: Sz. Kuncze Magdolna ügyvezető igazgató
Kiadói kód: KN 0063
Nyomdai előkészítés: Fényszedő Központ Kft.

Készült a Múzsák Nyomdában

Tartalom

TÁJÉKOZTATÓ / 7

METSZETEK FÉL ÉVSZÁZADRÓL / 9

A korszak határai / 9

Történeti áttekintés / 10

A művelődés története, a szellemi élet / 13

A tudományok és a művészetek / 14

A világirodalom / 16

A magyar irodalom élete / 16

Színterek, nemzedékek / 16

Irányzatok / 18

Folyóiratok / 19

Emigrációs irodalom / 20

Kisebbségi magyar irodalom / 21

Gyermek- és ifjúsági irodalom / 23

A műfordítás / 23

Irodalomtörténet, -kritika / 24

KODOLÁNYI JÁNOS / 25

Én vagyok (Részlet) / 30

KÁLNOKY LÁSZLÓ / 33

Baka utca / 38

Pályám emlékezete / 39

Kiszorítódsi / 39

Északon / 40

Aki bennem lakik / 43

JÉKELY ZOLTÁN / 44

Új évezred felé / 47

Csontjaimhoz / 48

Enyeden ősz van / 48

Madár-apokalipszis / 49

Lidérc-űző / 51

Ametiszt éjszaka / 51

Nyárelő hava / 52

Apa-váró / 52

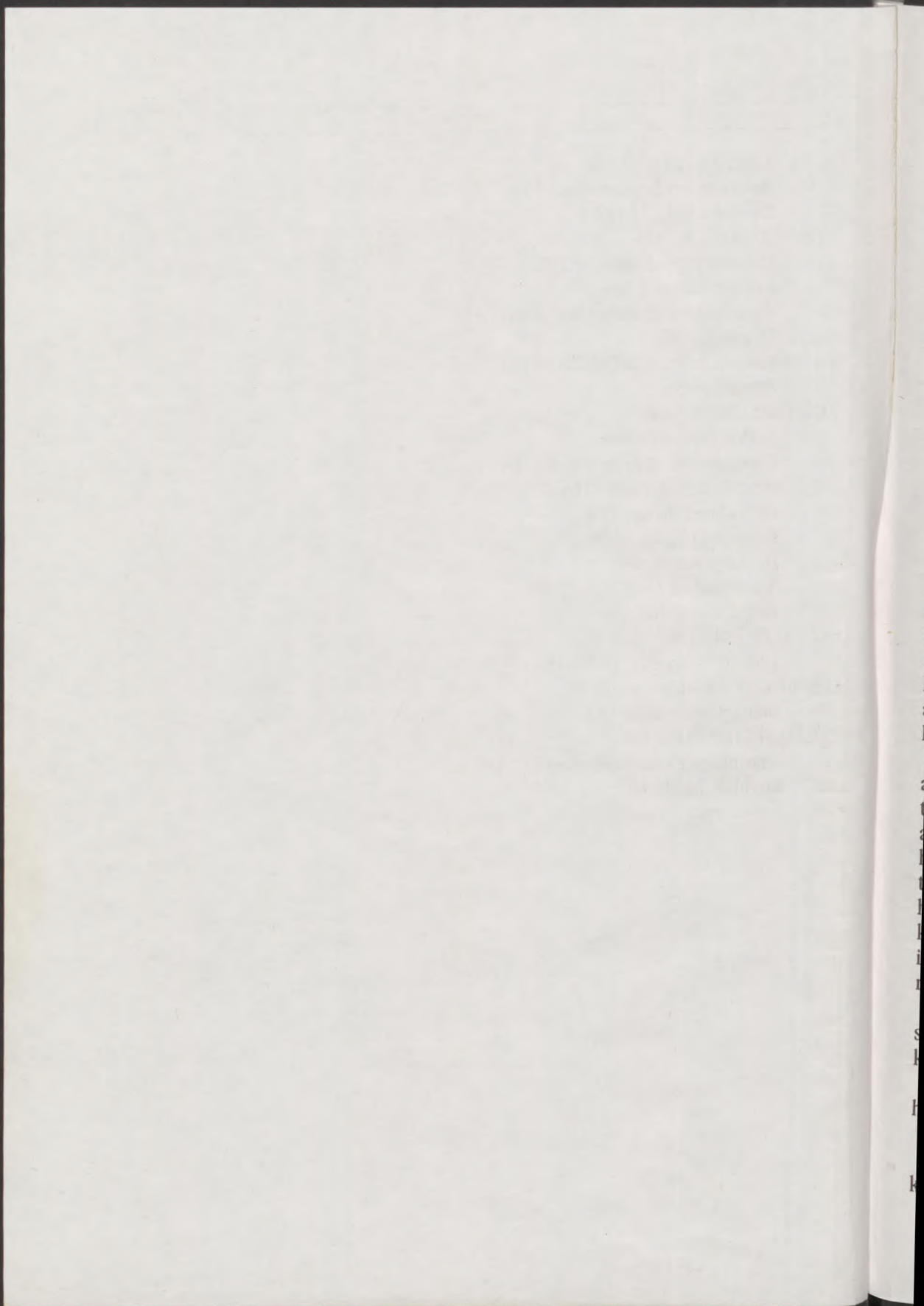
RÓNAY GYÖRGY / 53

Kassák / 56

A világ legszebb délelőttje / 57

- Rózsadombi reneszánsz / 58
Szeptemberi csönd Szárszón / 59
A közelítő tél / 59
Az öreg költő / 60
A hajós hazatérése / 60
Szérű / 61
- SZABÓ MAGDA / 62
Régimódi történet (Részlet) / 66
 - HUBAY MIKLÓS / 70
C'est la guerre (Részlet) / 73
 - MÁNDY IVÁN / 76
A puhakalapos / 81
Miért írok? / 84
- NEMES NAGY ÁGNES / 85
A szomj / 88
Szobrokat vittem / 89
Lázár / 90
A formátlan / 90
Párbeszéd / 90
Ekhnáton jegyzeteiből / 91
Ekhnáton éjszakája / 91
Amikor / 94
Madár / 94
- KORMOS ISTVÁN / 95
Fehér virág / 99
Ház Normandiában / 99
Leltár / 100
Utánunk / 100
Tengermély / 101
N. N. bolyongásai / 102
Katalánok / 103
Vád / 103
Egész évben Lucázás / 104
Pásztorok / 104
- SÜTŐ ANDRÁS / 106
Csillag a máglyán (Részlet) / 110
- SÁNTA FERENC / 114
Az ötödik pecsét (Részlet) / 119
- FODOR ANDRÁS / 124
A vízrenéző / 128
Veled / 129
Száműzetés / 129

- Érkezés / 129
Bevezetés egy birodalomba / 131
De lent a föld... / 132
KÁNYÁDI SÁNDOR / 133
Halottak napja Bécsben / 137
Vannak vidékek / 149
Gyülekezeti szabadság zárójelekkel / 149
SZÉKELY JÁNOS / 150
Caligula helytartója (Részlet) / 154
Sztriptíz / 159
CSOÓRI SÁNDOR / 160
Barbár imádság / 164
Elengednélek, visszahívnálak / 164
Ott még a Napé voltál / 165
Kezemben zöld ág / 166
Berzsenyi elégiája / 166
Ha ennyi volt az élet / 167
A kert polgára / 168
Reggel a kertben / 169
• SZABÓ ISTVÁN / 170
Isten teremtményei (Részlet) / 174
• CSURKA ISTVÁN / 178
Deficit (Részletek) / 182
SZILÁGYI DOMOKOS / 186
(Harminckét sor a boldogságról) / 190
Szemből, halál / 191
Napraforgók / 192

Tájékoztató

A közelmúlt és a jelen, azaz körülbelül a legutóbbi ötven-hatvan esztendő irodalmában mindig sokkal nehezebb eligazodni, mint a régebbi korokban, amelyek már befejezettek mutatkoznak. S bár igaz, hogy minden újraolvasás újabb észrevételeket eredményezhet, újrafelfedezésekhez vezethet, aligha valószínű, hogy a XX. század előtti magyar irodalomban nagyobb számmal volnának nem ismert vagy félreismert alkotók és művek. Ezzel szemben a XX. században bizonyosan vannak ilyenek, s ezt nemcsak az alkotók különösen nagy számával magyarázhatjuk, hanem a sűrű és sokféle politikai-ideológiai váltással, valamint az irányzatok, a poétikai formák változatosságával. Ezekkel ugyanis az irodalmi befogadóképesség, az ízlés és az esztétikai ítéletalkotás ritkán volt képes lépést tartani.

Így érthető, hogy amikor dr. Mohácsy Károllyal megírtuk a középiskolák negyedik osztálya számára az *Irodalom* tankönyvet, hosszas mérlegelés után arra kényszerültünk, hogy a szóba jövő alkotók közül csak a legfontosabbakat szerepeltessük, már csupán azért is, mert a legszűkebb anyag terjedelme is nagyobb a tisztességesen megtaníthatónál, ugyanakkor elképzelhetetlen, hogy Németh László, Illyés Gyula, Pilinszky János, Nagy László és néhány társuk ne legyen a törzsanyag – az általános műveltség – része. Azért, hogy áttekinthetőbb legyen az anyag, s egyértelműbb is a helyzet, az 1997-es kiadásban az élő szerzők a *Kiegészítő füzet az irodalom tankönyvhöz* című kiadványba kerültek, néhány olyan alkotóval együtt, akiknek ismerete kívánatos lenne, de általánosan nem várható el.

Ez a könyv szerves folytatása a tankönyvnek és a kiegészítő füzetnek, azokkal együtt ad hiteles képet. A részletesebb korszakbemutató után olyan szerzőkről ad vázlatos, de tankönyvszerű pályaképet s irodalmi szemelvényeket, akik mind az eddigi tantervek, mind a NAT és az új típusú érettségi szempontrendszere alapján készülő újabbak részét képezhetik, elsősorban az emelt szint, a szabad témakörök, a helyi sajátosságok figyelembevételkor. S mindezekon túlmenően ez a könyv – és készülő folytatása – teljesebb képet adhat modern irodalmunkról azoknak, akik irodalom szakos tanárok, a kulturális élet munkásai szeretnének lenni – vagy már most is azok. E témakörben és ezen a szinten ugyanis a tankönyv és az ismeretterjesztés átjátszik egymásba. E könyvet tehát a középiskolásoknak, az egyetemistáknak, tanáraiknak és minden érdeklődőnek figyelmébe ajánlom.

Az itt tárgyalt alkotók nagyobbik felének már lezárult a pályája. S bár a befejezettségre a második részben is lesz sajnos példa, a szűkebb értelemben kortárs és életkorukat tekintve is fiatalabb írók bemutatására ott kerül sor.

Mivel e könyvet reményem szerint nemcsak az említett tankönyvsorozat ismerői használhatják eredményesen, a teljesebb tájékoztatás kedvéért felsorolom az eddig tárgyalt alkotókat.

Az *Irodalom* IV.-ben szerepel az 1945 utáni irodalomból:

Kassák Lajos, Déry Tibor, Szabó Lőrinc, Németh László, Illyés Gyula, Vas István, Örkény István, Ottlik Géza, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László. A kiegészítő füzet

ben ugyancsak portrét kapott Nagy Lajos, Áprily Lajos, Füst Milán, Tamási Áron, Márai Sándor, Mészöly Miklós, Sarkadi Imre, Juhász Ferenc. Ők azok, akiket a születési évszám időrendje szerint képzeletben e kötet névsorába is be kell illeszteni.

Az Irodalmi szöveggyűjteményben szereplő műveket jelzi.

Metszetek fél évszázadról

A korszak határai

Aligha vitatható, hogy 1945 jelentős fordulópont Magyarország életében. Befejeződött a második világháború, s egy gyökeresen másfajta társadalmi berendezkedés vette kezdetét, amelynek politikai és gazdasági, majd kulturális következményei is lényegbevágóak. A háború vége nemcsak a német megszállás megszűnését jelentette, hanem a szovjetének a kezdetét is. Ez is komoly gazdasági és politikai megkötöttségekkel járt. De miközben jelentős részben máról holnapra összeomlott a félfudális örökséget is hordozó rendszer, lehetővé vált a nagybirtokrendszer fölszámolása és a polgári demokratikus szabadságjogok teljesebb körű biztosítása.

Ha a művészetek s közelebbről az irodalom történetének korszakolásával foglalkozunk, nem ennyire egyértelmű 1945 korszakhatár volta. A magyar – és a világ – irodalom történetében is olyan tendenciák érvényesültek 1930 tájától, amelyekben semmiféle döntő változás nem következett be sem a háborús években, sem közvetlenül utánuk. Sőt, a háborús tapasztalat inkább megerősítette az újrealizmus, a szintetikus realizmus, a klasszikus modernség fogalmaival jellemezhető irányzatcsokrot, amely körülbelül 1960-ig szinte egyedül van jelen a világirodalomban, s nálunk is. Ha a hazai irodalomnak művekben is megnyilatkozó lényegi változásait keressük, akkor azokat az 1950-es évek közepének olyan új szellemiségű és poétikájú alkotóinál lelhetjük fel, mint Pilinszky János, Juhász Ferenc, Nagy László. Az ő eltérő jellegű poétikai-szemléleti forradalmaik jelenthetik új szakasz kezdetét a magyar irodalomban, s nem 1945. Ugyanakkor ezt a szűkebben szakmai szempontot csupán 1945 korszakhatár voltának rögzítése után érvényesíthetjük. Az irodalom nemcsak művek összességéből áll, hanem az író-mű-olvasó kapcsolatrendszer egésze hozzátartozik, tehát az irodalmi élet, annak intézményrendszere, az olvasóközönség állapota, s ha ezeket is figyelembe vesszük, már „irodalmi” érvek is szólnak a politikaiak-történetiek-gazdaságiak mellett arról, hogy 1945 kihagyhatatlan dátum. Nem feltétlenül szerencsés, hogy nálunk az irodalom korszakhatárait gyakran kiélezett történelmi fordulópontok adják meg, de a múlton változtatni nincsen módunk. Egyúttal célszerű azt is belátnunk, hogy az 1950-es években bekövetkező szemléleti-poétikai változások, bármilyen nagymértékűek is, bármennyire új stílust jelentettek is, azért még a klasszikus modernség körén belül maradtak. Főleg a jelen felől nézve sokkal erőteljesebbnek tűnik a folytonosság a negyvenes és a hatvanas évek irodalma között, mint mondjuk a hatvanas és a nyolcvanas évek összevetésekor.

Nemcsak 1945, de az utána következő évek kultúrájának történetébe is élesen be-

leszólta a politikai események. Ma viszonylag könnyen megválaszolható már az a kérdés, hogy volt-e 1945 óta jelentősebb korszakhatár történelmünkben, hiszen 1989–1990 változásai egyértelművé tették ezt.

Addig azonban sok szakember szemében csupán 1948, a „fordulat éve” mutatkozó határdátumnak, ugyanis ebben az évben következett be a szocialista forradalom győzelme, vette kezdetét a proletárdiktatúra, az egypártrendszer, és ekkortól már a szocialista társadalom építése folyt. Igaz, kacsringókkal, tragédiákkal. S ha nem figyelünk az irodalom folyamataira, ezt az 1945 vagy 1948 után való egységet sok szempontból akár el is fogadhatjuk. Ha viszont meglehetősen sok művet ismerünk, azokból kirajzolódik, hogy az irodalomban – s a szellemi élet egészében is – már jóval 1989 előtt megindult s le is zajlott a döntő változás. Az 1950-es évek közepén kibontakozó folyamatok mintegy két, két és fél évtizeden át tartották vezető helyüket, s csak 1975 táján, az évtized végén jelentkeztek mellettük olyanfajta új szemléleti és ábrázolási módok, amelyek egyúttal korszakváltásra utaltak: beköszöntött a „posztmodern” kora. A legutóbbi másfél-két évtized a szorosabb értelemben vett jelenkor, s ennek irodalmáról beszélni lehet és kell is, de a megítélés inkább még csak kritikai lehet s kevésbé irodalomtörténeti érvényű.

A hetvenes években meginduló váltás nagyjából egyidejű az európai és világfolyamatokkal még akkor is, ha egészen mások a belső feltételek. A hatvanas-hetvenes években ugyan nálunk is felgyorsult egy újabb ipari forradalom, jelentősen átalakult a gazdaság és a társadalom szerkezete, módosultak alapvető foglalkozási ágak és azok arányai, lemaradásunk mégsem csökkent a fejlett nyugati államokhoz képest, sőt inkább tovább nőtt. Az 1945 utáni hazai változások ugyanakkor nemcsak fájdalmasak, de erőltetettek is voltak: sok évtizedes, évszázados, a kultúrát, az erkölcsöt meghatározó rend bomlott fel, s ezek helyét igazából nem tudták hasonlóan szilárd szokások és elvek elfoglalni. Egy félig polgárosodott ország rendje bomlott fel úgy, hogy sem az elképzelt szocialista, sem valami másfajta értelmes rend nem foglalta el annak helyét, s eltűnt a polgári állammá fejlődés szervezésének az útja. Szétfoszott a polgár öntudata, eltűntek az értelmes közösségi formák (s éppen a közösségiség eszméjét hirdető társadalomban), felbomlottak a szilárd erkölcsi elvek. Mindennek a kilencvenes években látjuk a legnagyobb kárát.

Történeti áttekintés

Fél évszázad legfontosabb belső korszakhatárai: 1948 és 1989/1990. A maga módján a fordulat éve mindegyik: az első az áttérés az egypártrendszerre, a proletárdiktatúrára, a másik a visszatérés a többpártrendszerhez, a demokráciához.

1945 után néhány évig még többpártrendszer volt, ez a népi demokrácia időszaka. Tényleges szavazóbázisánál már ekkor jóval nagyobb a kommunista párt súlya, mely első sorban nem kétségtelenül ügyes politizálásuknak köszönhető, hanem a szovjet hadsereg-

nek és a szovjet politika erőszakos jelenlétének. Az ő támogatásukkal – nemegyszer irányításukkal – számolta fel sorra a kommunista párt a jobboldaltól kezdve a centrumon át a baloldaltig mindazokat a politikai mozgalmakat, erőket, amelyeknek tényleges szerepe van a létező demokráciában. Nem riadnak vissza a törvényteleniségektől, a választási csalástól, a rágalmaktól, az erőszaktól, a hatalommal való visszaélés legkülönbözőbb formáitól sem. Ugyanakkor tény, hogy a nyilvánosság előtt jól és ügyesen szerepeltek, s mind nagyobb tömegeket nyertek meg sikereikkel és az ideális társadalmat hirdető ígéreteikkel. Közben az ország nemzeti összefogással valóban újjáépült, s valóban demokratikusabbnak mutatkozott az 1945 előttinél.

A fordulat éve a proletárdiktatúra bevezetését is jelentette, s ez a sztálinizmus szellemében a győzelem után még vadabb erőszak-politikával járt együtt. Mindennek korántsem a kezdete, de az első igazán látványos jele Rajk Lászlónak és társainak a kivégzése volt. A kommunista Rajknak jelentős szerepe volt annak a kíméletlen erőszakszervezetnek a kiépítésében, amely aztán vele is végzett. E perrel is illusztrálták a sztálini tételt, amely szerint a proletárforradalom győzelme után „az osztályharc éleződik”, s mindenhol ellenséget kell keresni és lehet is találni. Az 1956-ig tartó Rákosi-korban Magyarországon mintegy egymillió ember ellen folyt valamilyen rendőri, bírósági eljárás. A kivégzések, a bebörtönzések, a kitelepítések, a fegyelmi eljárások szinte teljes körűvé tették a félelem légkörét. Közben az ország „épült” és „szépült”, de az erőltetett iparosítás, a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása óriási károkat okozott, az életszínvonal drasztikusan csökkent, az életkörülmények általánosan romlottak.

1953 tavaszán meghalt Sztálin, s ez lehetővé tette, hogy megkezdődjön bizonyos mértékű szembenézés magával a sztálinizmussal, amelynek Rákosi az egyik legbuzgóbb túlteljesítője volt. Szovjet nyomásra mégis rákényszerült arra, hogy Nagy Imrét nevezzék ki helyette miniszterelnöknek, s hogy megkezdődjön a leginkább szembeötlő bűnök és hibák felszámolása. Azonban a Szovjetunióban is hatalmi harc folyt, és amikor a merevebb vonal jobb pozícióba került, ismét a továbbra is pártfőtitkár Rákosi határozottabb támogatásáról döntöttek. Nagy Imrét leváltották, majd néhány hónap múlva a pártból is kizárták.

1956 februárjában tartották az SZKP XX. kongresszusát. Ez végre nyíltabban nézett szembe a sztálinizmussal, bár Hruscsov titkos beszédben tárta csak a küldöttek elé a tényeket. A nemzetközi és a magyarországi hatás így is rendkívül jelentős. Végző soron ez vezetett el október 23-hoz. Közvetlenebbül az a tény, hogy bár 1956 nyarán Rákosit – ugyan csak szovjet utasításra – végre leváltották tisztségeiből, de szelleme továbbra is érvényesült, igazi politikai váltás nem következett be, pedig az ország népének döntő többsége ezt kívánta, majd követelte is. A szocializmus gyakorlatát minden torzulásától meg akarták tisztítani, megteremteni az „igazít”.

Ez az igény vezetett el 1956 októberének forradalmához, majd a nemzetközi helyzet alapján annak szükségszerű vérbefojtásához. Igaz, a forradalom politikusai nem voltak eléggé „ügyesek”, igaz, hogy megint csak hittek nagyhatalmi ígéreteknek, de tény, hogy a jaltai egyezmény szellemében ekkor még nem volt várható sem az, hogy a Szovjetunió belenyugszik egyik csatlós államának kiválásába és önállósulásába, sem az, hogy ehhez bármelyik nyugati hatalom segítséget ad, hiszen ez valóban háborús konfliktushoz veze-

tett volna. Magyarország területén nagyszámú szovjet csapat állomásozott, és utánpótlást is kaptak. A velük való szembeszállás kizárólag magyar érdek volt, s mint Rákóczi vagy Kosuth korában, most is a nagyhatalmak egymás közti konfliktusai és azok megoldásai döntöttek – mellékesen mintegy – a mi sorsunkról.

Moszkva létrehozott egy újabb magyar kormányt Kádár János vezetésével, s ezzel november 4-én kezdetét vette a Kádár-korszak 33 esztendeje. A kezdeti szirénhangok a nyugalom helyreállítását, a munka és a tanulás beindítását célozták, néhány hét után azonban megkezdődött a véres terror. Írókat, értelmiségieket, munkásokat börtönöztek be. Közel 16 ezer embert ítéltek börtönbüntetésre, több mint 300 embert végeztek ki, több száz ember halt meg a tüntetések során a sortüzekről. 1956 novemberében Kádár még forradalomnak nevezte október 23-át, nem sokkal később már olyan ellenforradalomnak, amelyben fasiszták, bűnözők, nyugati imperialisták vitték a vezető szerepet. 1958. június 16-án Nagy Imrét és legközvetlenebb társait kivégezték.

A Magyar Kommunista Párt a szociáldemokratákkal való egyesüléskor, 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártja nevet vette fel. 1956. november 1-jén ismét átalakultak Magyar Szocialista Munkáspárt néven. Ez a párt ugyanúgy az egypártrendszer folytatása, mint elődje: a társadalmi élet minden területe pártirányítás alá tartozott. Az ország gazdasági élete meglehetősen gyorsasággal helyreállt, de a szellemi életben csak a hatvanas évek elejétől kezdve beszélhetünk viszonylag konszolidálódott állapotokról, s csak az évtized közepétől olyan fokú demokratizmusról, amely már tágabban értelmezi a szocializmus fogalmát, és a nem szocialista nézeteknek is helyet ad bizonyos korlátok között. A hatvanas évek a gazdasági fellendülés évtizede is. A párt felismerte, hogy az emberek elsősorban viszonylagos nyugalomban szeretnének élni, jóllakva és anyagi javakat megszerezve, nem pedig a barikádokon harcolni. A párt számára 1956-nak az is tanulsága volt, hogy a „barikádoktól”, az igazi mozgalmi aktivitástól jobb minél távolabb tartani az embereket, hiszen azzal a párt hatalmát veszélyeztethetik ismét.

Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján ismét lezajlott egy már nem terrorisztikus, de erőszakos termelőszövetkezetesítés. Ennek sikere is megnyugtatta a pártot: a termelőszökök szocialista tulajdonban vannak, lerakták „a szocializmus alapjait”. Néhány év múltán engedélyezték a háztáji gazdaságok működését, s kezdetét vette a magyar mezőgazdaság fellendülése, amelynek nagy szerepe volt az életszínvonal emelkedésében és a falusi társadalom gyökeres átalakulásában.

A hatvanas évek második felében gazdasági reformok bevezetését határozták el. Az extenzív fejlődést intenzívvé szeretnék volna tenni, s ehhez a világ piacgazdálkodását is jobban figyelembe kellett venni. Nagy volt azonban a hazai balos ellenállás, és a moszkvai vezetésű baloldali konzervatív erők, a Breznyev-korszak merevsége (1964–1982) gátat szabott a hazai lehetőségeknek. Így viszont óhatatlanul mélyülni kezdett a válság, amelyet fokozott, hogy az életszínvonalat sokáig nem merték csökkenteni, mert féltek az elégedetlenségtől. Halmozódni kezdett az államadósság, amely évtizedekre meghatározta az ország sorsát – most már társadalmi berendezkedéstől függetlenül is. Hiába jöttek időnként újabb reformkísérletek, a nyolcvanas években tovább romlott az ország helyzete. Bár akkor szinte senki sem látta előre, az évtized végére viharos gyorsaságúvá váltak az esemé-

nyek. Hirtelen megszerveződtek és meg is erősödtek az ellenzéki erők. Gyors egymásutánban következett be Kádár visszavonulása, Nagy Imre és társai újratemetése, a köztársaság kikiáltása 1989. október 23-án, majd 1990 tavaszán ismét sor kerülhetett szabad országgyűlési képviselő-választásokra, miután létrejött a többpártrendszer. Ami azóta történt, az már a legközvetlenebb jelen, még nem „történelem”.

A művelődés története, a szellemi élet

1945 után erőteljes változások következtek be a tanulási lehetőségekben. Kötelezővé tették a nyolcosztályos általános iskolát, az oktatás ingyenessé vált. Bevezették a tömeges felnőttoktatást, s eltöröltek minden, a nők elé állított tanulási akadályt. A túl gyors eltömegesedés, az iskolák államosítása 1948-ban, a nagy hagyományú egyházi intézmények felszámolása, az erősödő ideológiai nyomás a marxizmus érvényesítésére súlyos színvonalcsökkenést is eredményezett. Sok volt a félig képzett, az egykönyvű ember, s ez mindig veszélyes, mert csak a sokoldalú és sok szempontú képzettség teszi lehetővé az igazi szellemi munkát, értelmiségi létet. Mindenesetre az analfabéták száma az 1930. évi 668 ezerről 1990-re 103 ezerre csökkent. A 18 éven felüli lakosság körében legalább középfokú végzettséggel 1949-ben 5,5% rendelkezett, míg 1990-ben már 29%. A 25 éven felüliek körében 1949-ben 0,5%-nak, 1990-ben már 10%-nak volt felsőfokú végzettsége. Meglehetősen közismert azonban, hogy ezzel az aránnyal Európában a legutolsó helyek egyikét foglaljuk el. A szellemi foglalkozásuk 1949-ben a keresők 8%-át, 1990-ben pedig 30%-át tették ki.

Hasonló jellegű számsorokat lehetne megadni a könyvkiadásról, a mozi-, a színház, a hangverseny-látogatók számáról s más művelődési adatokról. Az emelkedő számok mögött az ötvenes években még sok volt a formalitás, a hatvanas években azonban mindinkább érvényesült a minőség. A nyolcvanas évekbe átlépve aztán érzékelhető a kifulladás meg az is, hogy a művelődés szerkezete kezdett látványosan átalakulni. A korszak legnagyobb hatású művelődési eszközévé, üzenethordozójává a televízió vált. 1957-ben indult meg a rendszeres kísérleti adás. 1960-ban mintegy százezer, 1970-ben már 1,7 millió előfizető volt, s újabb évtized múltán gyakorlatilag minden háztartásban megjelent a vevőkészülék. A fejlődés újabb szakaszát jelentette a műholdas adások elterjedése, melynek következtében végleg leomlottak az ideológiai-kulturális határok.

Miként a politikának, a szellemi életnek a helyzete is nagymértékben változó e nagy korszak kisebb periódusaiban. S mivel a kezdő és a befejező esztendőktől eltekintve egypártrendszer volt, az uralkodó hivatalos ideológia határozta meg a szellemi élet lehetőségeit is.

Az irodalmi élet egésze szempontjából kulcsfontosságú volt a mindenkori művészetpolitika, már csak azért is, mert a legtöbbször az irodalmat használták szemléltető példa-

ként. 1945 és 1948 között a cél a szellemi élet megnyerése volt, s ebben kiemelkedő szerepet játszott az európai hírvételező, a Moszkvából hazatérő Lukács György. A fordulat éve után őt is félreállították, mert komolyan gondolta a demokráciát. 1948 és 1956 között szinte teljeskörűen a szovjet minta, a sztálinizmus érvényesült. A legközvetlenebb pártirányítás alá vontak minden művészeti fórumot, s fontosabb esetekben közvetlenül a pártközpontban döntöttek egy-egy mű közléséről is, megbírálásáról is. Ezekben az években legjelentősebb íróink nagy része nem is publikálhatott, illetve csak műfordítóként vagy ifjúsági íróként vehetett részt az irodalmi életben, mint például Szabó Lőrinc, Németh László, Weöres Sándor, az akkori fiatalok közül Pilinszky János, Mátyás Iván, Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes. Sokáig teljes hallgatásra kényszerült Kassák Lajos és Kodolányi János.

1957-től kezdve elvileg liberálisabbá vált az irodalompolitika, de valójában csak a hatvanas évek közepétől érvényesültek igazán az ezt kifejező elvek. A „három T” elve praktikusán azt jelentette, hogy bizonyos – természetesen szocialista – műveket *támogat* a politika, mások jelenlétét *tűri*, tehát periferikusan nyilvánossághoz engedi őket, ismét másokat, az ellenségesnek minősítetteket pedig *eltiltja* a közléstől. Ez az elv a kezdeti szigor után liberalizálódott. Például Örkény István, Juhász Ferenc, Nagy László az ötvenes évek végén még inkább a tiltott kategóriába tartoztak, a hatvanas évek elején kezdtek átkerülni a tűrték közé, s az évtized második felében már támogatottak lettek, ami a kiadásokban, a díjakban nyilvánult meg. De még ez sem akadályozta meg egyes alkotások visszatartását. A nyolcvanas években fokozatosan értelmét veszítette ez az elv, ugyanis a társadalom szabadságharca először a szellemi életben s azon belül is egyik fő helyként az irodalomban nyilvánult meg. Az irodalom mindinkább érvényesíteni kezdte önnön értékrendjét, s olyan nyomatékkal, hogy az előtt a meggyengülő állampárt is hallgatásra kényszerült.

Az irodalompolitikát sokan a bolsevizmus szörnyszülöttjének gondolják, pedig ilyesmi minden szervezett modern társadalomban létezik. S nem is egyféle. Legélesebben 1956-os és az 1989-es fordulat mutatta meg, hogy a szellemi életnek a hivatalos politika ellenében felmutatott önszerveződése is irodalompolitikai – s bizonyos körülmények között nagypolitikai – rangú és jelentőségű. A bolsevik hatalom hiába próbálta hosszú időn keresztül elzárni a hazai szellemi életet a nagyvilágtól, s megtartani a szocialista tábor karanténjában, ez nem sikerülhetett. Még a „saját nevelésű” értelmiség is szembefordult e hatalommal, oly erős volt benne a következetesebb demokratizálódás igénye.

A tudományok és a művészetek

Az ideológiai helyzet, a pluralizmus viszonylagos lehetősége vagy teljes hiánya nagymértékben meghatározta a tudományok és a művészetek helyzetét is. 1944–1945-ben a szellemi életben kevés volt az emigráns, sokkal jelentősebb a hazatérők száma. Annál többen távoztak

tak a fordulat évének időszakában, majd 1956 végén. E második nagy hullám után is többen mentek önként vagy kényszerűségből Nyugatra. (A hetvenes években egyeseknek már ajánlották is, hogy távozzanak.)

Minden korlátozás ellenére mind a természet-, mind a műszaki és orvostudományokban születtek jelentős eredmények ebben a fél évszázadban is. S bár az ideológia sokkal közvetlenebbül áthatotta a társadalomtudományokat, a hatvanas évektől kezdve mindinkább lehetőség nyílt valódi alap kutatásokra is. Ugyanakkor a harmincas évekkel kezdődő időszakot minden korábbinál inkább jellemzi az, hogy magyar tudósok, művészek külföldön élve érnek el kimagasló sikereket, válnak Nobel-díjassá, világhírű előadóművésszé, karmesterré, operaénekeské.

Idehaza a kimagasló egyéni teljesítmények mellett fontossá váltak a kollektív alkotások, a nagy tudományos összefoglalások, kézikönyvek, lexikonok. A társadalomtudományok terén ilyen a *Magyar irodalmi lexikon*, a *Világirodalmi lexikon*, a *Magyar néprajzi lexikon*, a *magyar nyelv értelmező szótára*, a *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, az *Új magyar tájszótár* (K betűig), a *Magyarország története* (befejezetlen), az *Erdély története*, a *Magyar művészet* (befejezetlen), a *Magyar néprajz* (befejezetlen), a *magyar irodalom története* (a kezdetektől 1945-ig), a *magyar irodalom története (1945–1975)*, az *Új magyar irodalmi lexikon*.

Zeneművészetünkben sokáig meghatározó Bartók Béla hatása, még akkor is, amikor korlátozzák műveinek előadását. Kodály Zoltán zeneszerzőként, pedagógusként s tudósként is jelen van és hat. A világháború előtti korszakból áthúzódó pályák – Kadosa Pál, Lajtha László, Ránki György, Weiner Leó – mellett olyanok bontakoznak ki, mint Petrovics Emilé, Szokolay Sándoré, Kurtág Györgyé, Durkó Zsolté, Bozay Attiláé, Balassa Sándoré s az 1956 után Nyugaton élő Ligeti Györgyé.

A képzőművészetet is jelentős mértékben korlátozta a kötelező szocialista realizmus, a harsogó avantgárdellenesség, amely mindent elítélt, ami nem volt természetutánozó jellegű. A korszak elején továbbra is meghatározóak az áthúzódó pályák: Egry József, Szőnyi István, Czóbel Béla, Pátzay Pál, Ferenczi Béni, Ferenczy Noémi, Kovács Margit és mások munkássága. Kibontakoznak, s részben csak a hetvenes évektől kezdve kapnak méltó nyilvánosságot olyan életművek, mint Barcsay Jenőé, Korniss Dezsőé, Bálint Endréné, Martyn Ferencé, Gyarmathy Tihaméré, Szántó Piroskáé, Borsos Miklósé, Vilt Tiboré, Schaár Erzsébeté, Varga Imréé, Melocco Miklósé, Kondor Béláé.

A film ebben a korszakban vált igazi művészetté. A háború után az első igazi siker Radványi Géza *Valahol Európában* (1947) című filmje, majd Fábri Zoltán alkotása, a *Körbinta* (1955). Mellettük kiemelkedő rendezők Jancsó Miklós, Makk Károly, Kósa Ferenc, Szabó István.

Hosszan lehetne sorolni a hangszeres előadó-művészet, az opera, a tánc, a színház, a film, a fotó világának kimagasló, nemritkán nemzetközi sikereket is elérő művészeit. Róluk a megfelelő szakmai kézikönyvek adnak tájékoztatást.

A világirodalom

Minden korábbinál nehezebben tagolható korszakokra a XX. század második felének világirodalma, s amennyiben mégis, az egyes szakaszok soha nem egyműiek, hiszen különböző tendenciák élnek egymás mellett. Tájékoztató jelleggel mégis hasznos lehet az a tagolás, amely megkülönbözteti a háború előtti korszakból átnyúló újrealizmus, klasszikus modernség, a rákövetkező neoavantgárd és a posztmodern korszakát.

A magyar irodalom élete sokáig elzártan, illetve csak nagyon egyoldalú tájékozódási lehetőségek birtokában követhette a világirodalom életét. A második világháború kitörésétől kezdve lényegében két évtizeden keresztül nem volt folyamatos lehetőség sem az utazásra, sem a könyvekhez, folyóiratokhoz való hozzájutásra. Kivételt az 1945–1948 közötti időszak jelentett, majd a hatvanas években kezdett javulni a helyzet. Addig Nyugatról kizárólag a kifejezetten „haladó” művek jelenhettek meg nálunk. A kortárs irodalomból első sorban a sokszor sematikus szocialista realista könyveket fordították, népszerűsítették.

Az utazási lehetőségek még a hatvanas-hetvenes években is korlátozottak voltak, a tanulmányút különlegesnek számított, de egyre több művet lehetett lefordítani, kiadni, előadni. Különösen gazdag volt a költészet fordítása. Jelentősek az egyes nemzeti irodalmakat bemutató antológiák. Soha korábban ilyen gazdagsággal nem vált hozzáférhetővé a klasszikus és a kortárs világirodalom, s ez nemcsak a hagyományosan vezető európai nyelvekre vonatkozik, hanem a kis népekre, a szomszédokra, a távoli kultúrákra is.

A magyar irodalom élete

❖ Színterek, nemzedékek ❖

Hazánk a második világháborút is a vesztesek oldalán fejezte be, így nyilván nem kerülhetett sor az elismerten igazságtalan trianoni békeszerződés felülvizsgálatára, sőt, a párizsi szerződés valamivel még súlyosabb is volt. Konzerválódtak a trianoni határok, vagyis az azokon kívül élő magyarság-tömböknek be kellett rendezkedniük a még tartósabb nemzetiségi létre. 1945 után úgy látszott, hogy demokratizálódási folyamatok indulnak meg ezekben az országokban is, de a nemzetiségek szempontjából ezek sokban látszattervekenységek voltak. Fél évszázad alatt semmi lényeges javulás nem következett be, s történelmi távlatból nézve még reménytelenebbé vált a nacionalizmus kisépítől fenyegetett nemzetiségek jelene és jövője.

A nemzetiségi magyar irodalmaknak nagyobbreszt ugyanazok a központjai, mint a két világháború között: Kolozsvár, Kassa, Pozsony, Újvidék, Szabadka. Hozzájuk csatlakozik

Marosvásárhely, Bukarest s a Szovjetunió részévé váló Kárpátalján Ungvár. A nyugati emigrációnak 1956-ig nincs igazi központja, a későbbi években leginkább Párizs és London válik azzá, de magyarok és magyar írók minden földrészen s nagyon sok országban élnek és alkotnak, nemegyszer lapokat, társadalmi szervezeteket működtetve.

A hazai irodalmi élet sokáig Budapest központú. Bár az ötvenes években is megjelenik néhány vidéki városban folyóirat, valójában csak a hatvanas években kezd oldódni ez az egyoldalúság, s a hetvenesekre szűnik meg. Ugyanebben az évtizedben szűnik meg az a helyzet is, amely a „testvéri” szocialista országokban élő magyar írókat elzárta a hazai nyilvánosság elől olyannyira, hogy sokan azt sem tudták, hogy magyarok élnek nagy tömegekben a szomszédos országokban is.

Az 1948 körüli emigrációs hullámmal távozott Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Domahidy András. Az 1956-ossal Faludy György, Határ Győző, Tűz Tamás, valamint az országot pályakezdőként elhagyó s jeles alkotóvá kint váló Bakucz József, Horváth Elemér, Nagy Pál, Papp Tibor, Bujdosó Alpár.

1945 fordulójára hatalmas veszteségek érték a magyar irodalmat. Alkotóerejük teljében sorra távoztak a Nyugat-nemzedék meghatározó egyéniségei. Igen sokan váltak a háború, a lágerek, az ostrom áldozataivá (Radnóti Miklós, Gelléri Andor Endre, Szerb Antal, Halász Gábor, Szabó Dezső és mások). Ugyanakkor sokan hazatértek az 1919-es és a későbbi emigráció tagjai közül (Lukács György, Balázs Béla, Illés Béla, Faludy György stb.). Ha megfogyatkozva is, de bekapcsolódhattak az irodalmi életbe a század addigi három nemzedékének képviselői. A század elején indultak közül olyanok, mint Füst Milán, Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Kassák Lajos. A második nemzedék alkotóereje teljében lépett át a korfordulót, s még sokáig meghatározó Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor és mások munkássága. A harmadik nemzedék nagyobb része életkori okokból is ekkortól tud kibontakozni, s a közelmúltig jelen van az élő irodalomban a Vas István, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Rónay György, Zelk Zoltán, Kálnoky László, Ottlik Géza, Örkény István nevével jelezhető nemzedék.

Fél évszázad során természetesen újabb nemzedékek léptek fel. A „negyedik” nemzedék az 1945 utáni évtizedben, mint Mészöly Miklós, Sarkadi Imre, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Kormos István, Nagy László, Juhász Ferenc, Sütő András, Santa Ferenc, Kányádi Sándor, Csoóri Sándor. Egyelőre velük bezárólag lehet klasszikus életművekről beszélni, viszonylag biztos értékítéletet alkotni. Közülük igen sok szerzőnek idő előtt lezárult alkotói pályája.

Az 1956 utáni évtizedben is számos jeles alkotó kezdte a pályát. Közéjük tartozik Ágh István, Bella István, Csukás István, Orbán Ottó, Tandori Dezső, Szakonyi Károly, Lázár Ervin. Az 1965 utáni évtizedben, nagyjából az évtizedfordulón jelentkezett a következő nemzedék. A lírában Baka Istvánt, Kiss Annát, Kiss Benedeket, Nagy Gáspárt, Petri Györgyöt, Oravecz Imrét, Rózsa Endrét, Utassy Józsefet, Veress Miklóst, az epikában-drámában Balázs Józsefet, Czákó Gábort, Bereményi Gézá, Hajnóczy Pétert, Lengyel Pétert, Nádas Pétert, Spiró Györgyöt lehet példaként kiemelni. A határon túli alkotók közül az előbbiekkal egyívású Bodor Ádám, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Tolnai Ottó, Lászlóffy Aladár, az utóbbiakkal Farkas Árpád, Király László, Csiki László, Gion Nándor.

Szinte a pályakezdéstől határozott arcéle mutatkozott meg a hetvenes évek második felétől jelentkező írók újabb nemzedékének, többek közt Esterházy Péter, Temesi Ferenc, Krasznahorkai László, Parti Nagy Lajos, Szilágyi Ákos, Zalán Tibor, a határon túliak közül Szócs Géza, Markó Béla, Sziveri János, Grendel Lajos munkásságában. Jeles tehetségek a legutóbbi évtizedben is jelentkeztek, mint Darvasi László, Kemény István, Kovács András Ferenc, Márton László, Petőcz András. Ám a szűkebben kortárs irodalom megítélése egyelőre elsősorban az irodalomkritika feladata, s a formálódó pályák még sok és sokféle megtelepést tartogathatnak.

❖ Irányzatok ❖

Az irányzatok szempontjából az 1945 utáni időszak nehezebben írható le, mint a korábbi évszázadok vagy akár a XX. század első fele. Ennek nemcsak a század összetett és sohasem homogén volta a magyarázata, hanem az is, hogy Magyarországon négy évtizeden keresztül gátolták a meglévő irányzatok létét, újabbak kibontakozását. A központosított irányítás sokáig csak egyetlen elvet tartott elfogadhatónak, a marxizmust, s később is vonzódott az irodalmi egység ideájához. Csak a nyolcvanas években kezdett igazán megmutatkozni egyes folyóiratokban határozottabb irányzatos jelleg. A hivatalos irodalompolitika legjobban annak örült volna, ha az irodalom sokszínűen egységes lett volna, vagyis ha mindenki szocialista realista s ezen belül egyéni arcélú, stílusú.

Ennek ellenére az irodalom próbálta élni a maga életét. Ha másként nem, miként a Rákosi-korban, kézíratos formában maradtak sokáig jelentős művek, s legalább egy szűk szakmai körben így is kifejthették hatásukat, mint Weöres Sándor vagy Pilinszky János költeményei. Éppen ezeknek a műveknek is szerepe volt abban, hogy a viszonylag egyöntetű újrealista tendenciák kezdtek szétrobbanni, és éppen a Rákosi-kor második felében kétféle s egyaránt meghatározó fontosságú szemléleti-poétikai lírai forradalom bontakozott ki. Az egyik az a látomásos-szimbolikus-mítoszi költészet, amelynek úttörői Juhász Ferenc és Nagy László. A másik irány, a tárgyias-elvont, objektív líra vezéregyéniségei Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes. E kétféle lírai forradalom átformálta költészetünk egészét, s hatott olyan idősebb alkotókra is, mint Illyés Gyula és Vas István, akik megújították a maguk újrealista jellegű líráját.

Az epikát és a drámát a költészetnél is árgusabb szemmel figyelték, hiszen ezek közvetlenebbül ábrázoló jellegű művészetek, amelyeknek új életünk szépségeit, távlatait kellett volna felmutatniuk. Ez is meg a magyar próza és dráma viszonylag szegényesebb hagyománykincse is magyarázza, hogy e műnemekben lassabban bontakozhattak ki szemléleti-poétikai forradalmak. Ámde ezek is bekövetkeztek Déry Tibor, Ottlik Géza, Mészöly Miklós, Mándy Iván, Örkény István, Sarkadi Imre, Santa Ferenc újító szellemű munkáinak köszönhetően. Feltűnő a leíró realizmus intellektualizálódása, az ezt kifejező parabolikus jelleg, a történelem és a reflexió arányainak módosulása az utóbbi javára, a mindentudó el-

beszélői nézőpont mellett más típusoknak a megjelenése, a nyelvi közlésformák változatosabbá válása.

E tendenciákat folytatják, részben még újabb szemléletmódokat és poétikákat alkalmaznak a hetvenes-nyolcvanas évek új prózaírói, a legnagyobb hatással, nemzetközi sikereket is elérve Nádas Péter és Esterházy Péter. A lírában a radikálisan újat Tandori Dezső munkássága jelentette a hetvenes évek elején. A lehetséges hazai neoavantgárdnak kétségtelenül ő a központi alakja, aki később posztmodernné, pontosabban ilyenként is jellemezhetővé vált. A közvetlenebb jelenkorban velük egybevethető hatású újabb pálya egyelőre nem bontakozott ki.

❖ Folyóiratok ❖

A sajtótörténet határai egyértelműen politikaiak: 1945 után ilyenek 1948–1949, 1956 és 1989–1990. 1945 tavaszán a semmiből kellett ismét irodalmi sajtót teremteni. Először a *Magyarok* indult áprilisban, Debrecenben. Még azon a nyáron a fővárosba tette át megjelenési helyét. Ez a lap elsősorban a polgári hagyományok folytatója 1949. tavaszi megszűnéséig. Újraindult a népi írók folyóirata, a *Válasz* (1946–1949) Illyés Gyula szerkesztésében. Itt jelentek meg Bibó István legfontosabb tanulmányai is. Kassák Lajos két folyóiratot is szerkesztett. A *Kortárs* (1947–1948) irodalmi és képzőművészeti s a szociáldemokrata párthoz közel álló orgánus volt. Az *Alkotás* (1947–1948) mindenfajta művészeti ágnak helyet adott. A *Nyugat* szellemiségét folytatni kívánó fiatal írók az *Újholdat* adták ki (1946–1948). A katolikus irodalom fóruma továbbra is a *Vigília* maradt (1935, újraindult 1946-ban) Sík Sándor szerkesztésében. Szegeden elindult a *Tiszatáj* (1947–), Pécsen továbbra is megjelent a *Sorsunk* (1941–1948). A kommunista párt kiadott egy ideológiai folyóiratot, a *Fórumot* (1946–1950), amelyben jelentős volt Lukács György szerepe, s egy eleinte népfrontosabb irodalmi, a *Csillagot* (1947–1956), amelynek első szerkesztője a Párizsból hazahívott Németh Andor lett, József Attila barátja.

Mint az évszámokból is látható, ezek a lapok sorra megszűntek a fordulat éve tájékán. A *Csillag* lett irodalmunk központi folyóirata. 1953-ig igencsak sztálinista szellemben működött. Alakult két új lap is. 1950-ben az *Irodalmi Újság* (–1956), amely eleinte kéthetente, majd hetente jelentkezett. 1956-ban komoly szerepet játszott a közéletben. Idehaza megjelent utolsó, november 2-i száma szinte ereklyévé vált. Ez közölte Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című költeményét is. A másik lap az akkori fiatal irodalom számára alakult *Új Hang* (1952–1956), amely főként legutolsó két-három évfolyamában tudott megfelelni feladatának. Itt jelentek meg Juhász Ferenc és Nagy László új szemléletű költeményei, Sánta Ferenc elbeszélései, az idős Déry Tibor munkái is.

1956 forradalma után ismét megszűnt minden folyóirat. 1957 márciusában indították el az *Élet és Irodalom* című hetilapot, eleinte nagyon szűkkörűen osztályharcos szemlélettel. 1957 szeptemberében indult a *Kortárs*, gyakorlatilag a *Csillag* utódaként, tehát köz-

ponti irodalmi folyóiratként. A „fiatal” írók fóruma 1961 tavaszán az *Új Írás* lett (–1991), majd az újabb nemzedékek igényére megszületett a *Mozgó Világ* (1975–). A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján e lap társadalomtudományi cikkeivel az ellenzéki erők szerveződésének fontos fórumává vált. 1983 őszén Kulin Ferenc főszerkesztőt leváltották, erre minden munkatárs lemondott. 1984-től új szerkesztőséggel lényegében más, de azonos nevű lap jelenik meg.

1957-ben újraindult a *Tiszatáj*, s hamarosan más nagyvárosokban is indultak folyóiratok. Debrecenben az *Alföld* már 1954-től megjelent. Pécsi folyóirat a *Jelenkor* (1957–), miskolci a *Nappaink* (1962–1990), szombathelyi az *Életünk* (1964–), salgótarjáni a *Palócföld* (1968–), tatabányai az *Új Forrás* (1968–), kecskeméti a *Forrás* (1969–), kaposvári a *Somogy* (1970–), győri a *Műhely* (1978–), szekszárdi a *Dunatáj* (1978–1995, azóta *Új Dunatáj* címen). A megjelenő könyvekről tájékoztatót a *Könyvvilág* (1956–1995). Az irodalom szakmai folyóiratai a *Kritika* (1963–1971 között tudományos-elméleti, 1972 óta inkább közművelődési jellegű lap, amely a marxizmus harcias képviselőjeként vált ismertté). A *Literatura* (1974–) elsősorban a XX. századdal és az irodalomelmélettel foglalkozik, az Irodalomtudományi Intézet műhelyfolyóirata. Az *Irodalomtörténeti Közlemények* – szünetekkel – 1891 óta jelenik meg. Ugyancsak régi lap az *Irodalomtörténet* (1912–1962, 1969–). A *Helikon* feladatkörére korábbi neve egyértelműbben utal (*Világirodalmi Figyelő*, 1955–). Elsősorban elméleti jellegű, a legújabb eredményeket közlétező folyóirat.

Az 1989 utáni változások a folyóiratok legtöbbjét nem szüntették meg, viszont sok új lap is indulhatott. Az anyagi háttér hiánya miatt több közülük rövid élettartam után megszűnt. Többek közt éppen az új folyóiratok megjelenése tette nyilvánvalóvá 1988 őszén a lényeges társadalmi változásokat, ezek ugyanis magánérőből és pártellenőrzés nélkül készültek. Ekkor indult a *Hítel* (1988–), a *Liget* (1988–). 1989 óta jelentkezik a *2000*, a *Magyar Napló*, a *Holmi* és a *Nappali Ház*. 1990 óta az *Árgus* (Székesfehérvár), a *Holnap* (Miskolc, 1993 óta *Új Holnap* néven), az *Orpheus* (Miskolc, 1990–), az *Új Horizont* (Veszprém, 1990–). 1992 óta jelenik meg a *Lyukasóra*, 1995 óta a *Pannon Tükör* (Zalaegerszeg).

A nem idehaza megjelenő irodalmi lapok közül a legfontosabbak: *Híd* (Újvidék, 1934–), *Új Symposion* (Újvidék, 1965–1992), *Üzenet* (Szabadka, 1971–); *A Hét* (Bukarest, 1970–, hetilap), *Igaz Szó* (Marosvásárhely, 1953–1989), *Látó* (Marosvásárhely, 1990–), *Korunk* (Kolozsvár, 1926–1940, 1957–), *Helikon* (Kolozsvár, 1991–); *Irodalmi Szemle* (Pozsony, 1958–), *Kalligram* (Pozsony, 1992–); *Irodalmi Újság* (London, 1957–1989), *Magyar Műhely* (Párizs, 1962–, 1990 óta Párizs–Bécs–Budapest), *Szívárvány* (Chicago, 1980–, Budapest, 1992–).

❖ Emigrációs irodalom ❖

Az ismertebb írók közül 1944-ben csak Nyíró József távozott, a fordulat éve azonban többeket elindított az emigrálás keserű útján. Közülük Cs. Szabó László és Márai Sándor váltak az emigráció legnagyobb tekintélyű alkotóivá. Cs. Szabó élete végén többször hazaláto-

gatott, Sárospatakon temették el 1984-ben. Márai nem békült meg a szelídebbé váló szocialista rendszerrel sem, s műveit sem engedte kiadni, előadni, amíg el nem távoznak az országból a megszálló csapatok és szabad választásokat nem tartanak. Súlyos betegen lett öngyilkos 1989 elején, igazi rehabilitását már nem érthette meg.

A nyugati diaszpórában még nehezebbek voltak az irodalmi élet feltételei, mégis megszerveződött a lapkiadás, könyvek jelentek meg, irodalmi-művelődési társaságok jöttek létre. A szerveződésnek komoly lendületet adott az 1956-os emigrációs hullám, amely egyúttal azt is nyilvánvalóvá tette, hogy nem lehet a közeli visszatérésben reménykedni. A hetvenes években mintegy háromszáz Nyugaton élő magyar író, irodalmárt tartottak számon.

Idehaza az emigráció képviselői sokáig ellenségnek számítottak, fasisztáknak, az imperialisták ügynökeinek minősültek. Nemcsak újabb, hanem emigrálás előtti munkáikat is feledésre ítélték, megsemmisítették, igyekeztek kiiktatni őket az irodalmi köztudatból. 1978-ban visszakaptuk az USA-ból a koronát és a koronázási ékszerket, ezután indult meg a lassú oldódás. Előbb folyóiratok – a legkövetkezetesebben az *Életünk* – kezdik közölni Nyugaton élő magyarok munkáit, majd néhány könyv is megjelenhet. Az emigránsok közül 1989 után többen hazatelepültek vagy rendszeresen hazajárnak, s törekednek arra, hogy rendszeresen részt vegyenek a hazai irodalmi életben.

Az emigrációs irodalom négy évtizeden át fontos szerepet töltött be. Mind eszmei-ideológiai, mind poétikai nyitottsága példa lehetett a hazai irodalom számára, olyan mérce, amelyet jó lett volna követni, s amire egyes írói műhelyekben sor is kerülhetett, a hivatalos irodalompolitikától függetlenül. Ugyanakkor az emigrációs irodalomnak alig van jövője. A nyugati magyar irodalom 1989-ig a hazainak az alternatívájaként, nyilvánvaló politikai ellenállásként létezett, s e szellemben számíthatott nyugati és magyarországi olvasókra. Az előbbieket száma fogyatkozik az újabb nemzedékek nyelvi beolvadása következtében, az ellenállás pedig remélhetően tartósan feleslegessé válik.

❖ *Kisebbségi magyar irodalom* ❖

A második világháború területi visszacsatolásai 1944–1945-ben érvényüket veszítették. Nemcsak visszaálltak a trianoni határok, hanem több szempontból is komorabbá vált a helyzet, hiszen a néhol kétségtelenül bekövetkezett magyar katonai túlkapások miatt a győztesek bosszúért kiáltottak, s bár a demokratikus elvek, a nagyhatalmak szemléletmódja ezt nem engedte volna meg, találtak alkalmat azok, akik bosszút akartak állni. A Vajdaságban a szerbek mintegy negyvenezer magyart mészároltak le. Erdélyben is voltak erőszakos cselekmények. Csehszlovákiában pedig az egész magyarságot háborús bűnösnek és jogfosztottnak nyilvánították, és ki akarták telepíteni az országból. Tízezreket deportáltak Csehországba, és telepítettek át Magyarországra. Súlyos megpróbáltatások

vártak a Szovjetunióhoz került kárpátaljai magyarságra is, sokan a szibériai lágerekben pusztultak el. Formálisan nem is az új békeszerződések, hanem a megszilárduló új európai rend, a kétféle tábor léte és szembenállása függesztette fel az ellenségeskedést: a „testvéri” szocialista országokban minden nép egymás barátjává vált, a jugoszláv különállás pedig szükségszerűen pozitív példát kívánt nyújtani az amúgy is soknemzetiségű államban. Romániában az első atrocitások után úgy látszott, hogy sikerül megvalósítani a nemzetiségek békés egymás mellett élését – aztán itt kellett a legnagyobbat és a legtartósabbat csalódnia.

Romániában voltak a legnagyobb hagyományai a magyar irodalomnak, a szerves irodalmi életnek. Ennek is köszönhető, hogy a sematikus szocialista realizmus itteni korszakától függetlenül, illetve azon átlépve, gazdag irodalom bontakozott ki az 1945 után fél évszázadban. Jelen voltak a két háború közti korszak jeles alkotói is: Bartalis János, Méliusz József, Kiss Jenő, Asztalos István, Nagy István, Balogh Edgár, Tompa László és mások. Az 1945 után fellépők közül kibontakozott Székely János, Kányádi Sándor, Sütő András, Szabó Gyula pályája. Az 1956 utáni évtizedek pályakezdőit az őket bemutató könyvsorozat után Forrás-nemzedéknek szokás nevezni. Közülük a legismertebbek: Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Szilágyi István, Bodor Ádám, Király László, Farkas Árpád, Szócs Géza, Markó Béla, Kovács András Ferenc.

A szlovákiai magyar irodalom az említett politikai okok miatt az első évtizedben szinte lehetetlen helyzetben volt, s csak az ötvenes évek végétől kezdhetett ismét irodalmi élet formálódni. Ebben komoly szerepe volt a kritikus és publicista Fábry Zoltánnak. A legismertebb alkotók: Tózsér Árpád, Gál Sándor, Cselényi László, Duba Gyula, Dobos László, Grendel Lajos.

Jugoszláviában a magyar irodalom az ország különleges helyzete miatt szellemi és poétikai értelemben is sokkal nyitottabban fejlődhetett, mint a kizárólag Moszkvára figyelő országokban. A nyugati törekvések itt közvetlenül is megjelenhettek, mind a filozófiai áramlatok, mind a neoavantgárd irányzatok, sőt a magyarországi kísérletező szerzők is előbb találtak itt fórumot. Jelentős alkotók: Sinkó Ervin, Herceg János, Fehér Ferenc, Tolnai Ottó, Gion Nándor, az irodalomtörténész Bori Imre. Jugoszlávia kilencvenes évekbeli széthullásával most már külön kell beszélni vajdasági (azaz jugoszláviai), horvátországi és szlovéniai magyar irodalomról. A kis lélekszámú nemzetiség körében az irodalomnak hagyományörző, megtartó szerepe is van.

A legszerényebb múltú a nagyobb népességcsoportok közül a kárpátaljai magyar irodalom. Mindössze 150–200 ezer magyar él itt, többszörösen hátrányos helyzetben. Csak a hetvenes évektől vált lehetővé a rendszeresebb publikáció, s csak a nagy változások tették lehetővé folyóirat megindítását (*Hatodik Síp*, 1989–, *Pánsíp*, 1993–).

A nyolcvanas évek mind elviselhetetlenebbé váló romániai viszonyai miatt sok magyar – és német – értelmiségi hagyta el az országot, köztük írók, színészek is. E folyamat 1989 után leállt, azóta viszont Jugoszláviából települt át sok irodalmár. A leginkább veszélyeztetettnek jelenleg éppen a szerbiai magyar nyelvű kultúra jövője látszik.

❖ Gyermek- és ifjúsági irodalom ❖

Ha a kisdíák kamasz lesz, gyermekkönyveit általában a könyvespolcok hátsó részébe rejti, majd a padlásra viszi vagy elajándékozza. Pedig korántsem szégyellnivalóak azok a művek, amelyek megszerették velünk az irodalmat, szokásunkká tették az olvasást. Igaz, a klasszikus irodalomtörténeti összefoglalások sem szoktak a gyermek- és ifjúsági irodalommal érdemben foglalkozni, de ennek az is oka, hogy e nemben jelentős művek inkább csak a XX. században keletkeztek. A nagy változás, az egyszerre mennyiségi és minőségi felfutás 1945 következett be. Voltak ennek szemléleti okai is: az a felismerés, hogy a gyermek és az ifjú ugyanúgy magas szintű esztétikai értéket igényel és érdemel, mint a felnőtt. S voltak politikai okai is. Mint már szó esett róla, 1948 után számos kiváló írónk kiszorult az irodalmi életből, így csak a műfordítás, valamint a gyermek- és ifjúsági irodalom maradt meg számukra lehetséges megnyilatkozásként. Így születtek Mándy Iván, Mészöly Miklós, Szabó Magda, Tatay Sándor, Lengyel Balázs, Vidor Miklós ifjúsági regényei, Kormos István, Nemes Nagy Ágnes és részben Weöres Sándor gyermekversei, de még Illyés Gyula népmeseátdolgozásai is. Az ötvenes éveknek ez a talán egyetlen jó tendenciája később is folytatódott. Példaként olyan jeles szerzőket sorolhatunk, mint Csukás István, Lázár Ervin, Kányádi Sándor, Ágh István, Bella István, Kiss Anna, Kiss Benedek, Kiss Dénes, Békés Pál.

❖ A műfordítás ❖

A gyermekirodalommal ellentétben a műfordításnak már a múlt században is gazdag hagyományai voltak, s ezeket a *Nyugat* alkotói kiteljesítve folytatták. Mégis, a század első felében még természetes volt, hogy egy értelmiségi több modern – és egy klasszikus – nyelvet ismerjen, s világirodalmi olvasmányai elsősorban e nyelvekhez kötődtek. 1945 után az új értelmiség nyelvtudása igen csekély lett, ugyanakkor sokáig szinte lehetetlen volt hozzájutni angol, német, francia, olasz, spanyol és más nyelvű kiadványokhoz. Így még nagyobb lett a műfordítás szerepe, s 1956 után a kulturális politika a jelen irodalmát illetően is támogatta az irodalmi közvetítésnek ezt a módját. Az ötvenes években sok volt a selejtes munka „kötelező” lefordítása is, de ugyanakkor a legnagyobb klasszikusoknak készültek maradandó új fordításai Homérosztól Goethén és Tolsztojon át Thomas Mannig és Hemingwayig. A hatvanas évektől még inkább kiteljesedett műfordítás-irodalmunk, amely minden műnemben maradandót alkotott. A világirodalom klasszikus és modern alkotásai meglepően nagy számban, s ha nem is a teljességre, de a minél alaposabb körképre törekedve láttak napvilágot. A könyvkiadás piacosodása, ha meg nem is szüntette ezt a folyamatot, de jelentős mértékben lefékezte. 1990 óta életműsorozatok, körképszerű antológiák alig jelennek meg, s amelyek mégis, azok elsősorban a nagyon szükséges oktatási célokat elégítik ki.

A korszak kiemelkedő műfordítói közé tartozik Áprily Lajos, Devecseri Gábor, Fodor András, Illyés Gyula, Kálnoky László, Kormos István, Lakatos István, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottó, Rab Zsuzsa, Somlyó György, Szabó Lőrinc, Tandori Dezső, Vas István, Weöres Sándor. Jelentős prózafordító többek között Gyergyai Albert, Illés Endre, Makai Imre, Németh László, Ottlik Géza, Réz Ádám, Székács Vera, Szentkuthy Miklós, Szőlősy Klára.

❖ *Irodalomtörténet, -kritika* ❖

Az első évek sokszínűsége után hosszú időre a marxizmus ideológiája határozta meg az irodalomtörténet-írást és a kritikai gyakorlatot. A legszigorúbb időszakokban semmiféle „kilengést” nem engedtek meg. Még a hatvanas években is azt gondolták, hogy bár keletkeznek a szépirodalomban „útítárs”, nem marxista szemléletű művek, ezek kritikai visszhangja csakis marxista lehet, s előbb-utóbb ebbe az egyetlen akolba kell terelni mindenkiket. A marxizmus legagresszívebb képviselője Révai József volt, aki 1956-ig hatalmi helyzetből érvényesíthette akarátát. A legtöbb termékeny gondolatot pedig – egyoldalúságai ellenére – Lukács György tette közzé. Ő valódi iskolateremtő egyéniség, s filozófiai és esztétikai művei, irodalmi elemzése hosszú időszakon át nagy hatásúak voltak.

Az idősebb nemzedékek képviselői közül rövidebb-hosszabb ideig dolgozik még és tartósan hat Horváth János, Komlós Aladár, Gyergyai Albert, Barta János. Az 1945 után kibontakozó pályák közül fontos Béládi Miklós, Bori Imre, Czine Mihály, Domokos Mátyás, Király István, Kiss Ferenc, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Lengyel Balázs, Németh G. Béla, Pándi Pál, Pomogáts Béla, Poszler György, Rónay György, Rónay László, Sötér István, Szabolcsi Miklós, Szauder József, Tamás Attila munkássága.

A korszak általában nem kedvezett az esszének, hiszen e műfaj a kifejezetten személyesebb jellegű megközelítésmódokat kedveli, „kísérleti” jellegű, s így nem feltétlenül az „egyetlen” igazságot közvetíti. Nem nagyon szerették azt sem, ha a szépírói és az irodalomtörténeti-kritikusi mesterség keveredik, s egyetlen személy űzi mind a kettőt. Ennek ellenére, a már említett Rónay György mellett jelentősek a következő írók irodalommal foglalkozó esszéi-tanulmányai-kritikái: Németh László, Illyés Gyula, Vas István, Szabó Magda, Somlyó György, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Csoóri Sándor, Tandori Dezső.

A hatvanas évek második felében nyílt lehetőség arra, hogy a modern irodalomelméleti iskolák és a velük kapcsolatos tudományos törekvések beszívárognak Magyarországra. Elsőként a strukturalizmus keltett feltűnést, váltott ki nagy vitát, illetve az egzisztencializmus eszmerendszere. A nyolcvanas éveket a gyakorlatban már a pluralizmus jellemezte, s eközben a marxista szemléletmód szinte elnémult. Az új törekvések legnagyobb hatású képviselői: Szabolcsi Miklós, Hankiss Elemér, Bojtár Endre, Kenyeres Zoltán, Szegedy Maszák Mihály, Görömbei András, Radnóti Sándor, Balassa Péter, Kulcsár Szabó Ernő.

Kodolányi János

A Pest megyei Telki községben született 1899-ben. Négyéves korában Pécsváradra költöztek, ahol apja uradalmi főerdész lett. Szülei elváltak, ő apjával maradt, aki sokára nősült újra. Az anyahiány magányossá tette, korán kibontakoztatta a lét végső kérdései iránti érdeklődését. A városkában sok volt a német ajkú lakos, s nemcsak a nyelvet tanulta meg a kisgyermek, hanem fölfigyelt egy „különös, kevert világra” is. 1909-ben Vajszlóra költözött a család. Az Ormánság akkor még zárt világa meghatározó élményévé vált, beleértve az archaikus nyelvet is. Mostohaanyjának a komolyzene szeretetét és a csillagászat iránti érdeklődését köszönhette. 1910-től Pécsen, 1916–1919 között Székesfehérváron tanult. Diákkorában két versesfüzete is megjelent, s diáklapot szerkesztett.

Érettségi után ismét Vajszlón élt. 1921-ben szakított apjával, megházasodott, és feleségével, Csószai Matilddal Budapestre költözött, majd az országban többfelé éltek, sokat nyomorogtak.

1922-ben a *Nyugat* közölte *Sötétség* című elbeszélését. Ez írói pályájának igazi nyitánya. A harmincas évek közepéig tartó első írói korszakában az akkori jelen és közelmúlt társadalmának égető kérdéseit mutatta be erős szociális elkötelezettséggel és realista-naturalista szemléletmóddal. Élénken részt vett a közéletben, a húszas években a kommunista mozgalommal is kapcsolatban állt, de miután József Attilát s őt is a fasizmussal kacérkodónak bélyegezték, szakított velük. 1932 és 1944 között az Írók Gazdasági Egyesületének egyik vezetője volt, a népi írók folyóiratának, a *Válasznak* egyik szerkesztője (1934–1938). A harmincas években többször járt Finnországban, élményeiről két könyvet is írt. A finn nép nemzeté válásának, felemelkedésének példáját bátorításul és útmutatásul kívánta felmutatni a magyarság számára.

A harmincas években három regényt írt a tatárjárás korából. A *vas fiai* (1936) után a *Boldog Margit* (1937) és a *Julianus barát* (1938) komoly sikert arattak. Ez időben ormánsági témakörű epikai művei alapján drámákat is írt: a *Földindulás* és a *Végrendelet* bemutatója 1939-ben volt Budapesten.

1945 utáni politikai ellenfelei jobboldalisággal vádolták, 1949 és 1955 között nem jelenhettek meg művei. Ez időben Balatonakarattyán élt feleségével, nyomorogva és dolgozva, s egyre több súlyos betegséggel kínlódva. E korszak legjelentősebb művei az archaikus múltban és az ókorban játszódnak. Regényt írt a vízözön koráról, Gilgamesről, Jézusról és Júdásról (*Én vagyok*), Mózesről (*Az égő csipkebokor*). Ezek a nagyszabású művek az 1945 utáni évtizedben keletkeztek, de nagyjából csak késve jelenhettek meg, az *Én vagyok* már csak posztumusz kiadásban. Írásainak másik vonulata önéletrajzi gyökerű. A századelő pécsvárad-i világába vezet el a *Boldog békeidők* (1956), amelyet többen az író legértettebb munkájának tartanak. A *Vízválasztó* (1960) pedig az első világháború után, Vajszlón játszódik. Önéletrajzi emlékezéseinek gyűjteménye a *Visszapillantó tükör* (1968), cikkeinek, kritikáinak modern válogatása a *Szív és pobár* (1977), de több fontos írásának nincs 1945 utáni kiadása. Összegyűjtésre és megjelentetésre vár gazdag levelezése is.

Én vagyok

A regény a Kodolányinál megszokott hosszúságú tervező-előkészítő munka után, 1950–1951-ben keletkezett. Egy önállóan is megálló részlete 1957-ben *Jehuda bar Simon emlékirata* címmel megjelenhetett, de a teljes mű csak 1972-ben.

A mű címe Jézus sokszor elhangzó kijelentését ismétli: Én vagyok. Sokféle funkciója van e közlésnek. Lehet válasz is, mint a legelső alkalommal, amikor hosszabb idő után találkozik Jézus két tanítványával, s azok felismerni vélve őt, kiáltanak, hogy Mester. De lehet bemutatkozás is. Lehet az önértelmezés kiindulópontja, mint az ismert mondásban: Én vagyok az út, az igazság és az élet. Lehet a személyiség és a személyesség hangsúlyozása, egy olyan korból – a XX. század közepéről – tekintve vissza Jézus korába, amelyben a megidézethez hasonlóan erősen korlátozottak voltak a személyiség lehetőségei. S lehet a tudott végső út előtti vallomás, a menekülés minden lehetőségének kizárása is azzal, hogy az őt elfogni szándékozóknek megmondja: én vagyok – az, akit kerestek. A létezés hangsúlyozása is lehet: én – *vagyok*.

Jézusról regényt írni a legnehezebb írói feladatok közé tartozik. Nem azért, mert hétézrágosak a feljegyzések, sok a kitöltetlen időszak, hanem mert Jézus köré fonódik a keresztény kultúrkör legnagyobb mítosza, amely megváltoztathatatlan főbb vonásaiban. Így az életrajzi regények vagy ismeretterjesztő, vagy hitbuzgalmi jellegűek lesznek. A művészi érvényű feldolgozás feltétlenül megkíván valami ellenpontot. Így tett Bulgakov is a maga korábban keletkezett, de még hosszabb időn át kiadatlan regényében, amikor a jelenkori Moszkvát és az egykori Jeruzsálemet, illetve az isteni és a sátáni hatalmakat rétegezte egymásra. Kodolányi János műve hagyományosabb megoldással él: ez a történelmi mítoszregény közvetlenül nem szól ki az ókori események idejéből. De ez is kétpólusú mű, Jézusával egyenrangúvá válik Júdás szerepe. Jézus életének csak a *Bibliából* is jól ismert utolsó szakasza kerül részletesebb bemutatásra, Júdásnak viszont, akiről történetileg nagyon keveset tudhatunk az árulás tényén túl, születésétől haláláig követhetjük életútját.

Ennek az útnak a Jézushoz való csatlakozás előtti szakaszát adja elő az a betétregegy, amely önállóan is megjelent, a *Jehuda bar Simon emlékirata*. Ez a rész a regény 12. fejezete, s a teljes terjedelemnek mintegy ötödrésze. Az emlékirat egyes szám első személyben adja elő a születéstől a csatlakozásig eltelt időszakot. Jehuda egy hithű zsidó család elsőszülöttje, szülei nazírnak szánták, azaz Istennek szerették volna szentelni, de mivel sánta volt, a pap elutasította kérésüket. Az éles elméjű fiú sokféle tudományt és nyelvet tanulmányozott. Hitét megvalló zsidó lett, aki gyűlölte az idegeneket, főként a megszálló rómaiakat, de ugyanakkor úgy tartotta, hogy a Túlzók harca, az erőszak alkalmazása értelmetlen s csak vérontáshoz vezethet, nem győzelemhez. Sikeres és gazdag kereskedő lett Egyiptomban, de néhány év múlva hazatért apjához, és annak gazdaságában dolgozott. Egyik nagybátyja, szintén Jehuda, a kőfaragó titokban a Túlzókhoz tartozott, a zsidó föld felszabadulásáról ábrándozott. Gyakran utazgatott, s ezalatt feleségét unokaöccsére bízta. Egy idő után a kölcsönös rokonszenv szerelemmé érett. Az asszony, Judith fiút szült, a nagybácsi talán nem is sejtette, hogy nem ő az apja. Az asszony szeretett volna Júdás-Jehudával elköltözni valahová, de Júdás félt. Okkal egyébként, hiszen ha felfedezik a kap-

csolatukat, sorsuk a megkövezés. Ha viszont feladná a hatóságoknál nagybátyját, feleségül vehetné Judithot. Ám megrémült a gondolattól. Nem látott más megoldást, minthogy életét az Úrnak szenteli. De csak azután szánta el magát végleg erre, hogy Judith, ismét gyereket várva, öngyilkos lesz.

A regény első fejezetei azt az utat jelenítik meg, amelyen a szülőházat végleg elhagyó Jézus kezdi összegyűjteni tanítványait. Hatan már vannak. Ekkor következik az „emlékirat”, s ezután csatlakozik Jehuda is előbb az érdeklődő kísérek, majd a tanítványok csapatához.

Jehuda az első hetekben-hónapokban igazi tanítványként viselkedik. Egyrészt igyekszik hasznosítani magát, ő lesz a kis csapat „pénzügyminisztere”, másrészt feljegyzi Jézus mondásait, cselekedeteit, harmadrészt igyekszik megérteni és elfogadni tanításait. Ő is, mint a legegyszerűbb írástudatlan ember, a Mennyei Országának eljövetelét várja és a Szabadítót, aki oda vezeti majd népét, s akiről az Írás szól. Úgy gondolja, hogy Jézus ennek a várva várt Szabadítónak a képviselője, előfutára. A feltétlen bizonyossáig azonban nem jut el, sőt idővel sokasodnak kételyei. Egyik este négyszemközt beszélget Jézussal, aki így oktatja:

„Te kételkedel, Kerjothi Férfi. Nem szabadultál meg tennenmagadtól. A régi világ körülvesz, rád tapad, veled jár éjjel-nappal. Nem biszed, hogy semmi sem lehetetlen. Írásokat firtatsz, s nem érted, miért nem illenek rám, azaz arra, akit magadban képzelteél. Mert akit te látsz, nem én vagyok, hanem akit összerakosgattál az Írásokból, a tanításokból és a magyarázatokból. Ha ezektől szabadulni tudnál, azonnal meglátnád az Írások igazi értelmét.” (38. fejezet)

Jehuda szeretné megtudni Jézus „titkát”, de nem akarja fölírni mindazt, amit szentnek tudott addig is. Nem látja azonosnak az Ószövetség és a Jézus tanításai szerinti istenképet, s ebben helyesen ítél, de az előbbtől nem képes elszakadni. Az ember isten voltát, az Isten emberarcúságát nem képes elfogadni. Ebből fakad majd hamarosan az, hogy szembefordul a Mesterrel.

Jézus ugyanis térítő útjainak egy nehéz pontján visszatért Názáretbe, s ott a templomban kinyilvánította, hogy „mielőtt Ábrahám lett, én vagyok!”, vagyis előbbre való Izrael népének ősatyjánál is. Másnap Jehuda megtudta egy helybeli asszonytól, hogy Jézust sokan fattyúnak tartják, apja egy római katona lett volna, s anyját már áldott állapotban vette feleségül József. E kettős élmény hatására arra döbben rá a tanítvány, hogy Jézus csakis fekete mágus lehet, „a legfélelmesebb csaló, aki valaha is született!” A célja nyilván a hatalom megszerzése, a jeruzsálemi szent helyek lerombolása, csupa ördögi dolog, s ezt neki kötelessége megakadályozni. Végül is, amint teheti, ezért jelenti fel a főpapnál Mesterét. Helyzete paradox: a régi Törvény szellemét és betűjét őrzi és képviseli, s nem látja át a korváltás, az új Törvény szellemét és szükségszerűségét, azaz nagyobb igazságát. A törvényesség öreként válik árulóvá, ráadásul olyanná, aki a legnagyobb árulást követte el, az Istennek-Embernek a Fiát árulta el, s ezzel immár közel kétezer éve a keresztény kultúrkörben az árulás egyetemes szimbólumává vált nevével és tetteivel. De sorsának befejeződésével is. A gaztett elnyeri büntetését. Júdasban megszólal a lelkiismeret, s mivel tettét már nem lehet semmissé tenni, öngyilkos lesz.

E megérdemelt sorsot azonban nemcsak bűnhődésként értelmezi a regény. A *Bibliából* is tudjuk, s ezen az úton jár Kodolányi is, hogy Jézus ismerte sorsát, tisztában volt

azzal is, hogy el fogják árulni, s hogy ezt Júdás teszi majd meg. „Meg van írva a sors könyvében”, hogy mi fog történni, s ebben az értelemben Júdás csak eszköze a sorsnak, noha a regény igen széles körű lélekrajzzal készíti elő a tettet. Egyszer, még kereskedő korában, egyik útján egy öregasszonytól jóslatot is kap, amelyet akkor zavaros fecsegésnek tart, pedig pontos előkép: *„Figyelj rám, hallgass rám: találkozni fogsz a legkisebbel, s nem hajolsz meg előtte, mert nem tudod, hogy a legnagyobb. Találkozol a legnagyobbval, s nem látod majd, hogy te vagy a legkisebb. De mikor kialszik benned a Nap, akkor látod meg a fehérré fénnyel. Akkor leszel boldog, mikor mindent elveszt magadtól, még tennemmagadat is, akkor emelkedsz magasra, amikor lezuhanasz. Mondjak még valamit? Hallgass rám, figyelj rám, ne feledd: Ádám magához ölel mégis, mert mindenért megfizetsz.”* (138. o.)

Ezt a jóslatot realizálja Júdás élettörténete, s ezt igazolja a regény befejezése: *„Jehuda testetlenné válik. Száll mozdulatlanul, tüdeje görcsösen vonaglik, aztán boldogan fájja, issza a fényt, az életet. Mint a bal, amelyet a partról visszadobnak a tengerbe.”*

Jehuda-Júdás életútja tehát egy több éles fordulóponttal rendelkező fejlődésregényben mutatkozik meg. Jézus alakjától viszont mi sem állhat távolabb, mint a fejlődés. Nem ő változik, hanem a tanítványok róla kialakult képe válik gazdagabbá, s a számuk növekszik. Maga Jézus egy rokonszenves, jellegzetesen XX. századi, még hangsúlyozottabban emberközpontú bibliaértelmezés révén válik regényalakká. Pontosabban egy mítoszregény mitikus hőisévé. Az Újszövetség követése, elfogadása nyilvánvalóan lehetetlenné teszi, hogy Jézus – bármilyen kiemelkedő módon is – „regényhős” lehessen. Az ideák képviselője, s bármennyire reális lény is, akár a naturalisztikus igényeknek is megfelelően, a földöntúli, a misztikus szint olyannyira a lényegéhez tartozik, hogy a földi értelem számára alig megragadható. Illetve csak a hittel ragadható meg, s ezért kell a regénynek mítoszivá válnia. Még egy közlésforma segíthet: a líraiság, a líra ugyanis áthidalhatja az idea és a való közti távolságot. Ez a lírai jelleg hatja át a regény gyönyörű nyitófejezetét vagy az isteni kinyilatkoztatás jelenetét (a 34. fejezetben). Mindegyik esetben a végtelenbe táruló természet, a fényképzet, egyfajta panteisztikus látásmód ad keretet is, tartozik hozzá a lényeghez is.

Egy statikus és homogén, erőteljesen szimbolikus alak önmagában aligha regényszerű, ellenpontjával, Júdással együtt viszont azzá válik. Ők ketten állandóan egymásra vonatkoztatva állnak előttünk, s ez jelentős mértékben az összetett elbeszélői nézőpont révén valósul meg.

A Jézus kijelentését idéző címmel szemben a regény középpontjában Jehuda áll. A keretbe foglalt emlékirat tárgyias életgyónása egyes szám első személyű, s amit közöl, annak a tanítványi kör is csak töredékét tudja meg később. Jehuda titkolja előéletének legnagyobb bűnét, a házasságtörést, s hogy az asszony miatta lett öngyilkos. (Ennek a halálnak kései párja az övé.) A mű alapszövegének elbeszélője egyes szám harmadik személyben, tárgyias sokat-, de nem mindenttudással követi az eseményeket. Érzékelteti, hogy van mindent tudó is, maga Jézus, de azt is, hogy ő sem mond meg mindent, a „titok” egy részét későbbre tartogatja, egy részét pedig a tanítványok belső fejlődéséből következő megvilágosodásra bízta. Ez az elbeszélő – tárgyiasága ellenére – közelebb áll Júdához, őt inkább láttatja belülről, mint Jézust. A korábban említett okok miatt ez szükségszerű.

Az elbeszélő ugyanakkor nem tekinthető személytelenített Júdásnak, hiszen mindvégig képes érzékeltetni, hogy Júdásnak nincs igaza az árulással, Jézus nem fekete mágus.

S ezzel a harmadik személyű előadásmóddal nemcsak Jézus arcképe, hanem önarcképe is kibontakozik, az elbeszélőn át ő is megszólal, a műnek az „én vagyok” is alapszólama. Jézus ugyanakkor más szereplők nézőpontjából is meglehetősen élességgel mutatkozik meg, méghozzá eltérő módon: az ideológiai és az érzelmi ellenfelek, a közömbösek, a reménykedő, a kételkedő hívek és az igazi tanítványok típusai egyaránt jelen vannak. S mindezt tovább színezheti az olvasó befogadói nézőpontja, sőt annak hullámmozgása is, amelyet részben ideológiai-etikai, részben esztétikai elemek határoznak meg.

A regény ugyanis nagyszabású, de nem hibátlan alkotás. Tudható, hogy Kodolányi János – szokásával ellentétben – átdolgozta, szinte újraírta a kész művet, s még akkor sem volt vele megelégedve, tervezte az újabb átdolgozást. Ebben akkor a Mózes-regény megírása, később a betegségek s talán a kiadás reménytelensége is gátolták. A javítások elsősorban a regény tömörítését, gondolati elmélyítését célozták, de valóban még tovább lehetett volna tömöríteni. Részben szükségszerű a viszonylag sok ismétlődés. A bibliai eseménysor nyomkövetése mellett azért is, mert hiszen a térítő utak tették lehetővé a jézusi tanítások elterjedését. De maga az ismétlődés is lehet térítő hatású, erről Jézus többször is szól. Ám nagyon nehéz az éppen szükséges – esztétikai értelemben szükséges – ismétlődés mértékét megtalálni.

A XX. század jelentősebb mítoszregényei vagy mítoszi réteggel is rendelkező regényei rendre úgy vállalták, értelmezték a hagyományt, hogy valamilyen ellenpontot is alkalmaztak. Ez lehetett az ősi mítoszoktól idegen ironia, lehetett az ősi és a modern kor idősíkjainak ütköztetése. Kodolányi János regénye közvetlenül egyik eljárást sem követi. Ő egy hol szimbolikusan, hol allegorikusan megjelenített alakot és a tőle elválaszthatatlan tettet emelte a mítoszregény középpontjába; azt fejezte ki részletezően, tárgyias lélektaniséggel, amiről a mítosz – a *Biblia* – alig szól. Ő ezzel ellenpontozza, ugyanakkor meg is erősíti a nagy mítoszt. Nem megkérdőjelezi azt, hanem érvényességét állítja. A regényt befejezve a szerző így összegezte munkáját: „Egzisztenciális kérdésekre feleltem, s megfogalmaztam véleményemet Istenről, emberről, világról, e három viszonyáról, életről, halálról, emberi kötelességekről, feladatokról...”

A részletesebb tájékozódás kiindulópontjául minden szerző esetében a következő műveket célszerű forgatni: *Új magyar irodalmi lexikon, I–III.* (Főszerk. Péter László.) 1994. (E lexikonban a kortárs irodalom szócikkeiben sajnos több pontatlanság, tévedés található, a bibliográfia ajánlott szakirodalma nemegyszer véletlenszerű.) ♦ *A magyar irodalom története, 1945–1975. I–IV.* (Szerk. Béládi Miklós, Rónay László.) 1981–1990. A továbbiakban: *Kézikönyv.* (E mű értelemszerűen csak kivételesen tárgyal néhány 1975 után megjelent művet. Bibliográfiai adatai is csak a jelzett időhatárig terjednek.) ♦ *Magyar és nemzetközi ki kicsoda 1992,* továbbá 1994, 1996, 1998. (Ebben a lexikonban az élő szerzők újabb életrajzi adatai és újabb műveinek címei is szerepelnek.)

BATA IMRE: *Képek és vonulatok.* 1973. 233–260. ♦ TUSKÉS TIBOR: *Kodolányi János.* 1974. ♦ BODNÁR GYÖRGY: *Törvénykeresők.* 1976. 124–157. ♦ VÁRKONYI NÁNDOR: *Pergő évek.* 1976. 468–500. ♦ KODOLÁNYI JÚLIA: *Apám.* 1988. ♦ CSÜRÖS MIKLÓS: *Kodolányi János = Kézikönyv III/1.* 1990. 410–429.

❖ *Én vagyok* ❖

(Részlet)

1.

A nap fölkel a Gergesa-hegyek mögül. Egyszerre ezer hang szólalt meg, csicsérgés, krúgatás, pittyegés, üveghangú fütty, kelepelés. A világ megtelt a fény hangjaival. A madarak, a fény teremtményei fölrebbentek, szárnyra keltek a kora tavaszi harmattól csillogó eukaliptuszok ágai közül, a könnyű áramlásban lengedező pálmák, az illatozó citromfák s a hullámzó nádasok rejtekeiből, s áradó örömmel szálltak szét a kék víz s az égbolt felé, egyszerre jelenvén meg odafent és idelent, a Kinnereth-tó tükrében.

Jobbra a félig-meddig fölépült Tiberias, az új város házai villantak föl. Fehér kockák a domboldalon, fehér kockák a rezgő mélységben. Amerre pedig a part sarló alakja hajlik, Migdal fehér foltjai feleltek nekik. Migdal mögött hosszú karéjban pihogtak a súlyos erdők zöld foltjai, távol, remegő fátyol alatt nyújtózott a galileai síkság. Kafarnahum közeli háztömbjei szikráztak, mint az üveg.

Simon bar Jónah, a halász, megállt, körülnézett. Sűrű, fekete szakálla reszketett a szellőben, homloka, mezítlelen teste barnán ragyogott.

— Olyan a tó, mint egy nagy szív — mondta dörmögő hangon, mintha nem akarná megzavarni a világ sugárözönének játékát.

Andreas, az öccse, hosszú pillantást vetett a tóra, a partokra, az égre, megvakargatta szőrös mellét, nyújtózott.

Csakugyan, a Kinnereth tava északon széles, délen csúcsos volt. Szüntelen áramlással szívta magába a Jordán sekély vizét, s lökte ki ismét szélesen, mélyen, a sötét fák és bozótok között. Hogy azután, áthaladva a síkságon, belevesszék a Holt-tenger sivár, méregős alvilágába. Ahol minden élet megszűnik, minden csíra meghal, ahol a sziklás pusztaságban elenyészik minden hang s minden mozgás, megdermed az élet, és a Semmi torka ásít a perzselő forrásokban.

A sötét kövek most egy pillanat alatt meglevenültek, és rajokban csúsztak a vízbe. A teknősbékák... A két testvér szóltanul lépkedett a síkos, hideg köveken. Mezítlelen testüket csupán egy-egy ágyékkötő takarta. S fejükön a fehér kaffijehek, mint a szárnyak, lebegtek a hideg, kora tavaszi szélben.

A csónak görcsös gyökérhez kötve billegett a hullámokon. A férfiak belegázoltak a vízbe, testükön végigborzongott a Kinnereth hideg vizének érintése.

Simon az evezőhöz ült, Andreas a csónak orrába lépett. A kék víz cserepekre tört, s egyszerre millió villogó darabkára szakadozott a világ is, ami eddig benne ringatózott. A férfiak összecsípték szemmel tekintettek körül a vakító fényben. Csikorogva merültek a vízbe az evezők, a föld határai süllyedni-emelkedni, hintázni kezdtek.

Este hosszú hálókat raktak le a vízbe, hajnalban pedig főlésztek, kibálták a megakadt halakat. Ez ma Andreas dolga volt. A halat azután kiválogatták, a bárka rekesztékeibe osztályozták. Egy részét maguk ették meg, a javát pedig átadták Zabijáhnak, a jómódú halászgazdának, aki halasboltot tartott Jerusálimban, s a főpapi házakat meg a római tisztek konyháját is ellátta hallal. De szállított halat a tarichaisi nagy görög füstölőnek is, ahonnan azután messze vidékekre küldik tovább.

Alig távolodtak egy kissé a parttól, amikor a fől szálló fény függőnye alatt kék köpönyegbe, lebegő fejkendőbe öltözött férfiút pillantottak meg. Csak nem ő volna? Összenéztek. Egyszerre emlékeztek a Jordán menti időkre, Johanannra, a vízbe merítésekre, a két Mester szavaira és a hozzájuk áradó tömegre. S a csendes, elmélyedt beszélgetésekre, a titkokra, amikre a Mester tanította néhányukat, így Zabijáh fiait, Johanant meg Jákóbot s még néhány mást is. Mióta

Jehesuah bar József eltávozott Ainavan, vagyis a Források Helye mellől néhány hívével, s ők visszatértek a Kinnereth mellé, alig hallottak róla valamit. Csak itt-ott emlegették, hogy átment Samariába, de az ott lakók kikergették maguk közül, majd a Tízváros területén bolyongott, többnyire a Jordán mentén, a halászok között, végül visszatért a városába, Nezeethbe, s nem lehetett hallani róla semmi különöset. Dolgozott testvérei ácsműhelyében, mint régen, ifjúkorában.

Most pedig, íme, ott jön a parton, lába mintha nem is érné a földet. Ő, csak ő lehet, ilyen távolról is egészen bizonyos.

— A fény teszi, azért olyan különös — dünnyögte Simon. Mint idősebb, aki atyjuk halála után az ő helyére lépett, s tekintélyes házasember, szerette oktatni Andreast. Joga volt hozzá. Andreas nem sokat törődött vele, hagyta. Valaha, gyerekkorukban, tiltakozott, lázadozott ellene. Még verekezésre is sor került. De Simonnak kemény ökle volt, s ujjai között meg tudott hajlítani egy vastag pénzdarabot, ha pedig megdühödött, nagyon odavágott. De ez régen volt...

— Nazír az az ember — tapogatózott Andreas.

— Nazír hát. Mi lenne más? És én... én csak azt akarom mondani...

— Mit akarsz mondani?

— Hát, hogy ez a nazír... Integet!

A parton álló fölemelte karját, intett. Köpönyege lengett, mintha el akarna szállni a földről.

— Hej! — kiáltotta a férfi barátságos, zengő hangon. — Gyertek csak ide!

Simon egyszeriben kilépett a csónakból, s az éles kövekkel nem törődve, rohanvást gázolt a partra. Andreas gyorsan követte.

A kék ruhás férfi mosolyogva nézte, hogy még a csónakot is ott hagyják, s egymást megelőzve igyekeznek felé.

— Mester! Mester! — kiáltotta Simon.

— Én vagyok — felelte ő, s ujjával szokása szerint a mellére mutatott. Olyan nyomatékkal mondta az „én”-t meg a „vagyok”-ot, ahogy nem mondta soha senki. A két testvér szívét öröm árasztotta el, szemükbe könny szökött. Arról is megfeledkeztek, hogy illendően meghajoljanak a Mester előtt. Egymással versengve átölelték, jobbról-balról megcsókolták az arcát, azzal sem törődtek, hogy vizes lesz tőlük Mesterük ruhája. Ő is szeretettel magához ölelte őket, csókkal felelt a csókra, majd egy kissé eltolva magától, hosszan nézte őket.

— Mit... mit akarsz most, urom? — kérdezte végül Simon.

Jesuahe szeme megpihent a kérdező arcán, szakálla között a régi, finom mosoly játszadozott. — Jöjjetek velem, és lelkeket fogtok halászni.

Erre megint meghatott csend támadt. Csak nézték a Mestert izgalommal, örömmel telve, s ő is mosolyogva nézte őket.

Barna volt az arca, mint a napsütötte araboké, vállára omló, barna haja csillogott a reggeli fényben, noha nem látott még fésűt. A nazariak szokása szerint középen elválasztva viselte, mint ezelőtt is. Homloka azonban most mintha magasabb és simább lett volna — vagy csak ők látták így? Szakállát nem nyírta, de nem volt hosszú, egy egészséges, fiatal férfiú méltóságos szakállá volt, selymes és göndör, sötétebb a hajánál. És a szeme? Ha semmi mást nem láttak volna belőle, csak a szemét, ráismertek volna. Nagy, egy kissé kidomborodó, nyugodt, s mégis élesen, félelmet nem ismerőn figyelő. De látszott ezen a szemén, hogy megismerte a könnyeket is. Hol aranybarna pettyek ragyogtak benne, hol szürkés-kék volt, mint a vas. És hol lágy volt, mint a tiszta sárárany, hol meg kemény és hideg, mint a penge.

A nabi egy sima kőre telepedett, a két testvér pedig melléült a fűbe. Úgy ültek most vele, mint évekkel ezelőtt Ainavannál, félrevonulva a néptől, s elmerülve a csendbe és a halk tanítások titkaiba. Tiberias szőlődombjai fölött kevélyen ragyogott a tetrarkha vadonatúj, még be sem fejezett palotája, s egy piros vitorla lebegett a vízen. Jesuah leoldotta fejéről a kendőt, megsimogatta szakállát, s elnézett a tó felé. Óriási vadfügefa vetett rájuk csipkés árnyékot, s a fény úgy játszott a nabi szemén, mint a tó tükrén.

— Miért minket hívsz, Mester? — kérdezte Andreas csodálkozva.

— Igen, miért éppen a két szegény, tudatlan halászt? — tette hozzá a bátyja. — Johanán tanítványai között voltak sokkal különbek, mint mi. És a tiéd között is.

Illő szerénységből mondták, hogy tudatlanok. Valójában tanult férfiak voltak, nemcsak mert kijárták a béthaszférte, s a Gyülekezet Házának oszlopai alatt gyakran hallgatták a vitatkozókat is, hanem mert Jesuah mellett és Johanán mellett behatoltak az Ég és a Föld titkaiba. Értették a Mester nyomatékos kijelentését: „Én vagyok”, s tudták, mit jelent, hogy emberhalászatra hívja őket. Minden szerénységük mellett tüdejüket teleszívták, s szívük megdagadt. Érezték, nagy, döntő esemény történik velük.

— Johanánt elfogta a fejedelem, de én szabad vagyok — mondta a Mester halkán. — S amit ő hirdetett, hogy közeleg a Mennyei Birodalma, azt nekem be kell töltenem. A Mennyei Birodalma itt van, elérkezett. Az Atya küld engem, hogy hirdessem ezt az embereknek. Ti pedig velem jöttök, s velem lesztek az utolsó pillanatig.

Mindenről megfélekeztek. A vízen hagyott, üres csónakról, a hálóról, a halakról, a házról és a családjukról. Abban a világban éltek, amivel a Jordán mellett ismerkedtek meg, amibe a Mester beavatta őket. Félig heverve, félig ülve hallgatták a nabit.

Sípszó sikongott messziről, egyre közeledett, majd föltűnt az úton a pásztor, amint szinte táncolva ballagott nyája előtt, ötágú sípját fújta, mezítelen testén gyapjas bőrruha lebegett, saruja apró porfelhőket vert. Fölbukkantak a tolongó, bégető, szürke gyapjas állatok is, a gyermekin síró báránycsordák, a vastag hangú kosok, a néhány kegyetlen pófájú, sóvárgó tekintetű kecske. A pásztor néha levette ajkáról a sípot, s gügyögő hangon szólt hátra juhainak, mint aki egyenként ismeri őket. Szúrós szag terjengett a levegőben, aranyos por szállt a bakok között, legyek fellege kavargott a vonuló sereg után.

Aztán sok apró pata kopogása, a bégetés, a mekegés elhalt, s elenyészett a sípszó vidám hangja. Ők pedig ültek és beszélgettek. A nabi föl-fölemelte kezét, hogy nyomatékot adjon halk szavainak, ilyenkor látták bal keze hüvelykujján egy régi vágás fehér forradását, az ácsmesterség nyomát. Még ennek a forradásnak is örültek.

A nabi fölkelt a kőről, kinyújtózott, fejére borította a kendőt, s így szólt:

— Barátaim, Simon és Andreas, hát akkor induljunk. Dél lesz, azok ott lent kikötnek, találkozhatunk velük. Őket is el akarom hívni.

És mintha ez lett volna a legtermészetesebb, a két halász is fölkelt, s úgy, ahogy volt, egy szál ágycsővel meztelen, barna testén, elindult a nabival a sütkérező teknősbékák, a surranó gyíkok között. Úgy vágtak neki az útnak, mint mikor gyermekkorukban vízre szálltak atyjukkal, s a szívük tele volt örömmel és bizalommal.

(1950–51)

Kálnoky László

Egerben született 1912-ben, értelmiségi-polgári családban. Édesapja városi tisztviselő, 1939–1944 között a város polgármestere, de a német megszállás után lemondott hivataláról. Kálnoky László szülővárosában érettségizett, majd irodalmi ambíciói ellenére jogi tanulmányokat folytatott Budapesten és Egerben. Szülővárosában lett tisztviselő, 1941-től a Belügyminisztérium munkatársa, 1948-tól ugyanott könyvtáros 1953-as elbocsátásáig. Ezután 1957-ig kiadói szerkesztő, attól kezdve írói munkásságából élt.

A tüdőbetegség jelei korán mutatkoztak a sportolható fiatalemberen. A harmincas években többször került szanatóriumba, súlyos műtéteken esett át. A világháború után, majd a hatvanas években is kiújult betegsége, s halálának közvetlen oka is tüdőgyulladás volt 1985-ben.

A vidéki élet sokáig elzárta őt az irodalmi élettől, s első könyvét csak saját költségén tudta kiadni 1939-ben. *Az árnyak kertje* szakmai körökben feltűnést keltett, megnyitotta előtte a *Nyugat* hasábjait, s megszerezte előbb indult nemzedéktársainak, Radnóti Miklósnak, Vas Istvánnak, Weöres Sándornak és másoknak barátságát. A világháború egyre vészterhesebb éveiben a lehetőségekhez képest bátran segített erre rászoruló, üldözött barátain, ismerősein. Legvégül ő maga is bujdosni kényszerült, mert nem volt hajlandó végrehajtani a Nyugatra települési parancsot, s a büntetésül kapott munkaszolgálatos behívóparancsnak sem tett eleget. A háború után humanista elkötelezettségű édesapját igaztalanul meghurcolta az államvédelem, mire sikerült kiszabadítani, hamarosan belehalt a szenvedésekbe.

Bár a költő az 1945–1948 közötti években rendszeresen publikált, s Baumgarten-díjat is kapott, betegsége akadályozta kötet összeállításában. 1949-től költőként ő is kiszorult az irodalmi életből, csak műfordítóként lehetett jelen. Ez irányú munkássága is magyarázza, hogy hosszú időn át nagyon kevés saját költeményt írt: a fordítás teljesen igénybe vette alkotó energiáit. Erről tanúskodik többek közt *A műfordító halála* című verse is. E tevékenységének köszönhető irodalmunk alighanem legzseniálisabb műfordítás-paródiája, a *Shakespeare: XIX. Henrik* [9], amely félig-meddig halandza nyelven parafrázálja a királydrámákat, az olvasó mégis pontosan megérti, hogy miről is van szó. Nem azért, mert egy közismert drámai jelenet eltorzítása történik itt meg, hanem mert a nem létező szavak hangulati atmoszférája meglehetősen pontossággal körülírja jelentésüket is, s ezt a létező és az alig eltorzított szavak szövegkörnyezete megerősíti. Az elsősorban német és francia nyelvből fordító Kálnoky Lászlót műfordítói teljesítménye a Nyugat-hagyomány méltó örökösevé és folytatójává, korszerű kiteljesítőjévé teszi.

Második verseskönyve, a *Lázás csillagon* 1957-ben jelent meg. A karcsú kötet egyúttal válogatás is az addigi teljes termésből. A szerző azonban továbbra is kevészavú költő maradt, a közvélemény úgy tartotta számon, mint „egyverses” költőt, illetve műfordítót, aki maga is írogat. Az egyetlen híres vers az 1942-ben, műtetek között keletkezett *Szanatóriumi elégia*. Valóban kiemelkedő alkotás ez a háromtételes kompozíció, s rezignált, elégió-tragikus hangvétele kifejezi a halálközelség ifjan megtapasztalt élménykörét:

*És vándorolnak a csillagképek felettünk,
megfejtetetlen rend szerint.
Lelkiünk anyagtalan, és színes sár a testiünk,
amelyben életnedv kering.
Nem értjük végétünk. Bolyongunk körbe-körbe.
Csak porszemek vagyunk. Mindegy, hogy mely gödörbe
kerülnek egykor csontjaink.*

A ritka szavú költő pályáján a hatvanas évek második felében változás következett be. Többet írt, s egyre inkább övezte elismerés. Második házasságával magánélete is rendezetté vált. (Első, rövid házasságát 1945 után a betegség tette tönkre.) Már alig fordított, erejét saját költészetének kiteljesítésére összpontosíthatta. Előbb válogatott, majd 1980-ban összegyűjtött versei jelentek meg. A haláláig hátralévő néhány év gazdag költői kiteljesedést hozott: még ötkötetnyi verset írt, megkészszerzte költői életművét, mindezt nagy hangnemi és poétikai változatossággal s a magyar költészetben meglehetősen ritka humorral tette meg.

Költészete

A pályakezdő költőre a Nyugat-hagyomány, saját nemzedékének e hagyományt is folytató képviselői és mindenekelőtt Baudelaire voltak jelentős hatással. Törekedett a formai tökéletességre, nem tudta és nem is akarta elrejtetni saját létének sötét, pesszimizmusra elegendő okot adó állapotát, a költészetet ugyanakkor ezen az állapoton át is emelő erőnek tudta. A *Szanatóriumi elégiát* tudatosan azért alkotta meg, hogy várhatóan korai halála után egy maradandó alkotás emlékeztethessen rá.

Ugyancsak közismert korai verse a Vas Istvánnak ajánlott *Baka utca*. Az 1944 októberében keletkezett s komoran tárgyias műnek emlékezésekben leírt háttére van. Vas István és menyasszonya béreltek lakrészt a megnevezett budai utcában. Kálnoky László azért költözött hozzájuk, hogy a várható razziaák alkalmával, minisztériumi állásának révén próbáljon segíteni Vasékon. Vast származása, menyasszonyát pedig a zsidó emberrel való kapcsolat miatt fenyegette veszély („*Fajt gyaláztak!*”). Az értelem hívének a barbárság korában, „örült század zavarában” kell élnie, megpróbálkoznia a túléléssel. A barbárság azonban ez időben már annyira kiélezett, hogy a reménykedés szólamai sorra reménytelenségbe fordulnak át. Ennek díszlete az ólomszürke október, a kietlennek megrajzolt városi kör-

nyék, a negatívan megjelenített emberi környezet. Pokolban élnek e vers szereplői, a három lakó is, meg a többiek is, s még nem is tudhatják, hogy a pokol rémségei még tovább fognak fokozódni.

A hatvanas évek végi költői fellendülés egyik reprezentatív műformája a drámai monológ (*De profundis; Hérosztratosz; Hamlet elkallódott monológja; Szvidrigaljev utolsó éjszakája*). Az ilyen művek közül a *De profundis* nem valamelyik közismert mítoszi vagy irodalmi hős szerepében szólal meg, hanem a közvetlenebb vallomás hangján. Ezt már maga a cím is nyilvánvalóvá teszi azzal, hogy a CXXX. zsoltár híres kezdetére utal: „A mélységből kiáltok hozzád, Uram!” Ez a mű bűnbocsánatért való zsoltár, a mélység így a bűnök poklaként is értelmezhető. A megidézett léthelyzet azonban ennél is tágabb emberiség-szimbólummá vált, a mélység az élet szenvedéseit, egyáltalán a haláltudatot, halálközelséget is jelentheti. Kálnoky versében a monológ beszélője nem vallásos emberként szólal meg, s magán a címen kívül semmi sem utal a *Bibliára*. A mélység léthelyzetében szenvedő feloldozásért, menekülésért szokott fohászkodni, könyörögni; változást vár, remél sorsában. Ehhez ellentétként természetesen felidézheti a múlt szebb személyes emlékeit vagy a jelen másoknál megfigyelhető pozitív példáit. A múltat megidézi ez a vers is, a jelen létidejében azonban nem lát semmi változásra utaló jelet, az élethelyzet befejezett, s a külvilág is csak negatívumaival mutatkozik meg. Meglepően többszólamú a múlt megidézése. A vers indítása még biblikus-profetikus felfokozottságot ígér, s ez a megírás jelen idejében már túlfokozottságnak is bizonyult volna, inkább csak a drámai monológ klasszikus hagyományai indokolhatták. A szinte mítoszi indítás azonban már az első versszak második felében visszafogottabbá válik, s bár a szerelem, a vágy, a karácsonyfa motívumai érzelmességet ígérnek, a friss halott és a múmia kettőssége visszafogja ezt. S a következő szakasz végleg és feloldhatatlanul kettősnek mutatja a megélt múltat, azaz az emberi életet. Az esztétikai minőségek széles skálája mutatkozik itt meg szétválaszthatatlanul: a fenéséesség, a tragikusság, az érzelmesség, a játékoság, az idillikusság, a humorosság, az ironikusság, a groteszk.

Az élet összetettsége, ennek felismerése pozitív tapasztalat is lehetne, a harmadik szakasz azonban, most már a vallomástevő jelenében érzékeltetve és ragadva meg ezt az összetettséget, egy nagyon lényeges szempontból meg is tagadja azt. A világ lehetséges teljessége ugyanis az idő függvényében eltűnik. Sokféle képzettársítást megengedve képileg ezt a személy és az árnyék szétválása fejezi ki, s ez végzetesnek bizonyul:

Érzem,
nem vár többé az alkalom
nyihogva, fölkontározottan.

Az alkalom nem egy konkrét dologra, cselekvésre vonatkozik, hanem a lehetséges cselekvések, életprogramok összességére. Távlattalanná válik a lét, s ennél „mélysége-sebb” állapot nem képzelhető el. Ez egyre tűrhetetlenebb, egyre jobban riasztó, egyre több tűnődésre készítő és – a férfiszemérem megengedte magányban – jajgatásra kényszerítő. E negyedik, zárószakaszban a múltbeli és a jelenbeli lét-metszet szembeállítását követően

a folyamatrajz összegez. A történelem menete sem kínál semmi jót, a példák a Hitler-figuráktól a jelen lepényhal-arcaiig terjednek. A személyiség pedig halad a biológiai vég felé. Amit megírt, az hamuba írt, azaz eltűnő műnek mutatkozik, a hamu ugyanakkor a világégek is utal, az eddig élt s már korábban porrá lett emberekre is. S az ironikus felhangot sem nélkülözve tér vissza a befejezésben a versindítás fenséges-profetikus hangvétele:

*Ha nincsen fültanú,
egyre gyakrabban ballatom
a megcsonkított cédrus jajszávat.*

A cédrus a bibliai tájak fája, ugyanakkor több ezer évig képes élni, tehát a történelem tanúja is. A kereszténység szimbolikájában Krisztus királyságát jelképezi. A modern magyar művészetben Csontváry Koszta Tivadar *Magányos cédrus* festménye (1907) közvetíti nagy hatással a cédrus motívumában az ember fenségét és kiszolgáltatottságát, halhatatlanságra törekvését és sorsának bevégeztségét, a „megcsonkítottságot”. A festmény önarckép érvényűvé teszi a cédrust, s a fa a képen szintén részben megcsonkított, elszáradt. Minderre rájátszik Kálnoky László költeménye, s a gyakoriással és a jajszóval még egyértelműbbé teszi a de profundis-helyzet kiélezett és befejezett voltát.

A költőnek életrajza és életműve is ellentétekből szerveződik egységgé. Egyik elemzője, CSÜRÖS MIKLÓS megfogalmazása szerint pokoljárás és bohóctréfa jellemzi őt, azaz a pokoljáró és a clown archetípusai jelennek meg költői világában. A szenvedés, az értékpusztulás tragikus, a túl sok szenvedés s főleg annak kicsúfolása, túlméretezése ugyanakkor komikus hatást is kelthet. De megszólalhatnak a komikum tisztább formái is. A pálya első felére inkább a pokoljárás jellemző, később egyre inkább a két típus egymásra rétegzése, egyidejűsége. A clown nemcsak a tragikumra mutat rá, hanem valóban nevetet is, s ez teljesen egyéni és a korban egyedi jelleget biztosít Kálnoky verseinek. Az ő clownja bevalottan önéletrajzi jellegű alakmásokban jelenik meg. Előbb az *Egy magánzó emlékirataiból* ciklusban (1976–1978), majd a *Homálynoky Szaniszló történetei* (1979–1980), *Homálynoky Szaniszló újabb történetei* (1982) ciklusokban, de ezeken kívüli versekben is. A ciklusok tárgyias, majdhogynem prózai előadásmódban írnak le jellemző, az irónia, a humor fénykörével bevont életrajzi eseményeket. A korábbi ciklus magánzója egyes szám első személyben emlékezik. Homálynoky Szaniszló a szerző nevének könnyen felismerhető torzítása, s a vezetéknev az ötvenes évekbeli bírálatok homályosságot, pesszimizmust emlegető kitételein is ironizál, ugyanakkor azon a homályon is, amely a költészet s általában az élet értelmezését megnehezíti, belengi. A László és a Szaniszló név eredete rokon. Az előbbi a szláv Vladislav (hatalom + dicsőség), az utóbbi a Stanislav (állandó dicsőség) magyar változata, de míg az előbbi megszokott, az utóbbi ritka, különös s etimológiai jelentésével ellentétben inkább humoros hangzású. Az egész: igazi clown-névválasztás. Amiként a magánzó is, mint foglalkozás, mint jellemzési eszköz. Tipikusan az 1948 előtti múlthoz, a polgárság korához kötődik, s a közösségi jelleget hangsúlyozó társadalomban szinte kihívás is ez az önminősítés. Ugyanakkor a költői foglalkozás valóban „magánzás”. A kifejezés utal az életmagányra, az irodalmi élet perifériájára szorítottságra is.

A *Kiszorítósdí* a magánzó-ciklus folytatásaként is értelmezhető, s azt közvetlenül követő *Egy biéna utóélete* ciklus (1979–1980) része. A gondolatmenetre a formális logika következetes és ezért jelentős mértékben mulatságos végigvitele a jellemző, hasonlóan a tréfás mesék egyik, a kis eseményt fokozatosan felnövesztő típusához. Az alapötlet, az „egy gondolat”, ha különös is, de teljesen reális, felnövesztése viszont abszurdá teszi, hiszen nyilvánvaló, hogy a költő nem felelhet azért, hogy a fél- vagy áltehetségek irományai helyett az ő művei jelennek meg a folyóiratokban. Ugyanakkor az élet valóban igazságtalan, s nem egyszer fordul elő, hogy tehetségtelenek, dilettánsok érvényesülnek, a tehetségek pedig tönkremennek. Ezért nem a *Kiszorítósdí* alkotóját terheli a felelősség, de ő mintegy magára veszi a társadalom hibás működéséből következő bűnöket is. Nem Krisztusként, hanem poklokat járóként és clownként egyszerre.

Az *Egy vezér, két mellszobor* a későbbi Homálynoky-ciklus utolsó előtti darabja. A felidézett történetnek az emlékező voltaképpen nem is szereplője, csak szemlélő-megfigyelő tanúja, s maga a történet említésre sem volna érdemes, ha nem fejezne ki sok mindent az emberi természetről is, meg a korszakról is, amelyben Mátyási Rókus, azaz Rákosi Mátyás uralkodott diktátorként. Negyedszázad távlatából a diktátor bukása már humoros eseményként idézhető fel. Különösen szellemes, hogy a hatalmát veszített ember megkettőződve, két gipszszobor formájában kezdi meg pályafutásának befejező szakaszát. Tudnivaló, hogy ilyenfajta szobrok a marxizmus és a párt vezetőiről azokban az években minden munkahelyen, minden komolyabb irodában ott voltak, s az áhítat tárgyát képezték. E szobroknak a már nem is „homályos”, hanem „sötét” folyosóra helyezése a kegyvesztettség még bizonytalan állapotának jele (hátha visszatér ismét a hatalomba), az eltávolítás pedig nemcsak a nevetséges szoborfordítgatási küzdelemnek vet véget, hanem a végleges eltűnéssel a személy hatalmának is. A fétisként tisztelt tárgy meg is sérült, el is tűnt, s a munkahelyen ez jelzi, hogy mi történt a nagypolitikában. A szobrok azonban nem megsemmisültek a szerző tudatában, csak rejtkehelyre kerültek, ami alighanem arra is utal, hogy a sztálinizmus kora belevésődött az emberek tudatába, s ha el is feledik, a rejtkehely-tudat őrzi azt.

Kissé egyoldalú volna azonban a kép, ha a kései versekben csak a clownságot, a rezignáció leküzdhetetlenségét vennénk észre. Megjelennek eltagadhatatlan életértékek, amelyek minden életnek részeivé válhatnak, s következetesen megmutatkozik az alkotómunkának, a költészetnek életet értelmező és igazoló szerepe. Az *Északon* (1980–1981) egy svédországi út, rokonlátogatás élményvilágából, a kivándorló ottani idegenségéből, a két világ szembesítéséből vonja le a *Szózattal* egybecsengő következtetést:

*Talán jobb lett volna máshol születni...
De élni és meghalni – itt, csak itt!*

Utolsó kötetéből való az *Aki bennem lakik*. A cím a jobbik énre utal, az emberben lakozó istenire, s csak ezek után arra a műzsára, aki a költőt kíséri és segíti útján, hogy emberhez méltóvá válhasson cselekedetei által.

ALFÖLDY JENŐ: *Kálmok László*. 1976. ♦ RÓRAY LÁSZLÓ: *Kálmok László* = Kézikönyv II/1. 1986. 422–431. ♦ ALFÖLDY JENŐ: *Kálmok László öregkori költészete*. Békéscsaba, 1987. ♦ CSÜRÖS MIKLÓS: *Pokoljárás és bobóctréfa*. 1988.

❖ Baka utca ❖

Vas Istvánnak

Megborzongva október szelétől,
az üres háztelken fonnyadó
gaznövényeket nézem, s az égből
esőszínű felhők rongya lóg.
Ólomszürke mélabú lepett el.
Ó, ki tudná búvólő ecsettel
átszínezni a kopár valót?

Sárga ház. Baloldalt áll a gázgyár,
nagy kéménye füstjét ontja ránk;
udvarunkon vézna macska mászkál,
zsémbes albérlők lármája bánt.
Elfuthatnál, s itt ragadsz a sárba.
Gyűlöld, mint én, gyűlöld ezt a sárga
házat, melyben fölvertük tanyánk!

Ha megyünk, kíváncsi szem tapad ránk.
Visszatérünk, szomjas fül figyel.
Kopasz aggastyán a házigazdánk,
ki a lábtörőre rávizel.
Csengő szólal, reszket tőle térded:
már nyomodban vannak, jönnek érted!
Napunk tétován így múlik el.

Ablakunkból minden este látjuk,
hogy gomolygó, kámszás alakok
megragadják trónfosztott királyuk,
a vérpadra induló napot,
s az, fehérből rézvörösre hűlve,
mint levágott fej zuhan az űrbe,
ahol nem teremnek csillagok.

A sötétbe nézünk. Néha távol
hangokat hallunk: szitkot, sikolyt.
Fülhasító láрма kél a gyárból.
Füttyszó. Durva férfihang rikolt.
Robajával egy egész vonatnak,
síneken teherkocsit tolatnak.
Ébren alszunk. Nyeljük az iszonyt.

Rendőrspicli leskel bűnötökre,
s mit kiszaglász, nem csekély dolog.
Fenyeget a törvény bamba ökle.
Álmodokban csendőrtoll lobog.
„Ékszeret rejtegettek! Fajt gyaláztak!”
Rátok bélyeget sütött a látszat.
Víz le nem moshatja foltotok.

Én a kort nyitott szemmel szeretném
nézni, bátran és személytelen.
A salak közt csillog-e nemesfém,
meghatározóna az értelem.
De az örült század zavarában
barbár indulóra lép a lábam,
s szenvedélyek labdázna velem.

S egyre örül, működik az elme,
mint a megvadult malomkerék.
Nem segít a bor, se nő szerelme,
nem kell zsíros hússal telt fazék.
Nem csábít a kétes üdvű mennybolt:
ki a földön mindig idegen volt,
nem vigasztalhatja azt az ég.

Bár vihetne egy szigetre vágyam,
hol a béke és a csend örök,
melynek árnyadó oázisában
megnyugodhatnék az üldözött.
Régi estéink derűje hol van?
Hárman fuldoklunk e bús pokolban,
kénszagú, maró lángok között.

(1944)

❖ *Pályám emlékezete* ❖

Nem sejtettem, hogy minden utamat
előre megrajzolták és kimérték,
s megszabta egy idegen akarat
arcvonásaim minden rezzenését,
hogy ostopattintásra kell ugornom,
ha látom a lágoló karikákat,
s hogy körbenforgok egyre a porondon,
én, idomíthatatlan állat.

(1970–1975 között)

❖ *Kiszorítósdi* ❖

„Egy gondolat bánt engemet.”
Illetve, több gondolat bánt, de most ez az egy
nyomul előtérbe. Eszembe jutott ugyanis,
hogy ha egy versem valahol megjelenik,
mindig kiszorít valami idegen írást, költeményt vagy prózát,
ami különben éppen ott jelenne meg.
No jó! Mondjuk, az is megjelenik az illető sajtótermék
következő számainak egyikében, esetleg egy másik lapban
vagy folyóiratban. No de akkor éppen az szorít ki valami mást,
amit én szorítottam ki előzőleg. Persze,
ami ekkor szorul ki, esetleg mégis megjelenik
ugyanannak a lapnak egy későbbi számában

vagy egy másik helyen. De a végtelenségig
nem mehet így, lévén a folyóiratok,
heti- és napilapok terjedelme véges.
Úgyhogy a végén valami végképp kiszorul,
soha nem jelenik meg sehol, és a folyamat elindítója
eredetileg az én versem volt; személy szerint
én magam. Tehát minden megjelenő írással megkárosítok
valakit erkölcsileg és anyagilag, pedig eszem ágában sem volt
ártani neki, ő meg nem tudhatja, hogy végeredményben
miattam szorult ki, annyian szorították ki utánam sorra egymást.
Lehet, hogy egy férfinak vagy egy nőnek az életét
mentette volna meg az a néhány száz forint,
amit végül is nem kaphatott meg, mert a sehol meg nem jelent
művekért tiszteletdíj se jár. Én meg úgy teszek,
mint aki eldobja a banánhéjat, továbbmegy,
más pedig elcsúszik rajta, és kitöri a nyakát,
mikor a tettes messze jár. Soha tudomásomra se jut,
hogy voltaképpen gondatlanságból okozott emberölést követtem el.
Eleszem mások ételét, eliszom italát, elszívom levegőjét.
Igaz, ők is megtennék velem ugyanezt, ha tudnák.
Ártatlan bűnösök, tiszta kezű zsebtolvajok,
érzékeny lelkiismeretű bérgyilkosok vagyunk! Mi mások?
Bocsássatok meg, kiknek kárt okoztam!
Támadjatok fel holtotokból, kiket könnyelműen megöltem,
idióta módján, ti félreismeretű lángelmék,
egymásba mosódó arcú, veszélyt nem is gyanító ismeretlenek!

(1979–1980 között)

❖ Északon ❖

Malmőnél páras a tengerszoros.
Derűs időben látni Dánia
partját is innen. Most a szürke ég
takarta szürke víz paskolja bágyadt,
meggyőződéstelen hullámcsapások
sorával a lapályosan terülő
homokmezőt. Az egyirányú szélről
elferdült fák mint görnyedten futó,

torz alakok, s odább, hol véget ér
az autót, és a néptelen
camping felé víztócsákkal teli
keskenyebb út vezet, két oldalán
nagy kőkoloncokkal, a gépkocsi
lassan kanyarog, meg-megzökken olykor,
mintha egy részeg ember botladozna.
Az északon dívó stílusban épült
családi otthonok – csinos faházak,
miket kívül egysornyi téglaréteg
borít piroslán – jólétet takarnak.

A belvárosi szupermarketek
oly árubőséggel hivalkodók,
mit a jövevény csak csodálni tud,
de zsebbel nem győz. Skandinávia,
mint tejben gazdag, jóságos tehén,
tartja tőgyét boldog-boldogtalannak,
ha egyszer befogadta, s akinek
bűdös a munka, itt élvezheti
sokáig a szociális segílyt.
De jaj, túl drága egy üveg konyak,
s a képeslapokban a meztelen nők
az életben elérhetetlen álmok!
A részeges vagy narkomániás,
ha elköltötte pénzét, kap megint,
soron kívül élelmiszerjegyet,
szelíd fejcsóválás kíséretében,
és tanulhatja az idegen állam
költségén, mit visszafizetni sem kell,
az ország nyelvét jó tíz hónapig.

Eligazodhat a köznapi élet
forgatagában, vállallhat szerény
állást is, de ezzel sohase válik
méltó versenytársává a honi
elitnek. Úgyhogy évekig szövött
merész légvárak dőlnek össze gyakran.
Vasszorgalom, kivételes tehetség
itt is segít, de hát e ritka kincs
kevés ember tulajdona...

S ím, újra együtt a széthullt család
jó három héten át. A kicsi lány
felejtteni kezdi már anyanyelvét,
svédül beszél álmában, s reggeli
közben így szól, amikor a pirítós
kenyér megég egy kissé: „Ugye nem baj,
hogy *szénás* lett a széle?” Séta közben
azt mondja: „Arra, ha lehet, ne menjünk.
Ott a kutyák *felkakálták* az utcát. . .”
Itt maradni? A tétlenség megölne!
A szellemi légszomj megfojtana!

S már ismét úton. Térkép lesz a táj
alattunk, a gép jobbra-balra himbál.
Papírdobozban hoznak színtelen rák-
konzervet, édes húspástétomot,
hazai ízlésünknek ehetetlent.
Odalenn már a Csallóköz merül
a távolba. FERIHEGYEN leszállunk.
Az útlevélvizsgáló hosszasan
bámulja rossz fényképünket, szemünk
s hajunk színét, arcunk vonásait.
A vámos biztos ösztönnel mutat
a szennyesruhát rejtő sportszatyorra.
Gondolja: a legütöttebb-kopottabb
csomagban a dugáru, ami nincs.
Északon ismeretlen a tolongás,
az oldalba könyöklés vagy a zebrán
meg nem adott előny, egymást-hülyézés.
Megdöbbenti a hazaérkezőt
a buszmegállónál vandál kezekkel
ripityára tört üvegházikó,
mely esőtől, szélről megvédte volna
a várakozókat, s pár hete még
ép volt. Ki tudja, mit vétett szegény?
És mégis csak itt érezzük magunkat
otthon. A megszokás hatalmas úr,
hatalmas mágnes ez a föld, s a költő
pótolhatatlan kincse anyanyelve.
Talán jobb lett volna máshol születni. . .

De élni és meghalni — itt, csak itt!

(1980–1981 között)

❖ *Aki bennem lakik* ❖

A leghitványabb kavics is
felragyog néha, mint a drágakő
ha napfény érinti meg. Az ismeretlen
lény, aki bennem hallgat,
néha megszólal. Sorokat mond,
olyan gyorsan, hogy nem tudom leírni,
máskor csak kisegít egy-két szó erejéig,
mikor elakadok. Nem tudhatom,
férfi-e, nő-e? Valószínűleg nincs neme.
Nem öregszik velem együtt. Ő kortalan.
Mikor még fiatal voltam és erős,
sokszor nem hajlottam szavára,
sőt letorkoltam, mint valami mihaszna
okvetetlenkedőt. Most már ő az erősebb.
Hiába vagyok gyenge és öreg,
megdolgoztat kegyetlenül.
Szolgámnak hittem, és parancsolóm lett.
De így a jó! Különben
haszontalanná válnék életem. Napot napra
morzsolnék, és nem látnám meg soha
azokat az ismeretlen világokat,
amiket ő tár elém karjának
egy mozdulatával vagy föllebbentve köpenyét.
Ő, aki általam van,
ő, aki nélkül nem lennék több
lesöprenedő szemétnél egy isten asztaláról.

(1984–1985 között)

Jékely Zoltán

Áprily Lajos fiaként 1913-ban született az erdélyi Nagyenyeden. (Ő használta az eredeti családi nevet, apja jelentkezett művésznéven.) Tanulmányait – a család költözködéseinek megfelelően – szülővárosában kezdte, majd Kolozsvárott, Budapesten folytatta. Érettségi után magyar–francia–művészettörténet szakot végzett az Eötvös-kollégium tagjaként, s az újabb erdélyi irodalom témakörében doktorált. 1935–1941 között az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt, majd visszaköltözött Kolozsvárra, s az ottani egyetemi könyvtárban dolgozott 1946-ig, amikor a szigorodó román törvények hatására ismét Budapestre költözött. Tevékenyen részt vett addig az erdélyi irodalmi életben, a *Termés* című irodalmi periodika egyik szerkesztője, majd a *Világosság* lap munkatársa volt. 1942-ben feleségül vette Jancsó Adrienne színésznő-előadóművészt.

Budapestre visszatérve 1954-ig ismét az OSZK munkatársa lett. A fordulat évének ő az egyik első író-áldozata: már kiszedett új verseskönyvét betiltották. Később az írószövetségből is kizárták, csupán műfordításai jelenhettek meg 1955-ig. Budapesten halt meg 1982-ben.

A Nyugat harmadik nemzedékének egyik legkorábban s azonnal feltűnő érettséggel jelentkező tagja. Első verseskönyve, az *Éjszakák* (1936), a második az *Új évezred felé* (1939), valamint az értük megkapott Baumgarten-díj tanúsíthatja ezt. S bár elsősorban költőként tartjuk számon, több kötet regényt, elbeszélést írt, továbbá drámákat is. Műfordítóként is sokoldalú volt, francia, német, olasz, román írókat magyarított elsősorban. Különösen emlékezetes a *Faust* első részének és Széchenyi István *Naplóiból* mintegy 600 oldalnak a fordítása. (A *Napló* nagyjából német nyelven íródott.)

Jékely Zoltán első mestere természetesen az édesapja volt, s bár időnként lázadozott az ő mértéktartó klasszicizálása, szinte múltszázadiassága ellen, lényegében a fiú is ugyanazt az utat járta azzal a különbséggel, hogy Jékely számára már a századelő irodalma is hagyománynak számított. De mint apja, ő is tartózkodott a modernség különböző irányzataitól. Bár Apollinaire és a francia líra nagy hatással volt rá, még a pálya kezdetén sem volt avantgárd korszaka.

A Jékely-líra másik, mindvégig meghatározó vonása az elégikusság. Kedveli és igényli az élet egyszerű, mindenki által átélthető értékeit, örömeit. Szereti a szüleit, a barátait, a szerelmet. Vonzza a természet, elsősorban a szülőföld, szenvedélyes horgász. Ha módja van a világtájakra, eközben is nagy befogadó. A mindenkori jelen ugyanakkor rendre szembesül a múlttal, a jövővel és az álmokkal. A múlt először a gyermekkor édeni világa, később a fiatal felnőtt életerős léte. A jövő szinte soha nem valami elképzelt ideális világ lehetőségeit villantja fel, hanem elsősorban azt az időszakot jelenti, amelyben a verset alkotó személyiség már nem fog élni. Az álmokban gyakran keveredik a három időszék. Ennek az elégikusságnak tehát elsősorban az intenzív elmúlástudat az alapja.

Már a pályakezdő versekben jellegzetesen és pontos költői megfogalmazásban találkozhatunk ezzel a szemlélettel. Az *Új évezred felé* 1935-ben keletkezett, s a 22 éves fiatal ember képzele el azt, hogy milyen lesz az új, nélküle való korszak. Az új évezredből egyáltalán nem a lehetséges szédületes technikai fejlődés foglalkoztatja, ezt elintézi azzal, hogy „*fenn különös új gépek keringnek*”. Sokkal inkább a hiányt ragadja meg. Nemcsak mi „nem élünk” akkor, de házunk, bútoraink, könyveink, a rólunk készült fényképek is elporladnak, s ami lesz, az mind új, mind más lesz. Aki él, az mind meghal, a halottak viszont örökkévalóak a vers szemléletében: alszanak és álmodnak a föld mélyén, századok és ezredek óta, mint „*a kőbepólyált, hosszúcsontú inkák*”. Az ember ugyan élőből halottá változik, de a földi élet rendje változatlan: születés, élet, halál konok azonossággal ismétlődik az időt mérő óra, a nap ingamozgásának ritmusára.

Ugyancsak 1935-ben keletkezett a *Csontjaimhoz*, amelynek indítása pontosan leírja a költői létszemléletet:

*Mindig úgy éldegélek, mintha holnap
örökre elaludnék.*

Így képzele el, milyen lesz csontjainak sorsa a halál után, de ehhez következetesen odailleszti ellenpontként a csontok – a testrészek – életbeli és élettel teli cselekvéseit. Így kerülnek sorra a koponya, a fogsor, a gerinc, a kéz és a lábak. A vers szemléletében a különösebb önsajnálát nélküli elégikusság a meghatározó, s a költő következetesen elkerüli a morbiditást is. A vers zárata azonban a tragikum felvillanását fordítja át groteszkbe, s ezzel az egész elégikusságot kissé idézőjelbe teszi az, hogy „*örökre megmereszt a síri hapták*”.

Jékely versei úgy klasszicizálóak, hogy ugyanakkor nyomatékosan személyesek is, és tudatosan törekszenek arra, hogy szépek legyenek. Mint egy későbbi versében megfogalmazta: „nincs szebb, mint a szépségről dalolni!” (*Egy lányhoz, aki végigment a Via Appián*). A szépség egyik megnyilatkozási módja a szöveg zenei megformálása, a korban megszokottnál nagyobb mértékben tiszta ritmus, amely igen gyakran jambikus, mint az iménti versekben is. Kedveli a csengő rímekeket, s olyan feledhetetlen leleményei vannak, mint a „lassú ingát – hosszúcsontu inkák” vagy a „fel a labdát – síri hapták”. Minderre példa lehet az *Enyeden ősz van* (1935) is. Az ősz egyébként jellegzetesen elégiát előhívó évszak, s nem maradhat ki a versből a temető, a nagyapa fejfája és csontkeze sem.

Az előbbi versek az egyén pusztulását állítják a középpontba, *A marosszentimrei templomban* [1936] az egyénekből álló közösséget, annak fogyását, mulandóságát. Az *Új évezred felé* természetesen tartotta, hogy az utókor ugyanúgy emberi világ lesz. E versben azonban a jelen már maga is utókor, méghozzá minden szinten romlást mutató. A templom szinte már majdnem összedől. Nem az emberek, a gyülekezet felelőtlensége miatt, hanem azért, mert maga a gyülekezet is inkább csak jelképesen létezik már, mindössze tíz emberből s a papból áll a régebbi „százak helyett”. A *Révai Nagylexikon* a következőket írta – 1915-ben – a községről: „A község mellett van a Hunyadi-templom, melyet Hunyadi János 1442. a törökök feletti győzelem emlékére emelt; ez a reform.

templom ma üresen áll, mivel a magyarság itt kipusztult; az állam a templomot renováltatta." E tatarozás nem lehetett túlságosan tartós hatású, viszont Trianon után mégis valami élet költözött a vers tanúságtétele szerint a templom falai közé. Ez sajnos nem „fejlődés” következménye, hanem a dacos helytállásé, s ez a lényege a költeménynek is: a hit – az Istenben, a hazában, az anyanyelvben – nem mennyiség, hanem minőség kérdése elsősorban. Ezért „*énekelünk mi százak helyett*”, s ezért van az, hogy „*velünk dalolnak, a padló alatt, / kiket kiirtott az idő gazul*”. XX. századi változat e vers a *Szózatra*. Hatását tárgyiassága, szűkszavúsága csak fokozza. S ami gond volt a költő ifjúkorában, az nem oldódott meg évtizedek múltával sem. Jékely egyik kései verse még sötétebben látja az erdélyi magyarság jövőjét. *Messze földről, üresen érkezett postai levelezőlapra* (1979) rója az elképzelt, a valószínű üzenetet:

*Nincsen igazság, nincs! Régóta nem értem az Istent:
tíz-húsz év, s Erdély, jaj, csupa néma harang!*

Bármennyire jellemző az elégikusság Jékely lírájára, az elmúlás képzeiteinek időszembesítő megjelenítése másként is megfogalmazódik: a látomás, a mitikusság szintjén. A *Madár-apokalipszis* (1947) már címével jelzi, hogy nem szelíden tárgyas és nem is egyetlen emberről szóló lesz a költemény. Az Apokalipszis, magyarul a *Jelenések könyve* az *Újszövetséget* záró része a *Bibliának*, s Jánosnak azokat a látomásait tartalmazza, amelyek a világ további sorsát írják le, a szenvedéseket, a háborúkat, az isteni és az ördögi erők küzdelmét, a végítéletet, az igazak számára az örök boldogság eljövételét. A lehetséges szörnyűségek közül egyet bont ki a vers: hatalmas madár-sereg sötétíti el az eget a „Végítélet” hírnökeként. A madárrajok ilyenfajta értelmezése ősi irodalmi hagyomány, s a vonulás valóban lehet félelmet keltő is. E vers madarai azonban éppúgy többfélék, mint maguk az emberek. A „véghetetlen fecskehad” még „az idvezítő utat” keresi, de aztán gyűlölködő, friss vérről álmódó madarak jönnek, végül a saskeselyű „minden bombázónál borzalmasabban” közeledik. A második világháború szörnyű légitámadásai után a ragadozó madarak és a harci repülőgépek látomásos azonosítása és a végítélet jeleként való felfogása minden mitikusságával együtt is realista jellegű képzet.

E vers, egészen szokatlan módon, három ponttal kezdődik, vagyis ez a kezdet csak folytatása, részlete egy nagyobb egésznek: az emberiség, a földgolyó, sőt a világegyetem történelmének. Mert a végítélet egyelőre mégsem következik be, hiába kész már rá a szemlélő, nem kell „elrepülnie”. De újabb látomások várnak rá, ha a madárrajnál sokkal messzebbre tekint: a világűrben egy csillag szétrobban, majd ismét eggyé válik, s e látható mögött láthatatlan hadak, erők működnek. A csillagtávolba tekintve azonban, még mielőtt túl tragikussá vagy patetikussá válna a vers, a lehető legprofánabb közlés hangzik el egy másik szemtanú, a megnevezett nemzedéktárs író szájából („*Ez már nekem is sok*”), s profán a másik írotárs arcán a „hősi vigyor” is. Az az állítás, hogy egyidejűleg hárman szemtanúi ugyanannak a látomásnak, nem egyéni, hanem közösségi képzeté teszi azt, ami egy háborús jelenet kapcsán egyáltalán nem különleges. S a csillagra alkalmazott repülési szakkifejezés, a bukfenc természetesen ugyanúgy vonatkozhat egy zuhanó gépre is.

A *Madár-apokalipszis* látomásában a végítéletnek, azaz a katasztrófának három rétege van: biológiai, történelmi és kozmikus. Sem az ember, sem az emberiség, sem a Föld (a Tejútrendszer, a világegyetem) léte, „épp-így-léte” nem végérvényes, s ezt tudatosítják a jelenések. E felismerés fényében még kevésbé válaszolhatók meg az örök kérdések. Sem a logika, sem a matematika nem segít, a végtelen és a végesség ellentéte feloldhatatlan.

A látomásoknak, álomkép-alapú költeményeknek van szelídebb típusa is. Jékely költői világában a női szépség, a szerelem, a szeretkezés gyakori motívum. A *Lidérc-űző* (1958) következetesen vállalt öniróniával éppen eltávolítani akarja magától az élvezeteket, rontás elleni bájoló, ugyanakkor igencsak érzékletesen idézi fel a „rontás” konkrét elemeit. A legfőbb ellenérv nem maga a kihívóan vállalt öregség, hanem a nem-illő szenvedély ártó, halálveszedelmet sejtető volta. S hogy mennyire nincs szó még vénségről, azt az ugyanezen időben keletkezett *Ametiszt éjszaka* (1959) is igazolhatja a maga tökéletes harmóniájával, két ember egymásratalálásának éteri tisztaságú rajzával, az idilli jellegnek megfelelően dalformában. Az idillt, a megtalált pillanatot, az örökkévalóságát köszönti a *Nyárelő hava* (1965) is, amelyben a „vén csont” a természetben ismeri fel a szépséget és boldogságot. A harmóniát, a biztonságtudatot idézi számára a gyermekkori emlék felidézése is. Az *Apa-váró* (1975) évekkal a szeretett szülő halála után keletkezett, s tárgyiaságában és lélektaniségében pontos rajz egy hétéves kisfiúról és apjáról.

LENGYEL BALÁZS: *Hagyomány és kísérlet*. 1972. 183–197. ♦ RÓRAY LÁSZLÓ: *Hűséges sáfárok*. 1975. 387–408. ♦ DOMOKOS MÁTYÁS: *Ugyanarról másképpen*. 1977. ♦ TANDORI DEZSŐ: *A zsalu sarokvasa*. 1979. 132–158. ♦ TANDORI DEZSŐ: *Az erősebb lét közelében*. 1981. 321–332. ♦ LENGYEL BALÁZS: *Egy magatartás története*. 1981. 93–114. ♦ POMOGÁTS BÉLA: *Jékely Zoltán*. 1986. ♦ POMOGÁTS BÉLA: *Jékely Zoltán* = Kézikönyv II/1. 1986. 363–372.

♦ Új évezred felé ♦

Mi kétezerben nem élünk, szegénykém,
az új évezred nem lel itt bennünket;
fekszünk a mélyben, s az ég régi kékjén
fenn, fenn különös új gépek keringnek.
Lebontották a házat, hol születtünk,
– mint a Tabánt. Ágyunk, székünk elégett.
Sok könyvünk méltatlan kezekben eltűnt –
s hová lettek alakunkról a képek?
Az úton új cipők nyikorognak,
más ruhában más lányok lengedeznek.

Mint lelke eldugott öreg boroknak:
 az álmunk egyre sűrűbb, édesebb lesz.
 Tovább lóbálja felettünk az égen
 az idő a napot, e lassú ingát,
 s úgy alszunk már, mint földünk más felében
 a kőbepólyált, hosszucsontu inkák.

(1935)

❖ Csontjaimhoz ❖

Mindig úgy éldegélek, mintha holnap
 örökre elaludnék s álmatag
 nézem csontjaim, kik velem loholtak,
 s kiket lelke csúful magukra hagy.

A koponyám mázsás agyag súlyától
 száz év se kell, háromfelé reped,
 belésvívároag egy tavaszi zápor
 s kimossa a porrávált verseket.

A fogaim, miket húsz-harminc évig
 koptattak ételek, martak savak,
 a fogaim kicsorbult sora fénylik
 időtlen időig a föld alatt.

Gerincemet, melyben csak úgy ropogtak
 a csigolyák és lüktetett a vér,
 ha majd odvából a velő kirothadt,
 felfűzi egy kígyó vagy egy gyökér.

Szegény kezem, kit annyit szimatoltam,
 miután testeken motozgatott,
 hogy visszaintsél annak, aki voltam,
 szegény kezem, nem mozdulhatsz meg ott!

S ti lábaim, sebes, vad agaracsok,
 akik leányok lábát szorították
 s felhők alá rúgtátok fel a labdát –
 örökre megmereszt a síri hapták.

(1935)

❖ Enyeden ősz van ❖

A Bükkösön most rózsát gyűjtenek,
 görnyedeznek az enyedi szegények;
 sovány kutyájuknak fűtlyentenek
 s nekivágnak a szélnek.

Enyed köré a tél már építi
 s magasra rakja gyilkos szürke várát:
 hegyek közül lassan leömlenek
 s megülnek ott a párák.

Nő a sötétség, egyre nő a sár,
a dűlőkön bizton ér már bokáig.
Benne nagyhorgú sintér kergeti
volt kutyánk unokáit.

Az Akasztófadombon róka váj,
az agyagot éles körmei ontják;
kivájja és újból eltemeti
bűnösök régi csontját.

Szegett fővel bolyong és könnyesen
a sétatéren régi jó barátom,
nem leli helyét az istentelen,
munkátalan világon.

A temetőbe, mint a fergeteg,
huhogószárnyu nagy varjak repülnek.
Kóvályognak s nagyapám korhatag
fejfájára leülnek.

Magasságból hull ólmos permeteg:
nyirkos felhőcsigák fekete vére;
a sárga föld beissza s rácsepeg
nagyapám csontkezére.

(1935)

❖ *Madár-apokalipszis* ❖

...Az égen háromszoros rianással
szakadtak szét a felhőtörzsek
és megjelent a várvavárt madárraj;
Északra húztak.

Elől egy végzetetlen fecskehad,
sűrűn sötétlő fekete vonat;
a távoli heglánc mögé vonult nap
meg-megszikráztatá kard szárnyukat.
Felhő-útvesztőben visongva
keresték az idvezítő utat.

Aztán jöttek magános vándorok,
hátuk mögül, a Föld görbületéből
köpdöste őket valami titok.

A holló kurrogatva hívta párját,
a héjja gyűlölködve víjjagott,
a gyöngybagoly lomhán emelte szárnyát,
röptében is friss vérről álmodott.
Egy kócsag is jött árván és kevélyen,
haptákban úszva a vörhenyes égen.

Végül vad recsegéssel-ropogással
megjelent az első saskeselyű,
karmai közt roppant útipogácsa:
holt-eleven terű.
Őles szárnya az eget úgy hadarta,
hogy megrendült köröskörül a lég,
s minden bombázónál borzalmasabban
közeledett felénk.

Földbegyökerezett a lábam,
tudtam, hogy sorsom betelik,
mert eljött már a Végítélet,
s pusztulni kell mindennek itt.

Repültem volna Ganymedként,
vagy mint bárány a kondor karma közt,
s mégis ott vártuk meg az estét,
mely ránk új rémekkel köszönt.

Nagy csillag lobbant az ég közepében
s néhány looping the loop után
osztódott, majd ölekezésbe kezdett
önvérivel, mint Lóth és Lóth-leány.

— Az égi szerelem vad ütemétől,
nem érzitek, hogy reng, liheg a tér?
Ez már nekem is sok, mondotta Sőtér,
megőrülök, az arcom csupa vér!

Ezek volnának hát a Jelenések?
— tűnődtem s néztem a hősi vigyort,
melyet Grandpierre Emil hevenyészett,
s mely tán örökre az arcára forrt.

S üzekedő csillagok sugarában
tovább húztak nem-látható hadak,
és én kétségbeesve álldogáltam
az Ítélettől vemhes ég alatt.

Mi voltam én? Mik vagytok? Mi az ember?
— gyötört a vak számtani művelet,
s a végtelen elé az életemmel
tettem vádló, konok minusz-jelet.

(1947)

❖ *Lidérc-űző* ❖

Kancsi cigánylány, tündéri duvad,
Jaj, ne riszáld, ne dobáld magadat!
Sárga szemeddel szemem be ne fald,
Csábíts gazdagot, vagy fiatal!
Kásmír szoknyád, a rózsá-lugast,
Ne sodorítsd rám s ne mutogasd.
Eljárt felettem a huncut idő,
fogam kicsorbult s rendre kidől.
Hagyd csak aludni a testi gonoszt,
kísértésbe újra ne hozd.
Vadszagú kebled arany paraszát
Arcom előtt, jaj, ne harizsáld!
Szád eleven csupa-hús hasíték,
Perzsel, ahogy buja száj soha még:
félek a csóktól, nyálkás puha rém,
szörnyű betegség s mit tudom én,
mily bonyodalmak tömkelege —
Ebből elég volt, már elegendem!
S a combod, a talpad, az inda, a kacs,
undorító s be mohó, be makacs!
Vén vagyok én már, gyatra öreg,
tán a halálba szorít az öled.
Iszonyú erdő mélyire csalsz,
ott megölelsz, kirabolsz, bekaparsz. . .

(1958)

❖ *Ametiszt éjszaka* ❖

Itt vagy, a szíved hevesen ver,
kattant a zár: ketten vagyunk,
akár az a két ősi ember,
kitől kaptuk lelkünk, agyunk.

Itt vagy, a szívem hevesen ver,
ketten vagyunk, kattant a zár —
mint ama két szép ősi ember,
kit bűnbeesés perce vár.

Szigetre úszunk, ring a bárka,
egy-két csapás, puhán kiköt;
belegázolunk a hinárba.
Jobb, ha lehúzd a cipőd.

Ametiszt-színű éjszakában
nem ismerünk mát, holnapot;
már mentás partot ér a lábam —
messze rúgom a csolnakot.

Testünkre huncut isten ontja
parázló napja sugarát,
e négy fal itt a horizontja —
Ledobhatod minden ruhád!

(1959)

❖ *Nyárelő hava* ❖

Ezüst berek, zöld víz, bolond madárdal,
ős asszony-illat: izzadt nyárfaszag,
s az égről tajték- s habfelhő fogával
vén csontokon az ifjú nyár kacag.

Horgászbottommal gázolom a tócsát,
tündérek várnak, vagy hideg halak?
Maroknyi, édes örökkévalóság,
egy pillanatra megtalálatalak!

(1965)

❖ *Apa-váró* ❖

Nagyenyed, 1920

Kapuban állva, kisleve, mezítláb,
piszkál lábujjal százlábut, gilisztát;
hosszan bámul pókhálót, hangyajárást,
hogy könnyebbé bűvölje azt a várast...

s az utca végén, fölgyesett, nyakigláb
akácok alján ott-terem, akit várt,
és jön-jön, hosszú léptekkel, sietve,
hóna alatt száz dolgozat-füzettel.

És végre csengő, áldott kis-harangszó,
megváltón s meg-megszázaszorozva hangzó,
hogy elfeledkezik minden bajáról!
Mert a Kollégjum kapuja kitárul,

Olyan nagy már, az árnyékból kibomlón,
mint egy óriás, tán ő maga a templom;
elől keskenyre gyűrt vadászkalapja
magasabb, mint a nagy torony sisakja —

És elborítja, mint valami felleg:
mily pöttöm ő roppant alakja mellett!
S most lehajol s félkarral ölbekapja:
mint az Isten, olyan erős az Apja.

(1975)

Rónay György

A *Nyugat* harmadik nemzedékének egyik legsokoldalúbb alkotója 1913-ban született Budapesten. Tüdőbeteg édesanyját és féltestvérét korán elvesztette, nevelőapja ügyvéd volt. A francia tannyelvű gödöllői premontrei gimnáziumban érettségizett. Még nem volt húszéves, mikor a második versesfüzete is megjelent. Magyar–francia szakot végzett a budapesti tudományegyetemen, majd Szegeden doktorált. 1937-től 1948-ig a Révai, majd Szépirodalmi Könyvkiadó lektoraként dolgozott. 1943-ban nemzedéktársaival szerkesztette a mindössze két számot megért *Ezüstkor* című folyóiratot. Nem volt politikus alkat, de elítélte a kor barbárságát. 1947–1949 között a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője volt. A fordulat éve őt is az irodalmi élet peremére szorította. A fővárosi piarista gimnáziumban kezdett tanítani. Az 1946-ban újrainduló *Vigiliának* belső munkatársa, 1957-től hivatalosan is szerkesztője, 1969-től felelős szerkesztője lett, s a Sik Sándor által már addig is igényesen szerkesztett lapot még inkább a hazai szellemi élet fontos fórumává tette. 1978-ban hunyt el.

A harmadik nemzedék körében természetesnek számított a széles körű műveltség és a műfaji sokoldalúság, de Rónay Györgyre ezek a vonások fokozottan érvényesek. Lírai életműve, műfordítói munkássága, szépprózája, kritikái, esszéi egyaránt ezt bizonyítják. Elsősorban francia, olasz és német költőket fordított, különösen vonzódott a reneszánszhoz és a jelenkorhoz. Esszéi, tanulmányai megkerülhetetlen olvasmányok. Feldolgozta a magyar regény történetét, az előző századvég irodalmát, Kassák Lajos munkásságát. Könyvet írt a klasszicizmusról. A kortárs irodalom egyik legértőbb kritikusa volt. Az ötvenes-hatvanas évek kritikái ma nagyjából használatlanok (ideológiai, esztétikai egyszálúság, szakmai hozzá nem értés miatt), az övéi üdítő kivételnek számítanak. Nyitott volt a különböző értékekre, a saját véleményét írta meg, s a legelesebb alkotókat is bírálta, ha meggyőződése ezt követelte meg. Ő sem volt tévedhetetlen, de példát mutatott a megértésre, az értéktiszteletre. Ifjúkorától kezdve írt szépprózát is, elsősorban regényeket. Nemzeti közígyelmet is keltettek azok a regényei, amelyekben a bűn és bűnhődés kérdéskörét vizsgálta a második világháború, illetve a személyi kultusz korának történeteit, a léleken való utóéletét követve nyomon, keresztény világképének megfelelően (*Esti gyors*, 1963; *A párdúc és a gödöllye*, 1978).

Rónay György és nemzedéke az újklasszicizmus egyszerre esztétikai és etikai eszményének jegyében kezdte pályáját, s mindegyikük jelentős mértékben megőrizte az útra bocsátó elveket. Rónayra különösen jellemző a kiegyenlítő szemlélet, a horatiusi arany kö-

zépút programjának bölcs, mindazonáltal a korszerűsítést is vállaló követése. Így ha a nagy megrázkódtatásoktól nem is, a nagy tévedésektől mentes maradhatott, pályáíve a művek felől szemlélve töretlenül emelkedett. Már a negyvenes években írt emlékezetes költeményeket (*Te mondd el engem; Faragó Györgyhöz; Kövek és kenyerek; Jeruzsálem pusztulása; Valéry; Jairus leánya*), az egyértelmű kiteljesedés a hatvanas években következett be. Ezt igazolja az egyik legszebb magyar siratóvers, a *Babits a betegágyon* .

Rónay György számára Babits nem csupán egyike líráink nagymestereinek, hanem a legközvetlenebb, még személyesen is megismert példa. Babits önmagán túl egy szellemiséget, erkölcsi magatartást, irodalmi irányzatot, esztétikai mércét is jelentett. Közismert, hogy súlyos betegsége, gégerákja évekig gyötörte a költőt. A haldoklás hónapjai azokat is megrendíthették, akik nem voltak tanítványai, akik nem tekintették szellemi apjuknak. Hiszen a gyötrellem, amit át kellett élnie, az emberi élet legnagyobb igazságtalanságai közé tartozik, szétfoszlatja szinte az emberi méltóságot. A vers címe egy konkrét s közismert személy konkrét életrajzi helyzetére utal, s a felidézett látogatás minden látomásosságával együtt is hasonlóképpen történhetett meg. Hagyjuk el azonban feltételeken a verscímet vagy belőle a személynevet. A költemény így sem veszít semmit érvényességéből. A haldokló beteg akárki lehet. A szöveg egyetlen megszorítást egyértelműsít: a haldokló és a látogató közti személyes ismeretséget, amely meglehetősen bensőséges, hiszen a látvány és a rá való reakció egy évvel ezelőtt haldokló apjára emlékezteti a látogatót. Olyan élményről van szó, amelyet bárki átélhet, s amelyet nagyon sokan át is élnek, többnyire ugyanolyan tehetetlenül, mint a versbeli személy.

A haldoklás egyik legszörnyűbb módja a fuldoklás. Ezt fejezi ki a nyitó-, majd refrénszerűen ismétlődő sor: „*mikor már elszorult a torka*”. A haldokló állapota azonban fokozatosan a látogatóra is átragad, végül már ő is fuldokol, ő is moccanatlan. A beteg és a látogató egyaránt tehetetlen a sorssal szemben. A beteg sorsa elrendeltetett és már majdnem bevégeztetett. Élőhalottként jelenik meg előttünk, még emberi hangon jajgatni sem tud, csak gégesípja ad hangot, folyamatosan jelezve, hogy még él az ágyban fekvő. A keresztire feszített Jézust idézi meg a látomásos leírás a betegről, még végzetesebbé téve a végző magányt, hiszen sem család, sem tanítványok, de még ellenségek sem vesznek körül a haldoklót. Nincs már emberi lehetőség szenvedéseinek enyhítésére. Szinte kommunikációképtelennek bizonyul a két ember, hiszen a látogató is olyan helyzetbe kerül, hogy meg kell némulnia. Ez azután következik be végérvényesen, hogy a látogató a beteget áldozatnak, önmagát pedig gyilkosának látja; ezt olvassa ki a rá, majd a plafonra meredő szemekből. Mindkét ember néma, de szüntelen belső beszéd szól bennük. A betegét csak a látogató interpretációján keresztül érzékelhetjük, a látogatóé maga a vers, ez a belső monológ, amely egy két évtizede történt eseményt idéz fel (Babits 1941-ben halt meg, a vers 1961 júliusában keletkezett).

S míg a szobában csak a síp szól, maga a belső beszéd szüntelenül árad. A vers nyolc szakaszból és a refrénsor szakaszértékű hétszeri ismétléséből áll. Az utolsó szakaszt és két kérdőmondatot kivéve mindegyik egyetlen mondat, de ezeket – az első szakaszt kivéve – nem pontok, hanem nyitott gondolatjelek, a refrénsorokat pedig három pont zárja le. Azaz nem is annyira lezárja, hanem átlendíti egy holtpontra, szünetet is jelezve meg

folytonosságot is. Ehhez képest a zárószakasz, a vers epilógusa rövid és lezárt mondatokból áll, a befejezést kivéve. A nagy lélegzetvételt, a szöveg áradására a tárgyias tényközlés, a csönd következik s a mindent feloldó harangszó, majd a sírás.

Első pillantásra nagyon távol áll egymástól Babits és Kassák művészete. Rónay György nem egészen így látja, számára két kortárs klasszikusról van szó, s mindegyiküktől lehet tanulni. Kassákról nemcsak könyvet írt, hanem egy aforisztikus tömörségű versben meg is emlékezett róla. A *Kassák* tölgyfához hasonlítja a mestert, orgonabúgáshoz költészetét, amely egyúttal örök érték is. Mindehhez tudni kell, hogy Kassák 1948 utáni fogadtatása meglehetősen mostoha volt, csak halála évében, 1967-ben kapta meg a Kossuth-díjat, összes versei csak posztumusz jelentek meg. Rónaynak is úttörő szerepe van az életmű fontosságához illő értékelés kialakításában.

Az életértékek veszélyeztetettségét már a második világháború alatt és után fontos versek sorában mutatta fel a költő. A hatvanas évek elején jeles művekben – Déry Tibor, Illyés Gyula, Juhász Ferenc és mások tollából – kapott hangsúlyt az a felismerés, hogy a háborús veszély nem a múlté, sőt az atomfegyver minden korábbinál súlyosabb pusztítást okozhat.

A *világ legszebb délelőttje* 1963 novemberében keletkezett, annak a kubai válságnak az idején, amely élesen fenyegetett a harmadik világháború kirobbanásával. A vers címe s maga a szöveg is sokáig semmi jelét nem mutatja semmiféle konfliktusnak. Egy szerelmespár sétál egy városban a folyó partján, „a világ legszebb délelőttjén”. Május van, ragyogó napfény, virágzás és nagyon szeretik egymást. A 48 soros költeményben csak a 38. sorban jelenik meg valami baljóslatú. Amit addig ezüst szárnyú madárnak, dongónak vélték, arról kiderül hamarosan, hogy atomfegyvert szállító gép, s a virágboltív alatt mindenki elpusztul, a két fiatal is. A világ legszebb délelőttje így a totális pusztulásban semmisül meg.

Az élet veszélyeztetettsége mellett megszólalnak az életöröm, a szépség hangjai is. S nemcsak a veszélyérzet ellenpontjaként, hanem önmagukban való értékeként is. A *Rózsadombi reneszánsz* (1965) idilljét semmi nem árnyékolja be. A vers szerelmespárja, kirándulói az ugyancsak májusi természetben a boldogság szigetén érezhetik magukat. Az ellentétek itt nem tagadják, hanem értelmezik egymást, a föld és az ég, a fény és a sötétség, az édes és a keserű egyaránt a nagy és harmonikus egész részei. Helycseréjük nem változtatja meg a világ rendjét, az uralkodó verhangulatot, amiként ezt a nyitó- és a záró sor névszói állítmányai tanúsítják. Az élet egyszerű, de lényegi örömei fogalmazódnak meg a reneszánsz evilágiság modern változataként. Az életöröm hangoztatásának ekkor is volt időhöz kötött jelentése, az ötvenes évek bolsevik aszkétizmusával ellentétes a kisvilág, a hétköznapi bensőséges rajza, a jövőre irányultság helyett a jelen értékeinek kiemelése.

A boldogságérzet nem csak ifjak kiváltsága. Bár az idősödő, egyre inkább betegségekkel bajlódó költőben erős az elmúlástudat, keresi és meg is leli a megigéző pillanatot. Évtizedeken át töltötte Balatonszárszón a nyári, őszi hónapokat. Számos verse örökíti meg a táj, a természet, a lét itt megtapasztalt élménykörét. A *Szeptemberi csönd Szárszón* (1958) a csöndben a végtelenséget és az örökkévalóságot éli át, s ennek ellenpontjaként az elmúlást is (a mozdulatlanság maga a halál). Így a természettel szembesülve az ember fensége és parányi volta egyaránt megmutatkozik. Mint az idős Faustnak, a versbeli szemlélődőnek is megadatik a boldog pillanat.

Az évek múltával egyre inkább öregnek érzi magát a még nem is igazán idős férfi. *Az öreg költő* hatvanéves, de máris bevégezttként szemléli a maga életútját, s a munkára képtelen embert rajzolja meg. A verskezdő felszólítás eredménytelennek bizonyul, az egykori „hajós”, „fölfedező” rokkanttá, leprássá, koldussá változott, a vakmerő helyváltoztatás helyett csak ül egyhelyben, az írólap napestig üres marad, hiszen „ma sem jutott eszedbe semmi”. Ez persze nem igaz, hiszen maga a vers a múlt értékgazdagságát és a jelen értéknélküliségét szembesíti, ám ezúttal nem a konkrét személy és nem is a címben megnevezett költői foglalkozás a lényeges, hanem az ember alkotó energiáinak időskori megfogyatkozása, a szellemi-fizikai leépülés szomorú folyamata. Mindez tárgyiasan, szikáran, az együttérzést kikényszerítő érzelmességet mellőzve fogalmazódik meg, s éppen így válik még hatásosabbá.

A hajós alakmása és motívuma versek sorában jelenik meg. A kései líra életút-értelmezése *A hajós hazatérése* is. Ahová hazatér a vén hajós, az a Ház nyilván a szülőház, a családi otthon lehetne konkrétan, szimbolikusan pedig az eredet helye, az a kezdet, amelybe a vég is beletorkollik. Még általánosabban az a Paradicsom, amelyből az első emberpár kiűzetett, de amelynek ideája örök emberi mérték – a hajóst is ez tartotta ígézetében. Végleg a földre lépve s keresve a házat, a fűgefát, a forrást, a kutyáját, mégsem talál semmit a hajós, csak azt a földet, azt a port, amelyből az ember vétetett és amelybe visszatér.

Csűrös Miklós: *Rónay György*. = Kézikönyv II/1. 1986. 373–380. ♦ Lengyel Balázs: *Egy magatartás története*. 1986. 93–112. ♦ Rába György: *Csönd-berceg és nikkell-szamovár*. 1986. 247–252. ♦ Domokos Máttyás: *Átkelés – áttűnés*. 1987. 410–421. ♦ Tuskés Tibor: *Rónay György*. 1988. ♦ Nemes Nagy Ágnes: *Szó és szótlanság*. 1989. 423–438.

♦ Kassák ♦

Sorra kidőlnék
a nagy fák.

Ez a tölgy is kidőlt.

De mi ez az orgonabúgás
holt koronája helyén?

Örök lombjai zúgnak
emléke viharában.

(Kötetben: 1969)

❖ *A világ legszebb délelőttje* ❖

Ez volt a világ legszebb délelőttje
május az ég makulátlan
minden egyszerre virágzott
orgona akác eukaliptusz rózsza
a város vasbeton szirmai nyíltak
csillant a folyó kristály tükre a fényben
fölötte fűzek selyme barka mimóza
ez volt a világ legszebb délelőttje
szerelmes pár sétált a parton
karoló inda a fiú karja a lány haja lágy folyondár
tíz perc múlva tizenkettő mondta a lány
ma délutános vagyok még elmegyünk addig a fáig
soha nem volt még ilyen édes a napfény
mintha méz csordulna az égből
s ez a sűrű illat ahogy minden egyszerre virágzik
mondta a lány a fiú nem szólt semmit
csak egy kicsit szorosabban ölelte
s még elmentek addig a fáig
tele volt minden ága virággal
álltak a virágboltív alatt a fiú karja a lány derekán a lány feje a fiú vállán
a kék magasban madarak úsztak
nyújtott nyakkal ragyogó szárnyal mint a teremtés hajnalán
mert ez volt a világ legszebb délelőttje
kócsagok szálltak gémekek flamingók gulipánok
pacsirták ezüst éneke csobbant
zöld és sárga örvényt kavart a papagájok szárnya
még hat perc sügta a lány és nedves volt az ajka
s egy parányi madarat látott ezüst szárnyal
egy parányi madarat messze egy ezüst szárnyú dongót
és nedves ajkkal a fiú fülébe sügta ez a világ legszebb délelőttje
és hozzá simult és szerettek volna hosszan egymás szemébe nézni
mert ez volt a világ legszebb délelőttje
de nem bírták levenni szemüket az ezüst szárnyú madárról
ahogy csillogva szállt a napban
a zöld mezők fölött és kék folyó fölött s a fák fölött a sűrű sűrű illatárban
mert minden egyszerre virágzott orgona akác eukaliptusz rózsza
liliom jázmin nárcisz szállt a madár az égen ragyogott ezüst szárnya egyre nagyobb lett
már látszott horgas csőre mind a huszonnégy karma
forgó szemében a tűz

pedig az volt a világ legszebb délelőtti
 álltak a virágboltív alatt a karjuk összefonódott
 akkor lobbant a láng
 egy gomba nyílt a föld fölött egy óriási ernyő
 hamu szitált a csöndben
 s két cérnavékony kicsi fényszál
 villant még eltűnőben
 mielőtt a harangok emléke délre kondult
 a semmiben ahol tornyaik álltak egykor...

(1963. november)

❖ Rózsadombi reneszánsz ❖

A bodza keserű és az orgona édes.
 Heverni a gyöpon: milyen gyönyörűség ez!

A városból kijönnek az elpilledt családok.
 Majd elalél, olyan szerelmes az a pár ott.

Teríti selymesen fátylokat már az alkony.
 Elsurran a hatos autóbusz lenn a parton.

Csönd van, csak a rigók fütyülnek önfeledten.
 Tulipán lángja leng, ha kis szél szárnya rebben.

A fiú hátranéz, de nem jön senki. Ajka
 a blúz alatt a lány bársony mellét kutatja.

Kint hűsölnek a kórház kertjében és a lombok
 alatt tereferélnek az ártatlan bolondok.

Lassan forog a föld, élvezi tavaszát.
 Haza készül üres szatyorral a család;

s párás szemmel a lány már dőlne, dőlne hátra
 a szerelembe, a sötétbe, megadásba,

melyben a föld s az ég egyetlen lágy kerengés,
 s a bodza édes és az orgona kesernyész.

(1965. május)

❖ *Szeptemberi csönd Szárszón* ❖

A teljes csönd! ahogy az idegek
huzalán átsuhan, mint telefondrót-
huzalokon a szél, s a víz felett
hozzá ez a valószínűtlen, oldott

kétség, és a tó rezzenéstelen,
ezüst tükre a kora délutánban:
ez már szinte a végtelen
az örökkévaló az elmúlásban.

Mert az elmúlás ez: mikor a forgás
mintha megállna, s kitárul a pompás
látóhatár. Úgy érzed, óriás

lettél benne. — Ám egy perc, és riadtan
hanyatt dőlsz. De ebben a pillanatban
csak boldog voltál, semmi más.

(1958. szeptember)

❖ *A közelítő tél* ❖

Hervad már? Nem: a kert még csupa nyár. Lobog
két sárga dáliaánk. Nincs ugyan annyi dal,
de hajnalonta még egy-egy sárgarigó
rikolt, s búgnak a vadgalambok.

Élj! — mondom. — Éld nyaradat, míg a hideg szelek
le nem tarolják. Szedd a diót, viseld
gondját a kertnek, irtsd a gyomot, metéld
a vadhajtást; s ha belefáradsz,

ülj ki a napra, idd hunyt szemem át a fényt,
s úgy éri, mint a gyümölcs, kései körte, birs...
— Harkály rebben a lombban, s egy levél lekering:
őszömet olvasom színében.

Este állok a ház előtt, nézem, a Göncöl
mint csúszik észrevétlen nyugoti almafánk
fölé, s hallgatom a szemöldök-
fában a szúvak szorgos percegését.

(1970. október)

❖ *Az öreg költő* ❖

Minden reggel
tedd magad elé a papírt.

Milyen fehér.
Milyen határtalan.
Hogy tudtál vándorolni rajta,
aggálytalanul, vakmerően,
hajós a tengeren,
fölfedező a sivatagban,
elképzelt partok, ismeretlen
oázisok felé!

Most meg csak ülsz,
tenger partján rokkant hajós,
sivatag szélén leprás beduin,
kalapod melletted a földön,
kaldulni tárt tenyér,
napestig üresen.

Milyen fehér.
Milyen aprócska börtönablak.

Tedd vissza a fiókba.

Ma sem jutott eszedbe semmi.

(Kötetben: 1977)

❖ *A hajós hazatérése* ❖

Ez az a föld, ahová mégis, mindenholra visszatérünk.
Ahol a vén hajós, hullámmúgással a fülében, végülis partra lép.
Letérdel, megérinti kezével a homokot, kortyol egyet a szélből,
s a tengerként hullámozó réten át elindul lassú léptekkel a Ház felé,
mely ott van valahol a dombokon túl, és várja akkor is, ha nincs már.

Igen, ez az a föld, szőlő magában a vén hajós. Most már tudom,
mindig is ezen álltam, egy hajó padlatán, a recsegő deszkákon is.
Mindig is erre támaszkodtam, lábhegygel, térdrel és tenyérrel,
ezért nem bírt a hullám elsodorni. Soha, és semmiféle hullám.
Mindig volt egy titkos vitorlám, s ha pozdorjává tört is minden árbóc,
egy titkos vitorlám minden hajótörésben a Ház felé röpített.

Most már tudom, szőlő magában a vén hajós. Ott, túl a dombokon
van egy forrás és vár, ha rég bedőlt is. A tenger sós sivatagában,
a meddőség rángógörcei közt, most már tudom, hogy mindig abból,
abból a vízből ittam akkor is, ha réges-rég kiszáradt.

Ezért nem veszem szomjan. S van ott egy fügefá: azért nem veszem éhen.
Megyek és megkeresem azt a forrást. Megyek és megkeresem azt a fügefát,
gondolja magában a vén hajós, és fülel, ugat-e már a kutyája.
Később leül a puszta földre, elszórt téglák közé, akik még megmaradtak.
Törzsét ingatva dúdol, forrást és fügefát dúdol magának,
és házat is talán, hol meghúzódhat éjszakára, akkor is, ha nincs már.
Álmában néha fölriad, vaksi kézzel kinyúl, keresi hű ebét, hogy csöndesítse.
Csontokra süt a hold. A dombokon túl hullámok csaholnak.

(Kötetben: 1977)

❖ Szérű ❖

„Ez a hely a legjobb hely
tenéked”

Babits

Próbáltam hű maradni Hozzád
a nagy hitehagyások idejében,
bár bérül érte soha nem reméltem,
hogy enyém lesz a hatalom s az ország.

Nem mintha színre láttam volna orcád,
legfeljebb azt hagytad, hogy elidőzzem
lábadnál, néhanapján, nem különben,
mint Gazdája lába előtt az eb.

Hálából őriztem hát szérűdet,
de nem csaholtam. Alszol meglehet,
s nem illenék, hogy fölébresszelek.
Telekre nyár, őszök jöttek nyarakra,

míg vén lettem, s leszek naponta vénebb.
Most küszöbödön fekszem, mint a vén eb,
mely a macskát se jó, hogy megugassa.
Őrizze most már őrzőjét a Gazda.

(1977. december 26–27.)

Szabó Magda

Debrecenben született 1917-ben, mindkét ágon a városhoz sok szállal kötődő családban. Édesapja városi tisztviselő. Szülei irodalom- és művészetkedvelő emberek voltak. A református leányiskolában érettségizett, majd ugyancsak szülővárosában magyar–latin szakos diplomát szerzett, s doktorált. Debrecenben, majd Hódmezővásárhelyen tanított. 1945-ben a fővárosba költözött, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa lett. Mint megbízhatatlant elbocsátották, s egy évtizeden át általános iskolákban tanított. Férje, Szobotka Tibor (1913–1982) is jeles író volt.

Már gyerekkorában írt, gimnazistaként kezdett publikálni. 1945 után két verseskötve jelent meg, a másodikra Baumgarten-díjat kapott volna, de Révai József az utolsó pillanatban – már a sajtóbejelentés után – letiltatta kitüntetését. Ettől kezdve nem publikált, de írt. 1958-ban tért vissza az irodalmi életbe *Freskó* című regényével, mely kiemelkedő sikert aratott. Gyors egymásutánban jelentek meg régebbi és újabb művei, amelyek idehaza és külföldön is népszerűvé váltak. 1978-ban Kossuth-díjat kapott.

Sok műfajú alkotó. Lírája az újholdasokhoz sorolja, gyűjteményes kötete a *Szilfán balat* (1975). Modern felépítésű, elemző lélektani prózával mutatkozott be, s ezt folytatta olyan regényekben, mint *Az őz* (1959), a *Pilátus* (1963). Később a nem-fikciós epikai formákat is meghódította, elsősorban a gyermekkorát megelevenítő *Ókútban* (1970) és az anyai család történetét bemutató *Régimódi történetben* (1977). Inkább versekben gazdag ifjúsági irodalmunkban különösen fontosak gyermek- és ifjúsági regényei (*Mondják meg Zsófikának; Sziget-kék; Születésnap; Abigél*). Drámái többnyire kiélezett történelmi helyzeteket vizsgálnak (*Kiálts, város*, 1971; *Az a szép, fényes nap*, 1976; *Béla király*, 1984). Kiváló műfordító, érzékletes útirajzokat írt (*Hullámok kergetése; Zeusz küszöbén*). Az irodalommal való alaposabb ismerkedéshez is kitűnően használhatók esszéi, műelemzései (*Kívül a körön*, 1980; *A félistenek szomorúsága*, 1992; *A lepke logikája*, 1996).

Régimódi történet

A műfaji önmeghatározás: regény. Bevezetőül a szerző köszönetet mond mindazoknak, akik – nem kis számban – segítették munkájában, dokumentumok, adatok, fényképek feltárásában. Ezután „A Kismester utcai ház lakói”-nak felsorolása (mintha egy színdarabról lenne szó), majd három, egyre növekvő terjedelmű rész következik. A *Kanna, battyúkkal* a mű fogantatásának és megszületésének körülményeiről szól. A címben szereplő edényt egy régiségkereskedésben vette meg a szerző, s vagy egy évvel később tudta meg, hogy pontosan ilyen kannát tört el gyerekkorában a nála jóval idősebb féltestvére. Ez az

epizód indítja el az emlékezés folyamatát, amelyet a régmúltnal, a gyermekkorral kapcsolatban tudatosan állított gátak akadályozták. Az elbeszélőnek hajdan azt mondták a szülei, hogy ha ők majd meghalnak, ne őrizzen meg semmit a múltból, előre nézzen, emlékektől szabadon. Végképp a kanna tudatosította, hogy ez tartósan lehetetlen: az emlékek elkísérnek bennünket, s ez így is van rendjén.

A *szkéné* című második fejezet azt a színteret mutatja be, ahol az események játszódtak: Békés és Hajdú megyéket, s vázlatosan megismerkedhetünk azzal a családdal, amely az említett házban lakott.

A harmadik s a könyv terjedelmének döntő részét kitevő egység címe: *Dramatis personae* (dramatis perszoné = a dráma szereplői). Ez három fejezetre tagolódik, s ezek is egyre növekvő terjedelműek. Címük három fontos szereplő neve: Jablonczay Kálmán, Gacsáry Emma, Jablonczay Lenke. Az utóbbi az első kettő házasságából született gyermek, egyúttal az elbeszélő édesanyja. A regénynek több mint a fele az ő „fejezete”, de másként is egyértelmű, hogy ő az abszolút főhős, miatta íródott meg a mű.

Az 1960-as, 1970-es években világszerte megnőtt az érdeklődés a nem-fikciós irodalmi formák iránt. Nálunk ezt elsősorban az irodalmi szociográfia, az önéletírás, az emlékirat, továbbá az ún. dokumentumirodalom fellendülése mutatta. Ez utóbbit leginkább az jellemzi, hogy valódi dokumentumok felhasználásával vagy szinte kizárólag azok alapján készül a mű, s nemcsak művészi; hanem történelmi, művelődéstörténeti hitele is szinte tudományosan ellenőrizhető, igazolható. Ilyen jellegű regények, színművek születhetnek a történelem nagy témáiról, de a kisebb közösségekről is. Ez utóbbiak közé tartozik Szabó Magda könyve is. A kisközösség elvileg a legszemélyesebben ismert: a saját családjá. Az oknyomozó feltárás azonban a régebbi múltba megy vissza, a középpontban a múlt század második fele, a századelő, az első világháború időszaka áll, s a regény azzal fejeződik be, hogy megszületik Jablonczay Lenke lánya, azaz maga az elbeszélő. Innen kezdve már egy „másik” történetről van szó.

Önmagában, az élet normális menetekor persze a családi előtörténet és a személyesen is megélt szervesen és zökkenőmentesen kapcsolódhat egymáshoz. A főhős életsorsa azonban különleges: nem a szülei nevelték fel, őket alig ismerte, s végül az is kiderül számunkra, hogy félreismerte őket, mert – önhibáján kívül – torz információk birtokában volt. Az elbeszélő tehát szinte semmit sem tudott a család ezen ágának múltjáról, annak idején a rokonok se nagyon beszéltek ezekről az ősökről. Így valóban komoly nyomozásra, többéves kutatómunkára, az utódok segítségére, családi levéltárak, fényképalbumok, iskolai, egyházi anyakönyvek, könyvtári dokumentumok tanulmányozására volt szükség, hogy a történet szereplőinek valódi sorsa rekonstruálható legyen. Nyilvánvaló azonban, hogy még így is nagyon sok lenne a hézag, ha az írói fantázia, a drámai helyzetekben való otthonosság, a cselekvések logikájának és lélektanának mély ismerete ki nem töltené azokat, hogy a feltárt anyagból szerves egész s még a közölt és hiteles egykori szövegek alapján sem dokumentum-, hanem igazi regény szülessen meg. A hitelesség így kétszeres: a nem-fikció és a fikció közegeiben is igazolt.

Az eddigiek alapján is látható, hogy nem csak a fikciósság szempontjából összetett a regény műfaja. A családregegy modern változataként is felfogható, több nemzedék és több

figura eleven portréja, ugyanakkor Jablonczay Lenke fejlődésregénye is. Ebből a szempontból is logikus, hogy akkor fejeződik be a történet, amikor a fejlődés további lehetőségei bezárulnak. A második házasságban megszülető gyermekkel ugyanis véglegessé válik, hogy Lenke belekényszerül a hagyományos családjára-szerepbe, s másfajta szerepálmairól le kell mondania.

A Jablonczay család IV. Béla koráig vezeti vissza a nemességét, de a történet idején fokozatosan elszegényednek. Nem külső okok miatt. Lenke dédapjának, Imrének még gyönyörű birtoka van, de ő megbénult, s fia, Kálmán (a Senior) elkártyázza, elmulatja az egész birtokot. Ekkor veszi kezébe a család sorsát a „kalmárlány” feleség, Rickl Mária, aki könyörtelennek tetsző rendet tart, de szolid iparos-polgári jólétet tud biztosítani a megmaradt kis birtok segítségével. Máriának három lánya és egy fia volt. Junior Kálmán nem anyjára, hanem apjára ütött. Középiskolai tanulmányait bukdácsolva végezte. Grazba küldték egyetemre, de vizsgáit nem tette le. Kereskedőnek sem volt alkalmas, ingyen osztogatta a szép hölgyeknek az árut. Amúgy is kedvelte a gyengébb nemet, szerelmes versekkel ostromolta Debrecen lányait. Egyszer apjával dolgozott, aki földmérő mérnök volt, s ekkor ismerkedett meg a Füzesgyarmaton élő, félárva, református paplánnyal, Gacsáry Emmával. A 16 éves tapasztalatlan lány szerelmes lesz, éjjelente be is engedi szobájába a fiút, aki még akkor is menekülni próbálna, amikor kiderül, hogy a lány gyereket vár. Apja világosította fel, hogy a nagy hírű prédikátor-ösök leszármazottját feleségül kell venni. A két anya csak kényszerből egyezett bele a házasságba, amelyet vallási különbségek is nehezítettek. Emmának szép öröksége volt, amit a könnyelműen, a fővárosi élet szépségeit habzsolva élő fiatalok gyorsan apasztottak. A férj kártyaszenvédélye aztán hamarosan vagyontalanná tette őket. Előbb a Kismester utcában, majd Pesten éltek, fokozódó nyomorban, mert Kálmán képtelen volt új helyzetéhez alkalmazkodni. Anyja végül szinte erőszakkal magához veszi unokáját, Lenkét, hogy felnevelje, de a szülők ellenében, tőlük mindvégig elzárva, még akkor is, amikor egy ideig a közeli birtokon éltek.

Kálmán és Emma sorsa tragikus is, groteszk is. (Később Kálmán is megbénult, Emma kegyelemkenyéren, morfinistaként végezte.) Ha Kálmánban több volna az akaraterő, a felelősségtudat s kevesebb a legrosszabb dzsentritulajdonságokból, akkor szép és szinte gondtalan életet élhetnének, boldogan nevelhetnék gyermekeiket. Ha Emma érettebb és tapasztaltabb volna, amikor asszonnyá válik, majd amikor rászakad a sok gond, akkor talán – Rickl Máriához hasonlóan – ő is kezébe vehetné az irányítást. De pozitív értelemben változni egyikük sem képes, így hiába gyerekszeretük, sok vonzó tulajdonságuk, hiába Kálmánnak a kor átlagát megütő irodalmi tehetsége (könyvei jelentek meg), helyzetüket nem tudták rendezni. S így rákényszerültek arra is, hogy lemondjanak Lenkéről, ugyanis a „kalmárlány” csak ennek fejében segítette őket anyagiilag. De: segítette. Lenkének viszont azt mondták, hogy azért van náluk, mert nem kellett a szüleinek.

Ez az a kettősség, amit Lenke nem tudott, s hosszú élete végén is csak sejteni kezdett: hátha nem is voltak olyan gonoszak a szülei, hogy gyűlölni kelljen őket. S nem tudta, de kiderítette ezt a kettősséget az elbeszélő is, megmutatva a tartós élethelyzetnek színtét és fonákját mindegyik fél szemszögéből nézve.

A négyéves Lenke eleinte rendkívül rideg, szinte embertelen körülmények között élt

nagyananyjánál, nagynénjei és a személyzet is szinte kínozták. Ez a ridegség ugyanakkor renddel és fegyvelemmel társult, nevelési elv is volt. Nem csupán a kalmárlány szellemiségéből következett, hanem abból a szándékból is, hogy a kislány még véletlenül se válhasson „céda” anyjához hasonlóvá. A nagymama felnevelte a lányt, tanítónői diplomát adott a kezébe, ami a századelőn nagy dolog volt, de arra már nem volt módja, hogy a lány bontakozó zongoraművészi képességei előtt is utat nyithasson, elindíthassa a művészkariert felé. S amikor a lány egy nagy szerelmi csalódást követően férjhez megy, nem szerelemből, hanem belátásból, akkor nemcsak tisztességes, hanem szinte már erejét is meghaladó hozományt adott a kis árvának, sőt később még a végrendeletében is rögzítette, hogy azt senki ne merje visszaperelni. A nagymama megszerette a kis árvát – akit ő tett „árvává” –, s a lány is belátta, hogy az asszony jó volt hozzá, ő is megszerette gyermekkorának tönkretevéjét.

A gyermek és a kamasz fő gondja az árvaság és a ridegség. A nagylány, a fiatal nő két újabb gonddal szembesül. Az élethivatás az egyik, a férfi-nő kapcsolat a másik. Folytonos kompromisszumokra kényszerül, s fejlődésregénye akkor zárul le, amikor bizonyossá válik, hogy e bármily okos kompromisszumok köréből már soha nem tud kitörni. Hiszen harmincharmadik életévében van már, s második házasságában, amikor második gyermeke megszületik, és dúl a világháború is. S amúgy is szegényes körülmények között élnek. Akkoriban ez az életkor már „meglettnek” számított, főként egy nő esetében.

A tanítóképző apái a maguk hivatásának szeretnék megnyerni Lenkét. Ő éppen szerelmes, tartósan, így nem is veszi komolyan az ajánlatot, pedig kecsegtetik magas szintű zenei képzéssel is. A szerelem kölcsönös. József, a leendő fővárosi bankár a város egyik legelőkelőbb családjának fia, ám a szülők hallani sem akarnak házasságról. Ezért a fiú erről nem is beszél soha, csak kíséretgi a lányt, aki különösen szép, ezért mások is udvarolnak neki. Lenke szerelemből nem mehetett férjhez, így egy idő múlva megtette ezt belátásból. Első férje, Majthényi Béla jóakarátú, de tüdőbeteg és a kereskedő szakmában meglehetősen ügyetlen ember volt. S az asszony utálta a házaseletet. Ezért tűnt számára megváltásnak, amikor évekkel később férje és az egyik Jablonczay nagynéni egymásba szerettek, s kezdeményezték a válást, megvárva a nagymama halálát.

A válás után Lenke kérdezi meg Józseftől, akar-e a férje lenni. A még legény férfi azzal a feltétellel mond igent, hogy a gyerek, Béla, maradjon az apjánál. Lenke nagyon jól emlékszik a saját gyermekkorára, ezért nem vállalja ilyen feltétellel a házasságot. (Bélát az elvált szülők végül egyetértésben nevelték fel.) Lenke állást nem talál, az elvált nő katolikus iskolában nem taníthat. S amikor jó ismerőshöz, a városi tanácsos Szabó Elekhez fordul állásügyben, az, Lenke számára váratlan fordulattal, megkéri a kezét. Az igen a lehető legokosabb döntés volt az adott helyzetben, ugyanis Lenke nem válhatott független, dolgozó nővé még tanult szakmájában sem. Pedig számára ez mutatkozott volna ideális megoldásnak, ugyanis szexuálisan második férjét sem szerette, s még Józseffel váltott egyetlen, kései csókja sem maradt pozitív emlék számára.

A regény elsősorban azért „régimódi történet”, mert a főhős a társadalom gazdasági és egyéb fajta béklyóiból nem tud kitörni. De régimódi azért is, mert ezt a korszakot, a kiegyezés utáni fél évszázadot meglehetősen alapossággal feldolgozta a magyar irodalom.

Mikszáth, Krúdy, Kaffka Margit, Móricz – most csak a legismertebbeket említve –, a dzsentrikről is, az iparosról, a polgárról is, sőt a művésztől is nagyon sokat elmondtak. Elemeit tekintve szinte semmi új nincs e regényben. De mindez csupán látszat. Többféle-képpen is új a regény nézőpontja. Másfajta a személyessége is: közvetlenül felvállalja a saját család történetét. Ugyanakkor ezt ellensúlyozza a dokumentatív jelleg tárgyiasságával. Az időtávlat is sokkal nagyobb, mint a századfordulón volt. Nem egy ma is élő, hanem egy nagyjából lezárult társadalmi kérdéskört lehet ismét szemrevételezni. Ugyanakkor beláthatjuk, hogy a múlt soha nem zárható le teljesen: sorsformáló ereje még a kései utódokra is hatással van.

A regény elbeszélője, aki nyíltan azonosnak nevezi magát az íróval, s rendre önmagát, önmaga véleményét is közvetlenül beleépíti a szövegbe, maga is egy fejlődésregény hőse. A múlttal szakító emberből a múlt konok feltárójává válik, eközben a félig ismertet nemcsak pontosabban ismeri meg, hanem képessé válik arra, hogy sokkal árnyaltabban ítélje meg a szereplőket, azaz őseit. A gyűlölet és a szeretet, az elutasítás és az odaadás elmentetessége helyett egyre inkább a kiegyenlítő szemlélet válik meghatározóvá, nemcsak a megérteni, hanem a megbocsátani tudás is. Arra, ami feketének látszott, rámintázódik a hófehér is, és a fehérre is a fekete. Ez az összetett gondolkodás- és érzelemmód a regény nagy erénye.

FÖLDES ANNA: *Húsz év – bús regény*. 1968. 246–275. ♦ FÖLDES ANNA: *Próza jelen időben*. 1976. 108–119. ♦ KÓNYA JUDIT: *Szabó Magda*. 1977. ♦ POMOGÁTS BÉLA: *Regénytükör*. 1977. 213–221. ♦ LŐRINCZY HUBA: *Fénytörés*. 1985. 299–311. ♦ BÉLÁDI MIKLÓS: *Értékváltozások*. 1986. 399–409. ♦ ERDŐDY EDIT: *Szabó Magda = Kézikönyv III/2*. 1990. 736–747. és 1463–1466. ♦ „Majd ba megfutottam útjaimat.” *Szabó Magda köszöntése*. (Bibliotheca Hungarica) 1997. ♦ *Irodalomtörténet* 1997. 3. Szabó Magda-szám.

❖ Régimódi történet ❖

(Részlet)

Jablonecz Lenke természetesen mindenről beszámol a zárdában. Melinda elég zavaros anyagi körülmények közé jutott anyja házának a biztonsága nélkül, a tartásdíj, amely anyámnak fia és saját maga után Majthényitől járna, alaposan megterhelne az új életet kezdő párt. Anyám úgy dönt, összeköltözik a húgaival, hárman majd elboldogulnak, főleg ha ő maga is állásba megy megint, ha neki fizetése van, Majthényire kevesebb teher hárul, könnyebben élnek majd Melindáék. Kéri Stillmungust, legyen a segítségére, az apáca végighallgatja, nincs meglepve, Stillmungust nehezen lehet meglegelni. Ám a kérésre, tegyen valamit annak érdekében, hogy Jablonecz Lenke visszakaphassa tanítónői állását vagy zongoraoktatói megbízást nyerjen a Svetits intézetben, kerek elutasítás a válasz: most készül felbontani a házasságát, elvált asszony katolikus iskolában nem alkalmazható. Anyám csüggedten búcsúzik, valahogy olyan egyszerűnek

érzett mindent, míg a főnöknővel nem beszélt. Persze tudnia kellett volna, hogy most az egyszer hiába fordul Stillmungushoz, csak azt képzelte, az apáca annyira szereti őt, hogy a kedvéért kitalál vagy nem vesz figyelembe valamit. A Bathányi utcán és a Cizmadiaszázin vág át, mert még útközben eszébe jut, mindig csak jó szót, biztatást, elismerést hallott a zenedében, nemrég is koncertezni hívták megint, hátha a segítségére lehetnének. Nyíltan megmondani, miről van szó, ott persze lehetetlen, a zenedében senkivel sincs olyan intim kapcsolatban, mint hajdani főnöknőjével, s a válóper még meg sem indult. Az igazgatói irodában lelkesen fogadják: csak nem azt jelenti ez a látogatás, hogy ismét a pódiumra lép? Mióta kéri már! Anyám nagy nehezen megfogalmazza, tanítványokat szeretne vállalni, a mosolygó arcok elkomorulnak. De hiszen maga a zeneiskola is tanítványokból él — hallja a választ. — Csak nem gondolt arra, hogy a növendékeik egy részét magához hívja, meg oktassa? Nincs is zenetanári oklevele, és igazán rossz néven vennék, ha éppen Jablonczay Lenke csinálna nekik konkurenciát.

Az út a Vár utcán át vezet haza, Jablonczay Lenke lassan lépdél, s ahogy a Nyomtató torkolatához ér, elgondolkodik, betérjen-e a Bartók házba, aztán úgy dönt, nem teszi. Bella, minden bánata mellett is, hogy távol kell tudnia a férjét, olyan felhőtlenül boldog, mit mondjon neki ezen a délutánon. Megy hát a Fűvészkert utcai lakás felé, ahonnan minél hamarabb ki kellene már telepíteni Majthényit, iszonyú ez a hármasság, ez a feszültség, a gyerek még majd észrevesz valamit. „Pénz kellene — gondolja Jablonczay Lenke — vagy munka, amivel pénz kereshető.” Ha kellenének valakinek azok a furcsa történetek, amelyek eszébe jutnak, ha fizetne valaki azokért a mesékért, novelláért, amelyek készen állanak a fejében? Hogy indul meg az ember az írói pályán? Hogy indul meg az, akinek semmiye sincs, csak egy vézna kisfia, hogy indul meg itt vagy a nagyobb lehetőségek városában, Pesten, ahol nem olyan csoda már, ha egy asszony írónő? Budapest. Hogy menjen ő oda? Miből él, míg meg nem kapaszkodik valahol? És szabad Kishélát ilyen bizonytalan kimenetelű vállalkozásba magával rántania? Ha nem is várta a születése előtt, most már eltéphetetlenül hozzátartozik. Pestre kellene menni mégis — torlódnak s aztán elszakadnak a gondolatok. Pesten Gacsáry Emma él a két fiával. Nem akar egy levegőt szívni vele, nem akarja kitenni magát a vele való találkozásnak.

És a név, amelyet a töprengés felszínre dob a tudata mélyéről, megint csak kétségbeejti. Gacsáry Emma tartásdíját a kalmárlány a maga vagyona terhére folyósította, anyós és meny egyezsége nem köti az örököseket, és Junior nem él. Anyja sose volt támasza, mostantól nemcsak lidérce, de anyagi megterhelése is lesz, hisz valakinek segítenie kell Gacsáry Emmát, aki azonnal jelentkezik majd az elmaradt pénzért, s ugyan kitől kérhetné, hogy tovább is folyósítsa, mint tőle, legidősebb gyermekétől, akiről az azóta Pestre költözött Leidenfrosték utolsó információja nyilván az volt, hogy elvette egy gazdag kereskedő. Megy csüggedten Jablonczay Lenke, aztán kiderül az arca: a Kollégium előtt József beszélget Szabó Elekkel. Nyilván mindketten náluk voltak, s hogy őt nem lették otthon, eljöttek hamar. Anyám gratulál a kis embernek, akit megint megválasztottak valaminek, ő lett a Városi Dalegylet alelnöke, aztán Szabó Elek tapintatosan elköszön, József odaszegődik Jablonczay Lenke mellé, s elindulnak a Nagytemplom mögött a Fűvészkert utcán.

Ez a találkozás döntő jelentőségű: József nem volt ott a kalmárlány temetésén, hónapokat töltött Bécsben, bankja egy osztrák–magyar testvérbankba rendelte, csak kondoleáló távirata jött meg a gyászjelentésre. Anyám Bartók Ilonka révén már értesült róla, hogy megérkezett, látta is a korzón a visszatérte őta, de most beszél először tanúk nélkül vele. József nyakkendőjében ismeretlen, zaffírgombos tű, arcán a siker biztonsága, anyám úgy néz bele, mint a jövődöbe. Hirtelen naivnak és elszármottnak érzi délutánja próbálkozásait. A zenedében elutasították, az iskolában nem kell elvált asszony; míg hivatalosan a Majthényi felesége, azért, a válóper után meg éppen amiatt nem kelthet feltűnést azzal, hogy beállít egy szerkesztőségbe egy kötet mesével, novellával, ilyesmi Debrecenben lehetetlen. Pest szöba se jöhet, de van valami, ami talán már most megoldódhatik. Csaknem abban az időben, hogy a kalmárlány, meghalt öreg Ninon egyik testvére, s József jelentős vagyont örökölt. Anyám nehezen mondta ki, mikor nekem beszélt erről, mi volt a sétán elhangzott szavak lényege: közölte, szeretne Józseffel zavartalanul, négy szemközt beszélni, legyen hát másnap délután a Bella szalonjában. „Ne ítéld meg érte! — mondta anyám, s hirtelen elkezdtem szégyellni magam amiatt, hogy sosem szé-

gyenkeztem semmiért. — Nem tehettem másképp. Debrecenben, bárhol voltunk, mindenki bennünket figyelt, arra gondoltam, Béla most otthon Gizivel csókolózik, el fogunk válni, ez talán mentség arra, hogy találkára hívtam egy férfit. Azt ne hidd, hogy sunyi arcot vágott, vagy magabiztosat, mint aki azt hiszi, most aztán más is következik. József, ha valaki, ismert engem. Inkább kicsit félt, de azt ígérte, eljön.”

A május végi nap, amely ismét fordított egyet Jablonczay Lenke életén, nem édes operettnap, nem zúgnak méhek, nem illatoznak rózsák, rossz év van, nyirkos, gonosz év, csupa talajvíz a legnagyobb területén amúgy is felszántatlanul maradt föld. Bella csupa izgalom, mikor megtudja, mi várható, Béluska, mint Kisbéla, délután iskolában van, Margit hívás nélkül sose jelentkezik, ha vendég van, Bartók Ágostonék Pestre utaztak a menyükhöz, csak Ilonkával kell számolni a túlsó szárnyban, de őt majd leköti ő maga. Alágyújt a szamovárnak, s ahogy József megérkezik, elnézést kér, pár percre át kell futnia a nővéréhez Mariankával. Lenke addig majd helyettesíti. Sok időt nem engedélyezett a barát-nőjének, csak egy negyedórányt, többet Bella illemkódexe halálvesztély esetében se viselne el. A szalonablakok nyitva vannak, a kép, amelyet bárki a bentülőről festhetne, korrektebb nem is lehetne: egy gyászruhás, szőke fiatal nő tölti ki a teát egy szürke ruhás, fekete, fiatal férfinak. Cukrot, tejszínt kínál, átnyújtja a csészét, a sajátjához hozzá se nyúl, elkezd beszélni.

Anyám, írtam már, bátor volt, gyakran több is: vakmerő. Mérlegelni, tétovázni mindig csak akkor láttam, ha az eltervelt cselekvés valamelyik gyerekét is érinthette, akkor gyakran megtorpant, elállt a szándékától, féltette vagy a fivéremet, vagy engem. Bátor volt ezen a napon is, élete nagy küzdelmének a napján. Feltételezte, hogy Józsefhez a Párkák révén már eljutott a hír, mi történt Melinda és Béla közt nyáron a hegyen, de azért megkérdezte, hallott-e mostanában róluk, s József nem köntörfalazott, elismerte, hogy ismeri a pletykát, de senki illetékessel nem beszélt. „Én illetékes vagyok — mondta Jablonczay Lenke —, s ha valaki, maga tudja, milyen volt vagy lehetett a házasságom. Béla más feleséget érdemel, olyat, aki szereti, és Melinda szereti Bélát. El fogunk válni, szabad lesznek megint. Abból, hogy máig nem nősült meg, s hogy mindig mindenütt megkeres, azt kell következtetnem, magában is élnek azok az emlékek, amelyekről nem szoktunk beszélni. Hallottam, örökölt, most már nincs szüksége hozományra. Akar elvenni feleségül?”

József nem várta a kérdést, de semmivel se volt kevésbé bátor, mint anyám. Az emlékezetes, az *Elly választása*-ban megörökített élmény óta először beszéltek arról, ami történt. József nem tagadta, szereti anyámat, mindig szerette, ha volt is időközben más az életében, az nem számított. Neki se volt egyszerű tudomásul vennie a családi végzést, hogy nem vehet el szegény lányt. „El akartam riasztani — mondta József —, minek kínozzuk egymást, mikor kilátástalan. Gondoltam, ha rábeszelem egy mással kötendő házasságra, mindkettőnknek jobb lesz. De persze az ilyen csak elképzele az ember, gyakorlatban kivihetetlen. Egy társaságba jártunk, lépten-nyomon összeakadtunk, s maga szebb lett, mint bármikor. Maga egyszerűen gyönyörű.” Közelebb hajolt Jablonczay Lenkéhez, meg akarta csókolni, anyám elhúzódtott, megint érezte azt a vad szívverést, mint amikor a Sántától félt, vagy Stillmunga pirongatta. Ne csókolja meg, nem akarja, hogy zavarba hozza annak az átélésével, nem öröm számára a csók. „Nem válaszolt!” — figyelmeztette Józsefet, a férfi jól megnézte Jablonczay Lenkét, mintha kirakat előtt állna, s döntenie kellene az üveg előtt, vásároljon-e. „Hát akar hozzám jönni, kurta szoknyás?” — mosolygott rá, és akkor Jablonczay Lenke is elmosolyodott, és tele futott a szemé könnyel. Nem mondta, hogy „igen”, elzongorázta, odaült Bella zongorájához, és szállt és ujjongott a dallam, hogy belezengett a Bartók ház. Mire Bella visszatért, már elhallgatott a muzsika, anyám és József szemben ültek egymással, és teáztak. „Akkor kellett volna látnod őt — mesélte nekem a nyolcvanéves Bella, mikor egyszer hazakísértem —, nincs rá hasonlat, milyen volt. Mint akivel megtörtént a csoda.”

A szerelmesek hamar elköszöntek. Szabó Elek megint ott állt a Kollégium előtt, a kis ember a szabad ideje nagy részét a nagykönyvtárban töltötte, apja a Kollégiumra hagyta a szakkönyvtára zömét, szabad bejárása volt az épületbe valamennyi gyerekének. Tőle tudom, hogy amint elléptek előtte, nem vették észre őt. „Azt gondoltam, végre megegyeztek — mondta Szabó Elek —, látszott anyádon valami olyan, mint addig soha, olyan volt, mint aki révbé ért. Holtszerel-

mes voltam belé, látni se bírtam azt a tündöklő arcot. Ott járkáltam körötte én is évek óta, ha valaki, én aztán legalább olyan jól tudtam, kicsoda az anyád, mint Stillmungus vagy Kubelik. Most majd megkapja, amire vágyott, az üres fejű, lelketlen pojácát, aki olyan gazdag lett, mint egy nábob. Nekem nem volt csak a fizetésem meg egy rakás adósságom, táncolni se tudtam, nem érdekelt a kártya, a kaszinó, a vadászat, és hogy utáltam a zsúrokat, uramisten. És mégis tudtam, anyád téved, én illem hozzá, csak én, és nem József. Bementem a Kollégiumba, hogy elkerüljek a látószögükből.”

Kár, hogy nem várt egy percig, tanúja lehetett volna, hogyan alszik ki a fény a Jablonczay Lenke arcán, akinek sose merte megvallani, mit érez iránta, annyira reménytelennek érezte a szerelmét, nem a Majthényi Bélához, a József-hez való ragaszkodása miatt. Mikor befordultak a Fűvészkert utca könyökében, József azt mondta, persze neki is van feltétele, a Majthényi gyereket ugyanis nem vállalja, a fiú maradjon az apjával. Ha ebben nem tudnak egyetérteni, sajnos, el kell tekinteniök a házasságtól.

És akkor ott a Fűvészkert utcán egyszer csak szembejött anyámmal saját kisgyerek alakja, fehér kapisont viselt, szalagos topánt, kidobták a családi fészekből, Melinda nevelte fel, a Sántával, a rémekkel, a hóna alá szorított könyvekkel, és jött szembe vele a gondolata közt Gacsáry Emma is, aki — hite szerint — elajándékozta, eldobta őt. A szalonban zongorázott diadalmas dallam elhallgatott, s a kurta szoknyás királylány még mindig nem arra gondolt, micsoda szerencsétlenség, hogy ilyen férfiba szeretett bele, aki először lemond róla parancsra, anyagi érdekek miatt, aztán meg ilyen embertelen feltételt szab neki. Csak az jutott az eszébe, milyen reménytelen, ha a boldogság után nyúl, zárda, zenede egyformán nem segít, s aki szereti, az se viseli el a közelében a Majthényi Béla kisfiát, aki, szegény, a világra se jött volna, ha József annak idején, mikor még nem késő, szembeszáll a családjával. Nem beszéltek többé a házasságról, mikor hazaért, anyám összecsókolta Kisbélát, mintha súlyos betegségből épült volna fel. József sokáig elmaradt Majthényiétől.

Hubay Miklós

Nagyváradon született 1918-ban. Szülővárosában, majd Gyulán járt gimnáziumba, érettségi után a budapesti tudományegyetemre iratkozott be. Első színházi bemutatkozása 1942-ben volt (*Hősök nélkül*, Nemzeti Színház). A sikert arató művet erős társadalomkritikája miatt betiltották. A *Nouvelle Revue de Hongrie* szerkesztőségi titkáráként dolgozott. Ugyancsak 1942-ben Genfben lett ösztöndíjas. 1944 és 1946 között itt szerkesztette az idehaza betiltott lapot. 1948 végén tért haza. 1957-ig a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára volt, s közben a Nemzeti Színház dramaturgia is. 1974–1988 között a Firenzei Egyetem tanára, 1987-től ismét tanított a budapesti főiskolán. Volt a Magyar Írók Szövetségének elnöke (1981–1986), 1991-től a magyar PEN Club ügyvezető elnöke, majd elnöke lett. Kossuth-díjas (1994).

Életét és munkásságát a drámairodalom és a nemzeti színjátszás ügyére tette fel. Irodalmunkban szokatlan, hogy valaki minden más előtt drámaíró, s ráadásul a színház világához is erősen kötődik. Mennyiségre is jelentős munkásságából sajnálatosan kevés mű került színpadra. Ez, valamint szakmai érdeklődése és a nemzeti kultúra iránti elkötelezettsége készítette arra, hogy esszék, tanulmányok sorában nézzen szembe a dráma és a színjátszás múltjával, jelenével. Színműveire a hagyomány modernizálása, a modern gondok klasszicizálása jellemző. Elsősorban tragédiákat írt, alakjainak erkölcsi nagyságát vagy törpeségét mutatva fel. A személyiség, a történelem és a mítoszok felé egyaránt tágitotta írói világát, amelyben „színház az egész világ”. Legismertebb drámái: *C'est la guerre!* (sze lá ger); *Késdobálók*; *Egy szerelem három éjszakája* (az első magyar musical Ránki György zenéjével és Vas István verseivel); *Tűzet viszek*; *Színház a Cethal bátán*; *Te Imre, itt valami ketyeg!* Esszé- és naplókötetei: *A megváltó mutatvány*; *Aranykor*; *Napló nélkül*; *A dráma sorsa*; *Végtelen napjaim*.

C'est la guerre!

A dráma francia címe szólásszerű mondás, jelentése: ez a háború, ilyen a háború. Kegyetlen, rettenetes eseményekre szokták mondani, amelyeknek embertelensége természetellenes, ámde a háború mindig felfüggeszti a humánus szempontjait. E mondás jelentéskörét, érvényességét ismerhettük meg például Brecht *Kurácsi mama* című színművéből is. Magát a mondást azonban többféleképpen lehet értelmezni, másként és másként lehet rá reflektálni. A kijelentés ugyan a beletörődést sugallja, mégsem kell feltétlenül elfogadnunk, hogy a háború embertelen viszonyai sorsszerűek és mindig kikerülhetetlenek, hogy nem csökkenthetőek. S az sem szükségszerű, hogy a felfordult világban egyesek még to-

vább növeljék egyéni hajlamaiknak megfelelően a rendetlenséget, hogy „önként és kéjjel” legyenek embertelenek. Hubay Miklós egyfelvonásos tragédiájában az embertelenség elől menekülők és az embertelenség önkéntes kiszolgálói kerülnek szembe egymással.

Az egyfelvonásos színmű jellege nem engedi meg a cselekmény lassú kibontakoztatását, az epizódokat, a sok szereplőt. Itt szinte szükségszerű a hármas egység alkalmazása, a helyszín, a cselekmény és az idő korlátozottsága. Hubay Miklós 1958-ban keletkezett művében a függöny előtti keretjáték határolja be térben és időben is az egyetlen felvonást. 1944 őszén járunk, „a német megszállás utolsó hónapjaiban”, nyilván október 15-e után, amikor a katonaszökevényeket már kíméletlenül felkoncolják, azaz agyonlövik. A keretjáték két szereplője a főcselekmény színhelyével szemközti bérházban élő nyugalmazott, tolószékben élő katonatiszt és a nála takarító házmesterné. Az asszony férje még az első világháborúban esett el, két fia ebben a másodikban, ezért gyűlöli a még élő férjeket, fiakat. A nyomorék férfi távcsővel fürkészi a szemközti ház titkait, s a gyanúsak bizonyuló férfiakat elviteti. Aztán minisztériumi kapcsolataira hivatkozva átviszi hozzájuk a megrémült asszonyokat a házmesterné, a vérbajos tiszt pedig „lelki támaszt nyújt a magányos hölgyeknek”. Ezúttal erre nem kerülhet sor.

A megfigyelt lakásban egy hadiüzemben dolgozó mérnök él a feleségével, de egy ideje náluk lakik régi barátjuk, a Szökevény is. Tudják, hogy veszedelemben vannak, pontosabban az elméleti veszélyérzet a drámai történésorban fokozatosan elmélyül, s végül elvezet a három szereplő halálához. Előbb három katonatiszt keresi fel őket, ketten elviszik a férjet a munkahelyre, a harmadik szeretné megkapni a szépasszonyt, de annak sikerül egy csellel leráznia a férfit. Nincs már ekkora szerencséje a házmesternével, aki a lakbérért jön, de szimatol, gyanakszik, s mint hamarosan kiderül, hívhatja a csendőröket. Alkulccsal rontanak be a lakásba, és bár az időközben hazatérő férj megpróbálja menteni a helyzetet, a Szökevényt a feleség leleplezett szeretőjének nevezve, a házmesterné megtalálja a férfi katonaruháját, így már nincs kibúvó, viszik a Szökevényt is, az őt rejtegető férjet is. Már az utcán agyonlövik őket. A férjjel visszatértek a katonatisztek, a harmadik most is ottmarad a lakásban, biztos a dolgában, akárcsak a távcsővező, a vizavi. De a Feleség az erkélyről kiugrik, öngyilkos lesz.

A férfiak elhurcolása után a házmesterné, a fő bajkeverő „részvételt” szól a feleséghez: *„Ez az asszonyok sorsa, tetszik látni. Én is olyan árva vagyok, mint az ujjam...”* Az „udvarló” katonatiszt pedig Párizsra hivatkozik, a megszálló német tisztekre: *„Az a sok kis hadiözvegy! Nincs abban semmi, asszonyom: C'est la guerre...”* S aztán bosszankodik. Egy percig ezt teszi a vizavi is, aki a harmadik tiszttel ellentétben látta az öngyilkosságot. A tisztet is, önmagát is hibáztatja. Önmagát azért, mert gramofonján rossz zenét harsogtatott, Wagnert, valami könnyűzene helyett. De nem csügged, van még szépasszony a szemközti házban, már ki is szemelt egy újabbat.

A drámabeli Szökevény valóban szökevény volt, a Férj valóban rejtegető. Az őket halálra ítéelő törvényeket ugyanakkor igazságtalannak érezzük. Helyzetük nem kivételes, hanem tipikus: a háború mindenkit, aki nem válik lelkes hívévé vagy gondolatlanul kiszolgálójává, a maga ellenségének tekint. S ehhez nem szükséges az éppen érvényes törvényekkel szembekerülni, elég az is hozzá, hogy a vizavi valamilyen ürüggyel feljelentse a ki-

szemelt áldozatot. A dráma szereplői közül hárman áldozatok, de a keretjáték zárómondata már ki is jelöli a következő áldozatokat. A sornak nem látszik a vége.

A drámai cselekmény egyetlen lakásban játszódik le, gyakorlatilag egybeesik a cselekmény és az előadás ideje. A lakás, mint zárt tér, menedék volt, de ez a minősítés tévedésnek bizonyult, inkább börtönné vált, ahol semmi sem történhetett a börtönőrök tudta és szemrevételezése nélkül. A vizavi távcsövezése ellen a függöny behúzásával lehetett ugyan védekezni, de maga a függönyhúzás is gyanús volt, hiszen valami takargatnivalóra utalhatott. A lakásajtó zárja is csak feltételesen jelentett biztonságot, hiszen a házmesternét be kellett engedni, s éppen a rejtegetnivaló miatt feltűnően udvariasnak kellett hozzá lenni, nagy és a gyanút elmélyítő borraival adva. Hamarosan kiderült azonban, hogy a házmesterné a lakók akaratától függetlenül is bejuthat a lakásba. Nincs egérút, a bezárkózás bezártsággá változott át.

Az áldozatok mellett a háború híveinek kétfajta típusa jut szerephez a drámában. A hivatások és az önkéntesek. Az előbbiek közé tartozik a három katonatiszt és a két tábori csendőr. A katonatisztek „csupán” egy csábítási móka résztvevői eredetileg, de amikor egyértelművé válik, hogy a Szökevény nem szerető, azonnal foglalkozásuknak megfelelően cselekszenek. A csendőrök néma szereplők, voltaképpen ítéletvégrehajtok, akik elvezetik, majd agyonlövik az áldozatokat. Az önkéntesek közé a házmesterné és a vizavi tartozik. A háború általános tragikusságát az ő gonoszságuk teszi konkrétta a három áldozattá váló személy életében. A házmesterné lelkiileg, a férfi testileg-lelkiileg nyomorék.

A szereplőknek nem csak ez a három csoportja áll egymással szemben, illetve egymás mellett. Vannak csoporton belüli konfliktusok is. A végzetes leleplezés előtt, mikor a Szökevény elhagyni készül már a lakást, bevallja a Feleségnek, hogy szerelmes belé, s az asszony is hasonlóképpen érez, elmenne a férfival. Ekkor törnek rájuk. A Férj tehát nem is téved nagyot, amikor hirtelen mentőötlettel szeretőnek nevezi és távozásra szólítja fel a Szökevényt. Kevésbé konfliktust jelző, de nem egyértelmű a házmesterné és a vizavi kapcsolata sem. Alárendeltségi a viszony köztük. A nyomorék semmit se tudna tenni a házmesterné nélkül, ő a láb és a fül, ő az eszköz a tudatos gonoszsághoz. A minősítés szerint: „*primitív. De tud gyűlölni.*”

A három áldozat szerelmes, ketten szexuális kielégülésre vágnak (vizavi, harmadik katonatiszt), a házmesterné a férfiak halálában leli örömét, s a szerelmesek ez utóbbi vágyaknak válnak áldozataivá. A Feleség halála „szerelmi halál” is, a Wagner-zene, az „operai befejezés” Izolda szerelmi halálára utal, sőt már az itt éppen csak jelzett háromszög-történet is rájátszik a *Trisztán és Izoldára*. A szexualitás, a szerelem és a halál szétválaszt-hatatlan szimbolikussággal rétegződik egymásra.

A dráma műfaji megnevezése: „tragédia könnyűzenével, egy felvonásban”. A vizavi többnyire valóban könnyűzenét játszik le a gramofonon, s ez is a háború ellenpontja, miként valóságban is az volt Budapesten és máshol is. A tragédia azonban nem lehet könnyű. Drámaisága ugyanakkor szinte kihívóan kínálkozott zenei feldolgozásra. A mű alapján Petrovics Emil írt maradandó értékű operát, amelyet 1962-ben mutattak be.

RÉZ PÁL: *Kulcsok és kérdőjelek*. 1973. 348–359. ♦ ABLONCZY LÁSZLÓ: *Arckép Hubay Miklósról*. Alföld, 1980. 2.
♦ TARJÁN TAMÁS: *Kortársi dráma*. 1983. 89–108. ♦ POMOGÁTS BÉLA: *Hubay Miklós* = Kézikönyv III/2. 1444–1454.

❖ *C'est la guerre* ❖

(Részlet)

NYOLCADIK JELENET

FELESÉG *csak áll a szoba közepén.*

SZÖKEVÉNY *kilép a függöny mögül, az asszonyhoz lép.*

FELESÉG *arra érti, hogy belátnak. Vigyázzon!*

SZÖKEVÉNY *Most már mindegy. Úgyis.*

FELESÉG *És ha elmenekülne?*

SZÖKEVÉNY *Ez már lent leselkedik.*

FELESÉG *Akkor maradjon.*

SZÖKEVÉNY *De maguk miatt jobb. Mégis. Mozdul a szobája felé. Megáll. Semmi csomagot nem viszek. Isten áldja meg.*

FELESÉG *Nem engedem!*

SZÖKEVÉNY *Muszáj.*

FELESÉG *Nem láthatott semmit. Csak rosszak az idegeink.*

SZÖKEVÉNY *Éreztem, ahogy végigtapogatott.*

FELESÉG *Ott se volt a függöny közelében.*

SZÖKEVÉNY *Hosszú csápjai voltak. Arcomat, testemet... A ruhán keresztül. Még most is érzem. Idegesen jártatja magán a kezét. Itt...*

FELESÉG *elkapja a kezét, simogatja, megöleli. Közben. Nem igaz! Nem igaz...*

SZÖKEVÉNY *öleli. Egyetlenem.*

Gramofonon vad szerelmi dal.

FELESÉG *Nem hagyhatasz el.*

SZÖKEVÉNY *Isten veled!*

FELESÉG *Együtt megyünk.*

SZÖKEVÉNY *Mindig téged szerettelek.*

Odakint dörömbölnek az ajtón. Összeölelkezve állnak, s ahogy csókolják egymást, talán csakugyan nem is hallanak semmit.

A gramofon hirtelen elhallgat.

KILENCEDIK JELENET

HÁZMESTERNÉ *be. Kezében átkulcs. Ezzel mutat a Szökevényre. Nincs bejelentve!*

KÉT TÁBORI CSENDŐR *áll a küszöbön.*

FELESÉG *áll a férfi mellett. Mit akarnak itt?*

HÁZMESTERNÉ *Minden férfira rákerül a sor. Körbekerül egyet, és átmegy a bal oldali szobába, hallatszik, hogy ajtókat nyit.*

TIZEDIK JELENET

Az előszobából hangok

1. KATONATISZT *hangja. Mi az? Tárt ajtókkal fogadnak?*

KÉT CSENDŐR *hátranéz, félreáll, tiszteleg.*

1. 2. 3. KATONATISZT *be.*

FÉRJ *nyomukban be. Mi van itt?*

FELESÉG *Valami félreértés. Ez az ember... ez... Elakad.*

HÁZMESTERNÉ *a bal oldali ajtóban. Ez az ember itt lakik, és nincs bejelentve.*

1. KATONATISZT *Igaz ez?*

FÉRJ *Nem igaz. Csak most jöhetett fel. Döntött: megmenti a Szökevényt. Ahogy így elnézem őket... Világos... Valószínűleg a feleségem szeretője.*

TISZTEK *kissé gyanakodva, kissé gúnyosan méregetik fel a helyzetet. Egy-egy szó. Ó... Rosszkor jöttünk? ... Lám, lám.*

FÉRJ *Kérlek, kezeljétek diszkrécióval. Ez csak mireánk tartozik. Szökevényhez. Ön pedig takarodjék innen!*

SZÖKEVÉNY *lassan elindul az ajtó felé.*

HÁZMESTERNÉ *be balról. Egy göngyöleg a kezében. Az ágy alatt volt. Szétrázza: katonaruha.*

1. KATONATISZT *Kié ez?*

SZÖKEVÉNY *Az enyém.*

1. CSENDŐR *Már elállta a Szökevény útját. Elvigyük?*

FÉRJ *Kérlek, megmagyarázom...*

1. KATONATISZT *A rejtegetőt is!*

Gramofonzene kintről.

SZÖKEVÉNY *elindul.*

1. CSENDŐR *nyomában el.*

FÉRJ *némán megcsókolja a feleségét. El.*

2. CSENDŐR *utána el.*

KATONATISZTEK *biccentenek a feleségnek, el.*

3. KATONATISZT *megállt az ajtóban.*

TIZENEGYEDIK JELENET

HÁZMESTERNÉ *a Feleséghez lép, részvétellel.* Ez az asszonyok sorsa, tetszik látni. Én is olyan árva vagyok, mint az ujjam...

3. KATONATISZT *előbbre lép.* Elég volt, öreganyám... *Int, hogy eltűnni.*

HÁZMESTERNÉ *cinkosan.* Tudtam én, hogy mit szeretnek az ilyen tiszt urak. Pezsgőfröccsöt! *Fölnevet. El.*

TIZENKETEDIK JELENET

3. KATONATISZT *otthonosan behúzza a függönyt.* Majd. Minden lehető megteszek, hogy megvigasztalódjék. Számítson rám. *A színpad előterébe húz egy széket, leül, szemben a közönséggel. Cigaretta vesz elő.* Remélem, ezt a cigarettát ezúttal végigszívhatom. *Rágyújt.*

FELESÉG *eddig némán állt. Felzokog.*

3. KATONATISZT Én megértem magácskát. Kettőt elveszíteni egyszerre, sok. De tudja, ezek nem voltak igazi férfiak, mert...

*Odakint két lövés.
Csend.*

3. KATONATISZT Pardon, most már nem akarok semmi rosszat mondani róluk.

A gramofonon valami végletes szenvedélyű zene.

FELESÉG *a két lövésre elhallgatott. S mint aki alig van magánál, megfordul, és csendesen kimegy az erkélyre. A függöny eltakarja.*

3. KATONATISZT *közben zavartalanul cseveg tovább.* De látja, asszonyom, a háború: az háború. Vagy ahogy a franciák mondják, a tőlük megszokott szellemességgel: *C'est la guerre!* Ó, Párizs, Párizs! Milyen jó dolguk lehetett ott a német tiszteknek. Az a sok kis hadiözeveg! Nincs abban semmi, asszonyom: *C'est la guerre...*

A gramofonzene, mintha elrántották volna a tűt: hirtelen félbeszakad.

3. KATONATISZT *felfigyel.* Mi az? Hova lett? *Felpattan. Szétrántja hátul a függönyt.*

A balkon üres.

3. KATONATISZT *egy pillanatig áll. Látszik, nem akar lenézni a mélybe. Visszafordul. Félig elszívott cigarettáját elnyomja. Pedig milyen szép válla volt. Ujjával csettint. Az istenit!*

Függöny

Mándy Iván

Budapesten született 1918-ban, abban a városban, amelyet alig hagyott el, s amelynek különös hangvételű írójává vált. Édesapja hírlapíró, bizonytalan egzisztenciájú szabadúszó volt. Szülei elváltak, ő apjával maradt, szállodákban éltek. Otthonossá vált a kávéházak, mozik, a józsefvárosi terek, utcák világában. 15 évesen abbahagyta gimnáziumi tanulmányait, s már akkor írónak készült. Először Schöpfung Aladár, majd a *Nyugat* is közölte elbeszélését. Az indulásra visszaemlékezve vallotta: „Dolgozni kell – nincs más. Meg hűnek maradni ezekhez a sokat szenvedett terekhez, utcákhoz.” Első könyve 1943-ban jelent meg (*A csöszbáz, kisregény*). 1945 után bekapcsolódott az irodalmi életbe, részt vett az *Újbold* szerkesztésében is. 1948 után őt is félreállították, önálló művekkel csak 1955-től jelentkezhetett, előbb ifjúsági regényekkel. A hatvanas évektől kezdve egyre elismertebb íróvá vált a szakmai közvéleményben, de hivatalosan csak az 1988-as Kossuth-díj jelezte a magasra értékelést. 1995-ben hunyt el.

Mándy Iván a kispróza nagymestere. Nem az anekdotikus vagy a szociografikus hagyományhoz kapcsolódik, hanem elsősorban a lírai jellegűhöz, annak is látomásos-álomszerű változatához, a Krúdy Gyula, Gelléri Andor Endre nevével jelezhető vonulathoz. Igen nagy hatással volt rá a film is mint új kifejezési eszköz, új élményanyag. Ennek is köszönhető, hogy a mozi klasszikus korszaka, a néma- és a korai hangosfilmek világa külön univerzumként jelenik meg munkásságában (*Régi idők mozija*, 1967). A film egyúttal az irodalom számára is új lehetőségeket kínáló társművészetté vált, kialakult a filmszerűség fogalma. Ennek is többféle típusa létezik. A Mándy által alkalmazott a költőiséggel kapcsolatos. A gyakorta szimbolikus erejű költői képekben a látvány és a látomás játszik át egymásba, s múlt idejű, emlékként felidézett vagy jelenbelinek mutatott történetek lépnek át a fantázia világába, reálisat és irreálisat egyesítve.

Ez az írói világ nemcsak látásmódját, poétikáját tekintve egységes, hanem tematikailag is. Évtizedeken át bírálták ezért, mondván, hogy szűk ez a világ, túlságosan zárt. Az író azonban úgy gondolta, hogy neki azt a világot kell megörökítenie, amelyiket ismeri, hiszen: „A művészetben nincs »szűk« és »tág«, csak sikerült vagy sikerületlen vállalkozások vannak.” S mi az ő számára az ismert? „Világom a külváros. Gyerekkoromban nőttek hozzám a lakói, a terei, utcái, zugszállodái és mozijai. A külváros varázsa, álomvilága és költészete adott nekem látásmódot. Amit írok, egy szelet a világból. Amennyit a reflektor kibasít a sötétből. Mint mikor egy gyerek az ablakon át az utcára bámul, s az előtte elvonuló látványból valamit behúz magának, hogy alaposan szemügyre vegye. Írói igényem: kizárni minden esetlegességet, elbagyni a töltő- és mellékanyagot, megtalálni és rögzíteni a legfontosabbat. Egy szóval sem többet.” Mindezt az igényt egy hí-

ressé vált példázattal is kifejezte: „A világirodalom csak az egyetemessé absztrahált mondanivalót fogadja el. Esetemben: annak a bódénak, amit én Budapesten, az árusok terén felállítok, a világ minden pontján meg kell állnia. Ha bárhol összedől, be kell ismernem, hogy rosszul építkeztem.” (Az idézetek a *Látogatóban* című interjúgyűjteményből valók.)

A Mándy-művek epikus jellegét a líraiság nem oldja fel, de meghatározóan különösé teszi azokat. Ez a sajátosság s az életmű zárt világa is magyarázza, hogy az elbeszélések színterei, motívumai, szereplői ismétlődnek. Az önálló írások így gyakorta ciklusokká szerveződnek, szinte már regényszerű láncolattá, a regények ugyanakkor szorosabb egységet alkotó elbeszélésfüzérnek mutatkoznak, s természetesen azokat is ugyanaz a költőiség hatja át. Mándy regényei közül először az ifjúsági regényekként elkönyvelt *Csutak-történetek* arattak igazi sikert, ezeket azonban a „felnőtt” olvasók is ugyanúgy élvezhetik (*Csutak színre lép*, 1957; *Csutak és a szürke ló*, 1959; *Csutak a mikrofon előtt*, 1961; *Csutak és Gyáva Dezső*, 1968). Fontos műve a *Fabulya feleségei* című kisregény (1959), amely az ötvenes évek elejének világát idézi fel, s a kallódó, félreállított humán értelmiségiek rajzát adja, a középpontban egyetlen karakterrel. A *pálya szélén* (1963) az író egyik leghíresebb és legtökéletesebb alkotása, nemzetközi sikert is aratott. „Sportregényként” is olvasható, hiszen a húszas években játszódó történet a futball világába vezet, de a mű lényege a jó és a rossz erőinek szinte mitikus küzdelme, s ebben a látszólagos vereség ellenére végül is a jó válik erkölcsi győztessé. A mű főhőse Csempe-Pempe, akinek egy tehetséges fiatal játékos kellene megszereznie csapata, a Titánia számára. Mándy őt tartja kedvenc hősenek, s általánosítva is úgy látja, hogy „regényeim és novelláim szereplői küzdő emberek. Ezzel azt is mondtam: van bennük optimizmus. Persze, nincsenek a gyengeelméjűek monoton derülátásával megverve. Csempe-Pempe, *Csutak* vagy más bősöm életében a kezdet, a bukás, az újakezdés, a csalódás olykor szánnivalóan tragikus, néha groteszk. De az olvasáshoz nem elég csak a betűt ismerni. Figyelni és érteni is tudni kell.” A *pálya szélén* „igazi” regény, a későbbi, összefüggő tematikájú kötetek már sokkal inkább elbeszélésfüzérek. Közéjük tartozik a *Régi idők mozija* (1967); az *Előadók, társszerzők* (1970); a *Mi van Verával?* (1970); a *Mi az, öreg?* (1972).

Kiválasztva néhány legjellemzőbbet a *novellák* közül, mindenképpen említendő az *Egyérintő*, amely első válogatott kötetének is címadójává vált. Először az 1957-es kötetben jelent meg (*Idegen szobák*). A történet közvetlen valóságanyagából megállapítható, hogy az 1945 utáni időszakban játszódik: a háború után virágzott a feketekereskedelem, s akkor voltak olyan erőszakos cselekmények napirenden, mint az itt leírt. Persze a közbiztonság hiánya máshol és máskor is jellemző lehet, s elsősorban nem is eme tény bemutatása emeli ki ezt az elbeszélést, hanem a szereplők világának megjelenítése. Három fiatal – köztük feltehetően fiatalok is –, valamint az öreg Steiner a megjelenő szereplők, s szó esik a Kávésról, akit „jól elintéztek”, valamint Prima Pofáról, aki szeretné, ha Steinert eltennék láb alól. Nagy Opra és Kis Opra könnyedén elvállalják a Patkány által még csak jelzett feladatot, s úgy ölik meg a lopott dolgok eladásában csendes társukat, mintha csak egy mindennapi apró szívességet teljesítenének. Gépiesen cselekedtek, szinte ugyanúgy, ahogyan játszottak, azaz egyérintőztek a téren. Még nem teljesen kiégett emberek: a pénz –

amelyet nem kapnak meg – azért kellene nekik, hogy beteg apjukat gyógykezeltessek. Miközben Steinerhez mennek, felidézik iskoláskori emlékeiket. A Steiner mosodájából kilépő hölggyel ártatlanul flörtölnek. Néhány perc múlva azonban hidegvérrel gyilkolnak. Ha az elbeszélés itt befejeződne, akkor is döbbenetes képet adhatna egy zaklatott kor eltorzult alkatairól. Ámde Opráéknak azt is meg kell még tudniuk, hogy a maguk szempontjából is értelmetlenül cselekedtek. A pénzhez már hozzá nem juthatnak, ezért Príma Pofán bosszút nem állhatnak, így Patkányon töltik ki haragjukat. Nem verik meg, de úgy megcsúszdázattatják, hogy alig marad benne élet.

Profi és félprofi bűnözők zárt világa jelenik meg az elbeszélésben. Voltaképpen mind a négy főszereplőt élesen el kellene ítélnünk, mégis bizonyos fokú sajnálatot érzünk irántuk: nemcsak bűnösök, de áldozatok is. A legfőbb bűnös, aki ezt a kis világot mozgatja, nyilván Príma Pofa, ő azonban láthatatlan marad, mint általában minden elnyomó és megnyomórító hatalom a kisemberek előtt. Az elbeszélés igen céltudatosan halad előre: az első nap estéjének részletesebben megjelenített két helyszínen (tér, mosoda) játszódó eseményeit követi a második nap estéje a téren. Kevés a leírás, a pergő párbeszéddek viszik előre a cselekményt, ezekből bontakozik ki a társadalmi háttér s a figurák arculata is. Figyelemreméltóak a névadások: Mándy világának ez is jellegzetessége. Szereplőinek gyakorta ad beszélő nevet, s ez hol közvetlenül értendő, hol a hangulati sugárzással erősített jelképeség szintjén.

Beszélő név a *Nagyvilági Főcső* címszereplőjéé is. S e név szintén a grundok és a tizenévesek világába vezet. De már más korszak más társadalmi körülményei közé. A főhős nem bűnöző, hanem gimnáziumot végzett, de egyetemre fel nem vett, egyelőre munka nélküli fiatalember, szinte még kamasz, aki „senki és semmi”, de szeretne „valakinek” látszani. Erre csak fiatalabb tisztelője, Kamocsa előtt van lehetősége, aki „kis, koszladt alak”. Neki próbál színieselődést rendezni a nagyfiú. Az utcán, a buszon, a presszóban is nagyfiú akar lenni, de ráfázik. Esti útjuk során rendre beleakadt egy nyírott bajuszos férfiba, aki figyelmeztette őt a helyes viselkedésre. Most is ott terem ez a férfi, s a kaland a rendőrségen végződik. A nagyfiú még el is sírja magát, barátja pedig már a presszóból eltűnt, meglátva a bajt. Az igazi büntetés annyi lesz csupán, hogy kopaszra nyírják a fiú haját. A „huligán” számára ez is éppen elég nagy megalázás.

Az előző történetben a tér, az egyérintőzés adta meg a keretet, itt a szülői ház. Nagyvilági Főcső otthon, anyja előtt is megjátssza a nagyot. E történet háttérében már egy konszolidálódott, rendezett, sőt túlrendezettként is értelmezhető világ áll – az ötvenes évek első fele. (Ez a mű is az 1957-es kötetből való.) Erre utal, hogy a fiúnak szinte minden lépését hivatalos szemek kísérik, s a rendbontás szelídebb formái is rögtön feltűnnek. Az emberek megbotránkoznak, a rendőrség cselekszik. Az öltözet rendőrségi bírálata is a korra jellemző, a rendőrségi hajnyírás is megszokott dolog volt, még később is. A jampecek, a huligánok a szocializmustól idegennek számítottak. A rendőrségi lecke viszont feltehetően nem ártott meg a fiúnak. Nyilván szerényebb, megfontoltabb, felnőttébb lesz ez után az eset után, s talán még dolgozni is el fog menni, már csak azért is, mert a hatóság üldözte a „munkakerülőket”.

A már említett kötetben szerepelt a *Kulikabát* is. Alcíme szerint ez az egyik *A Teleki téri legendákból*. Az árusok terén járunk tehát, az itt felállított bódé valóban meg-

áll itt is, s bárhol a világon is. Irénke, aki egyébként menyasszony, egy piros kulikabátot szeretne venni, és az öreg Blúz bácsi bódéja előtt áll meg tétovázva. A történet hagyományosnak ígérkező ruhapróbálgatással indul, közben az öreg saját portékáját és kereskedői magatartását dicsérgeti, a vetélytársakét szidja. Szinte szótlan jelenlétükkel segítőtársai is vannak: egy öregasszony, alighanem ő a tulajdonos, egy magas fekete nő, egy alacsony kopasz férfi, végül két újságrajzfigura, Csengő és Bengő is. A lány pedig kéretlenül is mesélni kezd magáról és vőlegényéről. Két külön világ, két álmovilág kerül egymással kapcsolatba. A lány részéről teljesen érthető és harmonikus az átváltás: ábrándok és érzelmek között él, jövője élete és leendő kabátja nem két külön ábránd. Az öreg boltos kezdeti kedvessége azonban egyszer csak az ellenkezőjére változik, s durván kezdi kioktatni és szidni a szerinte vásárolni sem akaró, csak őt lenéző és feltartó lányt, aki hiába tiltakozik. Az álmovilág érzékeltetése ellenére eddig realista történet hirtelen itt lép át a legenda, a fantasztikum világába. Ha ez nem történne meg, akkor vagy az lehetne a történet befejezése, hogy a lány kimenekül a bódéból, az öreg meg tovább szitkozódik, vagy az, hogy riadtan megvásárolja a számára nem is jó kabátot. Így viszont az öreg boltos és fia megfogják a lányt és „összehajtogatják”, s a harmadik hajtogatásra már csak egy üres női ruha volt a kezükben. Elérkezett a záróra ideje is eddigre.

A siker fényében a Mi az, öreg? (1972) záródarabja. Az elbeszélés két, egymásba illeszkedő síkon játszódik. Zsámboky, az író meghívták filmjének egy ankétjára. Szülei már nem élnek, mégis, mintha élnének, közli még a lakásban apjával a tényt. Az író elmegy a külvárosi kultúrházba, közben a szülők „feltámadnak” és beszélgetni kezdenek távol lévő fiukról. Az olvasó azonban csak az elbeszélés vége felé tudja meg, hogy bár e beszélgetések teljesen valószerűek és a történet idejében is nagyobbreszt elhangozhatnának, valójában sűrítményei a korábbiaknak, s csak a képzelet világában van létük. A szülők közti legnagyobb ellentét János fiukat illetően az, hogy az apa sikertelennek, az anya viszont inkább sikeresnek tartja őt mind szakmailag, mind a magánéletben. Közben Zsámboky megérkezik a kultúrházba, ahol egyedül a népművelő lány várja. Az ankét elmarad, senki nem érdeklődött iránta. A férfi és a lány udvarias beszélgetése azt tanúsítja, hogy nem bontakozhat ki közöttük igazi emberi kapcsolat, hiszen valójában nem képesek érdeklődni egymás gondolatai iránt. Két külön magány-univerzum ők is, akárcsak a szülők, akik már azt idézik fel, hogy kórházba kerülésük idején miként látogatta meg őket a fiú. Az anya végül azzal dicsekszik el, hogy őt még a hullaházban is felkereste, megnézte, s a legszebb ruháit hozta el. Az apa viszont akkor is pizsamában maradt. Ezen az asszony is megütődik, s részvétellel nyilatkozik meg. E szülők közül nyilván azért nem tud egyik sem a másik halálának körülményeiről, mert elváltak egymástól. A pizsama pedig elegendő lehetett, ha hamvasztásos volt a temetés. Mégis megalázónak mutatkozik, megszünteti az utolsó út méltóság-telenségét. Ez az öltözet már akkor szokatlannak bizonyul, amikor az apát pizsamában ülve látjuk meg először a szobában.

A hazatérő író egy öregúr várja, az apa barátja, aki szeretné megkapni levelezését, amely a Kossuth-emigráció értékeléséről szól. Igen meleg hangon emlékezik meg az elhunytáról a többiek, a hétfői kávéházi társaság nevében. Ekkor válik egyértelművé, hogy az apa halála nemrég történhetett, s hogy a temetés hamvasztásos volt. Így lélektanilag

még hitelesebb, hogy a történet elején a fiú átszól szinte a másik szobába apjához. Ugyanakkor kiviláglik az is, hogy kapcsolatukban sok volt a formalitás, s hogy a jó barát öregúr-nak sokkal fontosabb volt az apa alakja, mint az anyának vagy a fiúnak. A sok kiüresedett kapcsolat mellett most, a halál után mutatkozik meg a fiú számára egy valóságos is az apa életéből.

Szerkezetileg, tartalmilag is van rokonság *A siker fényében* és *A pubakalapos* (1993, a posztumusz megjelenésű *A légyvadász* [1996] című kötetből) között. Egy nyilvánvalóan idősebb házaspár beszélget. Szinte kortalanul idősek, hiszen a férfi egy gyilkost emleget a századforduló idejéből vagy még régebről, az asszony pedig a századvégre utal, tehát a történet a megírás jelen idejének közelében játszódhat. A beszélgetés szakadozott, témaköre csapongó, s beletartozik az is, hogy vajon értelmes dolgok-e azok, amelyekről beszélgetnek „időtlen idők óta”. Nemcsak a beszélgetés töredezett, a közben zajló apró cselekmények is kihagyásosak, s nem mutatnak különösebb célirányosságot. Elsősorban azt a képzetet keltik, hogy reggeli készülődésről van szó. Erre utal az ing, a teáscsésze, a nyakkendő, a megvásárolandó könyv motívuma. (A könyvkiadó neve – Singer – egyébként a távolabbi múltba utalja a cselekményt, illetve az öregkori emlékezet kihagyásosságát jellemezheti.) Aztán kiderül, hogy a készülődés a kórháznak szól, a férfiről egy sérvműtét vár. Nem közönséges napról van tehát szó, még ha a műtét „nem olyan nagy ügy”-nek tekinthető is. Újabb fokozás következik: a férfi aggodalmának oka az, hogy be kell majd diktálnia betegséget, így azt is, hogy „felakasztottam magam”.

A helyzet még mindig nem értelmezhető egyértelműen: lehetséges, hogy egy régebbi öngyilkossági kísérletről van szó. Bár a férfinak „szétfoszlott a hangja. Az üres levegő zúgott.” És ekkor szólalt meg a telefon, s a részvénytulajdonos férfihang közléseiből tudjuk meg, hogy az asszony férje színész volt, „a pálya csúcsán”, s öngyilkos lett. Miért? Ezt kérdi a telefonáló is, voltaképpen a feleség is abban a látomásos beszélgetésben, amely a novella első, terjedelmesebb fele, s amelyben ő előtte is, az olvasó előtt is élőként van jelen a férje, akit még nyilván el sem temettek, és talán – ha a lakáson történt a szomorú esemény – csak néhány órája vittek el. Nyilván csapzott, rendetlen volt a holttesten a ruházat, márpedig így nem illik, egy színésznek még kevésbé, „elmenni” otthonról. Erre is utal a nyitómondat. S a befejezés ismeretében, újraolvasva a rövid történetet, ráébredünk arra, hogy minden elem, a látszólag semleges is, tényanyagával, hangulatával, utalásával a záró felismerést készítette elő. Nem az asszony felismerése ez, nem is az elbeszélőé, hanem az olvasóé, aki még Mándy világában otthonosan mozogva sem feltétlenül számíthat erre a zárlatra. Jelentése lesz a századforduló idején működő öngyilkos felidézésének is, hiszen az öngyilkos férfi s a korábbi fásult férj is egy kicsit „megölte” a feleségét. Az elbeszélés címe a nagysikerű utolsó színházi szerepre utal. Ugyanakkor az öltözetnek ez a jellegzetes darabja s még inkább a művészivadás önéletrajziaságot, önvalomás-jelleget is ad ennek a műnek, amely az alkotó szimbolikus búcsújának egyike is.

VARGHA KÁLMÁN: *Álom, szecesszió, valóság*. 1973. 322–346. ♦ BÉLÁDI MIKLÓS: *Érintkezési pontok*. 1974. 466–474. ♦ BALASSA PÉTER: *Észjárások és formák*. 1998. 90–109. ♦ ERDŐDY EDIT: *Mándy Iván* = Kézikönyv. III/2. 1990. 700–720. ♦ ERDŐDY EDIT: *Mándy Iván*. 1992. ♦ *In memoriam Mándy Iván. A pálya szélén*. (Szerk. Domokos Mátyás és Lengyel Balázs.) 1997.

❖ *A puhakalapos* ❖

– Hány napos ez az ing?

Igazán nem szigorú hang. Se letolás, se számonkérés. Ez a hang már túl volt az ilyesmin. Csak valami végtelen fáradtság. Mint aki már hosszú ideje ismétli az ilyen kérdéseket.

A férfi arcán rémület. Mintha egy régi barátja felől érdeklődtek volna. Igen, már elfelejtette, a nevére se emlékszik. És akkor most előrángatják valahonnan. Érdeklődnek felőle. Ő meg valóban mintha egy nevet mondana bizonytalanul és valahogy szégyenkezve.

– Tegnap... igen... tegnap vagy tegnapelőtt.

Elmosolyodott. Olyan diadalmas és mégis bárgyú mosollyal.

– Papakoszta.

– Tessék?

– Egy nagy név a régi időkben. Nőket gyilkolt meg a századforduló táján. Szőke nőket. Nem, nem csak szőkét.

– Szóval mindegy volt neki.

– Teljesen mindegy. Mondom, a századforduló idején... vagy még előbb... igen, lehet, hogy még előbb.

– Jó. Te meg felveszel egy inget. Még a századvég előtt.

A férfi megint kimondta azt a nevet:

– Papakoszta.

– Légy szíves és vegyél fel egy másikat.

– Egy másikat?

Döbönt hang. Mintha csakugyan meg kéne válni valakitől. Felemelte a teáskannát.

– Töltsék még egy csészével!

– Igazán köszönöm, de nem. Intézzük el inkább azt az inget.

De akkor a férfi már eltűnt valahol a szoba túlsó felében. Sóhajtott. Hát mégis meg kell válnom tőled.

A szekrény reccsenése. Megrovó reccsenése.

A felesége, valahonnan egy másik földrészről:

– És ha lehet, valami elfogadható nyakkendő. Ha lehet...

A szekrény felé nézett. Reménytelen. Oly sötét táj. Senkit és semmit se lehetett látni.

Mit csinál ott a férfi? Egy elfogadható nyakkendőt keres? Egy nővel édeleg? Olykor felsurran egy nő. Iddogálnak, cseverésznek. A férfi lefekteti a díványra. Lefekteti és ott felejt.

Elképesztő! Elképesztő!

– Tessék? Mi az, hogy elképesztő?

A felesége meg se hallotta. Majd valami mélységes levertséggel:

— Mikor beszéltünk mi valami értelmes dologról?

A férfi előjött a szoba másik végéből. A nyakkendőjét húzogatta. Megállt az ablaknál. Kinézett.

— A Fuhrmann Béla apósa pisil odalent két autó között.

— És te bámulod?

— Hogy milyen nyugodtan csinálja! Mondhatni, elegánsan. Már ahogy a nadrágját kigombolta!

— Köszönöm a tudósítást, de most azért már talán...

— Persze! Persze!

Kis szünet.

— ...ja igen! Hogy értelmes dolgokról beszélgetünk! Azazhogy nem beszélgetünk... legalábbis időtlen időket... Mit akarsz ezzel? Mi az, hogy értelmes dolgokról?

— Mondjuk egy könyvről.

— Miféle könyvről?

— Mondjuk egy Singerről.

— Miért éppen Singerről?

— Mert éppen az jutott az eszembe. Egyébként kértelek, hogy hozd fel az új Singert.

— Majd felhozom. Holnap itt lesz. — Leült az asztalhoz. Arrébb tolta az üres teáscsészét, és alig hallhatóan: —

Azazhogy...

A nő ránézett, és valami fájdalmas gúnnyal: — Azazhogy...

Elképesztő, hogy órákig ezt ismételtetik. Azazhogy. Minden egyéb kikopott belőlük. Ez maradt. Talán még néhány tántorgó szó visszatér, de az már olyan megbízhatatlan. A férfi még mond valami szöveget a színpadon. Olyan betanult szöveget, de az már nem az övé. Nem, azért ez nem igaz. Olykor elkezd valami történetet, amit éppen látott vagy hallott. Valósággal ömlik belőle a szó. De olyan zaklatottan. Mintha mindentől meg akarna szabadulni. Mindent ki akar na magából hajítani.

— Karácsonykor együtt díszítettük fel a fát. — Aztán, ahogy úgy hosszsan elnézte, csak annyit mondott: — Kérkedő.

A férfi hirtelen felállt.

— Különben egyáltalán nem lehetetlen, hogy még ma megveszem azt a könyvet.

— Igazán?

— Hidd el, hogy mindjárt hazaküldenek.

— Miket beszélsz?

— Már csak bizonyos pozitúráknál érzem azt a...

— Pozitúra! Mesélj nekem a pozitúrákról.

— Szóval már csak egy-egy rossz mozdulatnál fáj. — Félbeszakította magát. — Ostobaság! Ne is beszéljünk fájdalomról!

Az asszony úgy elnézte a férjét.

— Azért nem kell begyulladni.

— Ki gyullad be?

— Látom a tekintetedben. Bent tartanak. Nem olyan nagy ügy. — (Kis csend.) — Egy sérvműtét — manapság...

— Manapság! Utálom ezt a szót. Olyan fölényes és általános. Most még csak azt tedd hozzá, hogy a portás is meg tudja csinálni. A portás a portásfülkében.

— Nem teszem hozzá. Te is tudod, a Berendi doktor végzi a műtétet.

A férfi megismételte:

— Berendi doktor.

– A barátod.

– A barátom.

Csönd. Hallgattak mind a ketten. Csak úgy nézték egymást, kissé gyanakodva.

A férfi, mintha fejkörzést végezne, lassan, nagyon lassan – talán remélt valamit ettől a gyakorlattól. Mély lélegzés. Felpumpálja magát. Hirtelen abbahagyta. És olyan távoli, fakó hangon:

– A felvételin...

– Mi van a felvételin?

– Be kell diktálni a betegségeket.

– Úgy gondolod, hogy...?

– Nem gondolom. Tudom, hogy milyen betegségeim voltak... meg hogy aztán...

Elhallgatott. Majd, mintha a levegőből szólt volna:

– Felakasztottam magam.

Megismételte. Furcsa módon valamivel határozottabban:

– Én felakasztottam magam.

A felesége felemelte a kezét. Szerencsétlen, elhárító mozdulat. Csak ne kérjen bocsánatot! Mindig bocsánatot kér, ha elkövet valamit. *Mint most ezt a...* – Nem lesz botrány. Ezek már annyi mindent hallottak... olyan edzettek.

A másik, valami végtelen csüggedtséggel:

– Hát lehet... talán igazad van. Edzettek, persze.

Szétfoszlott a hangja.

Az üres levegő zúgott.

És ebben a zúgásban megszólalt a telefon. Olyan váratlanul, rajtaütésszerűen.

A nő megremegett. A takaró lecsúszott róla. Utánanyúlt, de minden meggyőződés nélkül. A vállán keresztül elkapta a kagylót. Nem fordult felé.

– Halló! Tessék! Halló!

Egy kissé náthás férfihang.

– Felébresztettem?

– Képzelse.

– Jaj, bocsásson meg!

– Jaj, megbocsátok.

– Annyiszor próbáltam. A legkülönbözőbb időpontokban. Gondoltam, most még megkísérlem.

– Sikerült.

– Úgy aggódtunk magáért. Az után a szörnyűség után. Hogy tehetett ilyet a Bandi? A pálya csúcán... sikerei teljében...

– Teljében – ez jó. Tud még ilyeneket?

A férfi meg se hallotta. Mondta, mondta a magát.

– Soha ilyen Puhakalapost nem láttam, mint a Bandi a Belső ruhatárban. A külföld is felfigyelt rá.

– Felfigyelt?

– Azt hiszem, ezzel nem mondok újságot. Angol kritikusok is látták a Belső ruhatárat. Angolok, olaszok, németek... kritikusok, rendezők, színházi emberek. Ki akarták vinni Londonba. Gondolja meg! Egy londoni szerződés... És akkor ilyesmi... De hát hogy tehetett?

– Nem tudom. Semmit se tudok... semmit?

(1993)

❖ *Miért írok?* ❖

Értük.
A lerongyolódott házakért.
A megvakult ablakokért.
Az udvarokért.
A gangokért.
A porolórúdéért.
Az ecetfáért.
A sötét kapualjért,
ahova az Isten behúzódott.

(Válasz a *Nappali Ház* körkérdésére: „Miért ír Ön?”)

(1995)

Nemes Nagy Ágnes

Budapesten született 1922-ben. Szülei Trianon után a Partiumból menekültek ide, ősei közt ügyvédek és református papok találhatók. A Baár-Madas Református Leánygimnáziumban érettségizett. Nagy hatással volt rá Áprily Lajos költő, aki az időben az intézmény igazgatója. A budapesti bölcsészkaron magyar–latin–művészettörténet szakon végzett. Férjével, Lengyel Balázs kritikussal 1946-ban együtt alapították meg az *Újhold* című folyóiratot, amelyet a Babits-féle eszmények jegyében szántak az új nemzedék orgánumának. Tevékeny részese lett az általa találón „a háromesztendő irodalom korának” nevezett éveknek, de a fordulat éve után ő is félreszorult. Előtte még több hónapot töltött ösztöndíjjal Rómában. 1945 után a *Köznevelés* című lap szerkesztőségében dolgozott, majd 1953 és 1958 között gimnáziumban tanított. Ezután szabadfoglalkozású író és műfordító lett. Az 1970-es, 1980-as években ismét sokat utazott, halála után megjelent *Amerikai naplója*. 1983-ban kapott Kossuth-díjat. Súlyos betegségben hunyt el 1991-ben.

Már első kötete, a *Kettős világban* (1946) elismerést aratott, Baumgarten-díjat kapott érte. A megjelenési lehetőség nélküli évek alatt éretté formálta költészetét. Ezt tanúsítja a *Szárazvillám* (1957), majd kiteljesedően a *Napforduló* (1967). Mint általában az újholdasokra, Nemes Nagy Ágnesre is a lassú érlelődés, a késleltetett kibontakozási lehetőség jellemző, mint az is, hogy az időtényező végül is közömbössé válik: ez a költészet is sokszoros energiával kezd hatni, s maradandónak bizonyul. Már a hatvanas években líránk egyik vezéregyenységévé kezdett válni annak ellenére, hogy a hivatalos irodalompolitika nem támogatta, sőt inkább fenntartásait hangoztatta. Az újholdas irányzat „hivatalos” befogadására csak a nyolcvanas évek küszöbén került sor. Ekkorra már egyértelművé vált az is, hogy közülük Pilinszky János mellett Nemes Nagy Ágnes hozta létre – addig – a legjelesebb életművet. Miként Pilinszky, ő is kevésszavú költő, s bár folyamatosan alkotott, egyre fogyatkoztak lírai művei, helyüket az esszé vette át. Remek esszémonográfiát írt Babits Mihályról (*A hegyi költő*, 1984). Esszéinek gyűjteményes kötetei: *Szó és szótlanság* (1989); *A magasság vágya* (1992). Népszerűek és a műfaj legjavához tartoznak gyermekversei is.

Nemes Nagy Ágnes egyike legtudatosabb költőinknek, aki nemcsak a versben, hanem a versről is sokat tud közölni, miként ezt esszéi bizonyítják. Mesterei a már említett Áprily és Babits mellett Arany János, József Attila és Rilke – csupa tudós költő, csupa intellektuális alkat. Az ő költészetével kapcsolatban a leggyakrabban használt két fogalom a gondolatiság és a tárgyiasság. Ő maga nevezte el költészetét objektív lírának. Mint nemzedéke számos tagjának, neki is alapélménye a világháború, de nem önmagában, hanem a rákövetkező három boldog évvel, majd az ötvenes évek sivatagával. Ezért mondhatta, hogy

az ő nemzedékének voltaképpen húsz évig tartott a háború, s hogy az életben talán az volt az egyetlen öröm, hogy a háborúnak vége lett. E befejeződés élménye ihlette egyik korai művét, *A szabadsághoz* címzett ódát, ugyanakkor az élmény kitörölhetetlenségét bizonyítja a félelem, a reménytelenség, a bűntudat, a szorongás az ember nem sejtett vonásai miatt, hiszen az emberben, „a mélyén lent egy szörny lakik” (*A szörny*). Első kötete anyagának az életműgyűjteményekben *A szabadsághoz* alcímet adta, a másodiknak pedig a *Jegyzetek a félelemről*-t. A kiélezett ellentétek között az alkotás bizonyul az egyetlen igazi mércének:

*Mesterségem, te gyönyörű,
ki elbiteted: fontos élnem.
Erkölc és rémület között
egyszerre fényben s vaksötétben, [...]
erkölc és rémület között,
vagy erkölcstelen rémületben,
mesterségem, mégis te vagy,
mi méred, ami mérhetetlen [...]*

(*Mesterségemhez*, 1951)

Már egy korai elbeszélő költeményében megfogalmazta a rá oly jellemző ars poeti-cát: „*Ne mondd soba a mondbatatlant, / mondd a nebezen mondbatót*” (*Elégia egy foglyról*, 1946). Érett lírája az ötvenes években alakult ki. Önjellemzése szerint az 1953 táján írt *Balaton* fejezte ki először azt a fordulatot, amelynek jellege így ragadható meg: „*Bizonyos ellipszisztömeg, mondom, a kihagyások tömege. Még ennél is fontosabb: az első személynek a kiemelése a vers központjából. Az a lírai »én« ezentúl másutt van. Sőt esetleg nincs is jelen. [...] Másutt van a költői »én«, mint ahogy azt a romantika óta megszoktuk. Azután: lényeges itt a tárgyaknak – ez már sajátosan az objektív lírára jellemző –, a fogható, látható, tapasztalható tárgyaknak és helyszíneknek a fontossága a versben, amelyek tartalombordozóvá válnak, továbbá áttételes személyeknek, bizonyos personáknak a jelenléte.*”

E pontos önjellemzés is illusztrálja a *Fák* című költemény (kötetben: 1967), amelyet mintegy emblémaként állított gyűjteményes köteteinek élére. A fa ősi, s mint a vers is mutatja, kimeríthetetlen szimbóluma a létről való gondolkodásnak. A tömör vers nyitósorának első mondata felszólító jellegű kijelentés, egyike a leggyakrabban előfordulóknak. Ráadásul az ötvenes években a vulgáris marxizmus egyik legelcsépeltebb jelszava volt a lenini tanács: tanulni, tanulni, tanulni. A keletkezés korának szövegösszefüggésében különösen provokáló a kijelentés konkretizálása arról, mit is kell tanulni: „*A téli fákat.*” Olyan filozófia szólal itt meg, amely nem írható le tételes rendszerek valamelyikével, amelyet az emberi-költői léttapasztalat mozgat. Hasonlatos ez a versindítás József Attila *Téli éjszakájának* felszólításával: „*Légy fegyvelmezett!*” A különbség elsősorban a személyesség eltérő fokában van: Nemes Nagy Ágnes versében sem a beszélő, sem a megszólított nincs előtérben, a személytelenség úgy hatja át a szöveget, miként „kődbe úszik át a fa”. Tájle-

író vers e mű, de olyan, amelyikben a látvány és a látomás kezdettől fogva úgy olvad át egymásba, hogy a konkrétum soha nem egy felismerhetően valóságos tájra vonatkozik, hanem olyanra, amely létélményt fejez ki, amely modellje annak, amit bármelyikünk felidézhet magában. A téli, tetszhalott fák a kifosztottságot, a dermedtséget is kifejezik, ugyanakkor annak a helytállásnak is példái, amely bizonyosan eljuttat az új tavaszig. A „kimondhatatlan tettek” természetesen csak prózára lefordítva tűnnek kimondhatatlannak, a költemény maga a kimondhatóságot, azaz „a nehezen mondhatót” állítja, s a létnek a „tanulás” által felismerhető értelmessége a lényegi közlendője.

A tájkép rajzában a szemlélet – a közvetlen és a gondolati is – a közelitől a távoliig, a láthatótól a csak sejthetőig, elképzelhetőig jut el. Szemünk előtt áll az első fásor, a még látható, amely ugyanakkor függönyként rejti el a mögötte lévő, „azt a sávot”, amelyen túl a látható láthatatlanná, sejtetté, a kézzelfogható bizonytalanná, a tudott feltételezhetővé, a létező nemlévővé változik át. És legvégül található a tudott, de talán soha nem látott folyó, amelynek vize az életet és a halált egyaránt jelentheti, de a vers egzisztenciális hangulatában inkább az elmúlásra utal, s az ittlet ezáltal válik végérvényesen – a fák példája által is – haláltudatos létté.

Hasonlóan fontos mű a *Között* [☐] (kötetben: 1967). Már a címadás is furcsának mutatkozik, hiszen a névutó főnév nélküli közlése feltűnően hiányos. A hiatusosság viszont a modern líra egyik gyakori eljárása, s az objektív költészet különösen kedveli, mint erre a vallomás is utalt. A kihagyás eleve polifonabb jellegűvé teheti a művet, hiszen a megnevezett egyetlennél többféle kapcsolat válik lehetségessé, nemcsak mondattanilag, hanem tartalmilag és hangulatilag is. A cím közöttje mellé még bármi odailleszthető. A költemény ismeretében természetesen szűkül a kör, már csak azért is, mert a versszöveget tagoló három sor pontosabb értelmezést ad: „Az ég s a föld között”; „A nap s az éj között”, végül „Az ég s az ég között”. Ez az utolsó sor sem értelmetlenség, sőt a verszáró helyzetben különösen nyomatékos:

Égbajlatok. Feltételek.

Között. Kő. Tanknyomok.

*Egy sáv fekete nád a puszta-szélen,
két sorba írva, tóban, égen,
két sötét tábla jelrendszerei,
csillagok ékezetei –*

Az ég s az ég között.

A különösen személytelenné formált versben a zárósor vizuálisan és jelképesen is döntő fontosságú. Az előbbi síkon a vízparti nád, az ég és ezek vízbeli tükröződése, a jelképes síkon a végig meg nem nevezett, de odaképzelt ember, a létező áll, mozog, cselekszik a számára adott térben, vagyis „az ég s az ég között”.

A *Fák*, a *Között*, a *Vihar* mellett az alkotó is különösen kedvelte a néhány darabból álló *Ekhnáton*-ciklust. Ekhnáton fáraó Krisztus előtt a XIV. században élt, s „hatalmas újí-

tó volt, nagy filozófus, művészeti, társadalmi reformer, úgy is szokták mondani, hogy az első forradalmár a trónon. Vagy: az első európai entellektüel.” (Nemes Nagy Ágnes) Az *Ekhnáton éjszakája* szemléletesen bizonyítja, hogy a történelem kezdetére utaló és a XX. századi a látszólagos anakronizmus ellenére is szervesen azonosul. Nem az egykori és nem a mai ember indul sétálni a piac forgatagába, majd kerül bele véletlenül egy gyilkos tanktámadásba, hanem az az általános ember, aki – mint a két líraian dalszerű s személyes versbetét tanúsítja – mindig is a szerelemre, a szépségre, a harmóniára vágyott, de ebben mindig akadályozták, az életörömet mindig a rettenet váltotta fel. A rideg gépezet számára az ember tárggyá válik, eszközzé vagy leküzdendő akadállyá, a tank, a kő és az ember egy szintre kerül, s ez nem egyetlen háború sajátossága – bár a második világháború és egészen tárgyiasan 1956 októberének személyes élményei meghatározóan jelen vannak –, hanem az önmagát csökönyösen ismétlő, folytonosan történő történelemé.

A vízpart, a nádas kínálja itt is a záró képet – s a menekülést is, de nem mindenki számára. „Ekhnáton” számára az élet vize az, ami a mellette fekvőnek a halálé, de Ekhnáton azonosul a mellette fekvővel is, mintha felcserélhetőek volnának, hiszen mindegyikük ember, bármelyikük meghalhat, ott, azonnal, s „mindegy”, hogy melyikükre milyen sors vár, hiszen az életben maradó mindenképpen magával hurcolja a halottat is, meg a halál ismeretét is:

*És vitte akkor is, mikor elindult.
Homályosan, a testet vitte még.
Elnyúlt ködök vízszintesében ment,
jobbkezevel tartva balkezét.*

BERTA ERZSÉBET: *Nemes Nagy Ágnes és a tárgyias lírai kifejezőmód* = Alföld, 1980. 5. ❖ BALASSA PÉTER: *Észjárások és formák*. 1998. 110–123. ❖ ALFÖLDY JENŐ: *Élménybeszámoló*. 1983. 221–231. ❖ POMOGÁTS BÉLA: *Nemes Nagy Ágnes* = Kézikönyv. II/2. 1986. 604–615. RADNÓTI SÁNDOR: *Mi az, hogy beszélgetés?* 1988. 40–61. ❖ SCHEIN GÁBOR: *Nemes Nagy Ágnes költészete*. 1995. ZIMÁNE LÉNGYEL VERA: *Nemes Nagy Ágnes válogatott bibliográfiája*. 1996. ❖ *Orpheus*, 17. kötet (1995 tél–1996 tavasz): Nemes Nagy Ágnes tematikus szám. Miskolc, 1996. ❖ *Nemes Nagy Ágnes Levelesládája*. (Bibliotheca Hungarica, szerk. Lengyel Balázs). 1995. ❖ *In memoriam Nemes Nagy Ágnes. Erkölcs és rémület között*. (Szerk. Lengyel Balázs és Domokos Mátyás.) 1996.

❖ A szomj ❖

Hogy mondjam el? A szó nem leli számát:
kimondhatatlan szomj gyötör utánad.
— Ha húsevő növény lehetne testem,
belémszívódnál, illatomba estem.

Enyém lehetne langyos, barna bőröd,
kényes kezed, amivel magad őrzöd,
s mely minden omló végső pillanatban
elmondja: mégis, önmagam maradtam.
Enyém karod, karom fölé hajolva,
enyém hajad villó, fekete tolla,
mely mint a szárny suhan, suhan velem,
hintázó tájon, fénylőn, végtelen.
Magamba innám olvadó husod,
mely sűrű, s édes, mint a trópusok,
és illatod borzongató varázsát,
mely mint a zsurlók, s ősvilági zsályák.
És mind magamba lenge lelkedet
(fejed fölött, mint lampion lebeg),
magamba mind, mohón, elégitetlen,
ha húsevő virág lehetne testem.
— De így? Mi van még? Nem nyugszom sosem.
Szeretsz, szeretlek. Mily reménytelen.

(1944)

❖ Szobrokat vittem ❖

Szobrokat vittem a hajón,
hatalmas arcuk névtelen.
Szobrokat vittem a hajón,
hogyan álljanak a szigeten.
Az orr s a fül porca között
kilencvenfokos volt a szög,
különben rajtuk semmi jel.
Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.

(Kötetben: 1967)

❖ *Lázár* ❖

Amint lassan felült, balvállá-tájt
egy teljes élet minden izma fájt.
Halála úgy letépve, mint a géz.
Mert feltámadni éppolyan nehéz.

(Kötetben: 1967)

❖ *A formátlan* ❖

A formátlan, a véghetetlen.
Belepusztulok, míg mondatomat
a végtelenből elrekesztem.
Homokkal egy vödörnyi óceánt
keríték el a semmi ellen.
Ez a viszonylagos öröklét
ép ésszel elviselhetetlen.

(Kötetben: 1967)

❖ *Párbeszéd* ❖

- Engedj, zászlórúd! Mért markolsz vissza a széltől?
- Rongy lennél egyedül. Így lobogó, lobogó.

(Kötetben: 1967)

❖ *Ekhnáton jegyzeteiből* ❖

Valamit mégis kéne tennem,
valamit a gyöttelelem ellen.
Egy istent kellene csinálnom,
ki üljön fent és látva lássson.

A vágy már nem elég,
nekem betonból kell az ég.
Hát lépj vállamra, istenem,
én fölsegítlek. Trónra bukva
támaszkodj majd néhány kerubra.
És fölruházlak én, ne félj,
ne lássson meztelen az éj,
a szenvedést kapsold nyakadra,
mintha kerek vércsík fakadna,
s az legyen langyos köpenyed:
szerettem növényeidet.
S helyezd el ékszeres szivedben:
hogyan igazságra törekedtem.

Ennyi elég is. Mondd ki: jó itt,
és tedd hatalmas funkcióid,
csak ülj és nézz örökkön át.
Már nem halaszthatlak tovább.

(Kötetben: 1967)

❖ *Ekhnáton éjszakája* ❖

Mikor lement a térre, már a sátrak
a lampionok fényében áztak,
gyertyák üvegek nyakában álltak,
nyári Halottak-napja-fény,
és deszkapolcon porosan
a rózsaszínű krepp-papirbabák.

Oldalt tetováltak dombjai,
dinnyék olajzöld bőrén forradásos,
kötőtűvel kipontozott szivek.
Fent fényreklámok hullámozó haja.
Forró szél. Némi szalma.
Sötét volt az az éjszaka.

Ment, ahogy körbezárta
jelenlétének álruhája,
ment mozdulatlan, egy magasvasút
futott fölötte.

*Tisztítsd meg az arcod.
Két tenyered öblébe hajtod,
tenyéröblönyi vízre hajtod,
harántcsíkt az akarat,
ítsd meg, mint egy madarat,
ítsd meg, mint egy állatot,
mosd, mosd az arcod és a nap,
melynek minden sugara végén
apró keze van, majd a nap
kezével az arcod —*

Éjszaka. Vásznoi súlyosodva
függtek be a fények közé,
a pultok közé, melyek selyemcukor-mód
és úgy csillogtak, mint a hernyók,
gyertyák fulladozása, szélroham.

*A régi kertben.
A kertben volt a százezernyi,
az ostyafényű ég alatt,
a másik arcot kell lenyelni,
s a zöld virág, a bodzaág,
amelyre Júdás felkötö magát,
s egy csillag némi zöldje fönn,
a kertben volt a mérhetetlen,
bár volnál oly kicsiny, szerelmem,
mint egy isten az ostyán.*

És jöttek már a tankok.

Fém-hullámhegyek
elől futott az utca kőmederben,
futottak a puha testek fém és kő között,
egy-egy léggömböt húzva még magukkal,
dőlt bódék vászoncsattogásait,
hídkarfák loccsanásait,
távol hamut, és üveg-permetet,
s a hangközökben azt, ami fújt felettük,
azt, ami fújt
fent, fent, a teljes égitest fölött.

Egy mellvéden vetette át magát
a többivel együtt,
együtt, meredeken gurultak,
darabosan, zökkenve hulltak,
fent sorozatok még, ők egymáson át,
mint egy hegyomlás.

Köd volt, amikor újra látni kezdett.
A vízparton feküdt. A nád.
Mellette másik test is az iszapban,
oly hűvösen nyújtózva, oly hanyatt,
mintha külön hó hullott volna rá.
Fölkelt mellőle. Egyetlen mozdulattal
emelkedett föl, mint a füst,
mellőle, vagy belőle fölkelt,
s oly áttetsző volt, amikor feküdt.
Fölkelt, feküdt, egyetlen mozdulattal.

És vitte akkor is, mikor elindult.
Homályosan, a testet vitte még.
Elnyúlt ködök vízszintesében
ment,
jobbkezevel tartva balkezét.

(Kötetben: 1967)

❖ *Amikor* ❖

Amikor én istent faragtam,
kemény köveket válogattam.
Keményebbeket, mint a testem,
hogy, ha vigasztal, elhihessem.

(Kötetben: 1967)

❖ *Madár* ❖

Egy madár ül a vállamon,
ki együtt született velem.
Már oly nagy, már olyan nehéz,
hogy minden léptem gyöttelelem.

Súly, súly, súly rajtam, bénaság,
ellökném, rámakaszkodik,
mint egy tölgyfa a gyökerét,
vállamba vájja karmait.

Hallom, fülemnél ott dobog
irtózatos madár-szive.
Ha elröpülne egy napon,
mostmár eldőlnék nélküle.

(Kötetben: 1967)

Kormos István

Mosonszentmiklóson született 1923-ban. Apjáról nem tudott semmit, anyját nagyon korán elvesztette, nagyszülei nevelték fel. Győrben járt gimnáziumba, majd Budapestre került, de tanulmányait nem fejezte be. Sokféle munkát végzett, míg 1950-ben az Ifjúsági, későbbi nevén Móra Kiadó szerkesztője lett. Nagyszerű sorozatokat szerkesztett (*A magyar irodalom gyöngyszemei*, ill. *A világirodalom gyöngyszemei*), pályakezdő költőket indított útnak. 1963 és 1965 között két évet Franciaországban töltött. 1977-ben halt meg.

Első verseivel húszévesen jelentkezett. Első könyve, *Az égig érő fa* (1946) verses meséket tartalmazott, ezt követte a *Dülföngélünk* (1947). E pályakezdő kötet legtöbb verse szegénylegény-dal, az árvaság, a szegénység, az otthontalanság motívumai a meghatározóak. Sok a számvetés-vers, s jellemző az is, hogy keresi és meg is leli még ebben az életben is a szépséget, az életörömet, a játékoságot.

Mire az egyenetlen és kócos kötet megjelent, a költő sokkal érettebbé vált. Kétféle utat is sikerrel próbált: a tárgyiasabb, leíró jellegű versbeszédet és a népköltészeti, népi ihletettségű szürrealizmust. A folytatás helyett azonban hosszú szünet következett 1949-től, s csak műfordításokkal és gyermekirodalmi alkotásokkal volt jelen (Vackor-könyvek). Az elhallgatást elbizonytalanodás is követte, s többszöri újrakezdés után csak 1971-ben jelent meg kötete, a *Szegény Yorick*, amellyel végérvényesen visszatért költőként. Ez volt az igazi és kései beérkezés könyve. Egész addigi életművét közreadta, a korai verseket erősen átírva. Így rendkívül egységes pályaképet rajzolt önmagáról, s érett szemléletéhez stilizálta korai munkáit. Végül se népiessé, se szürrealistává nem vált, bár mindkét jelleg ott munkált a háttérben. Okkal szokták orpheuszi alkatnak nevezni, elsősorban az abszolút költőiséget, költészet és élet szinte teljes egymásba olvadását érte ezalatt, másodsorban pedig e líra szerelem-motívumának meghatározó voltát. Az Orpheusz-szimbólum klasszicista vagy romantikus értelmezéseihez képest Kormos életművében módosul a költő-kép. A pótolhatatlan veszteség fájdalma azonosít ugyan, de ő ezt nem csupán a dal édes zenéjével ellentétozza, hanem azzal is, hogy a bohócnak, a clownnak a modern művészetben oly meghatározó szerepét is magára ölti; iróniát és rezignációt, éden-álmot és pokol-képzetet, önfeledtséget és végzetet érző komorságot egyesítve benne. Orpheusz-Kormos ezért nem Hamlet, hanem Yorick szerepével azonosul, bár a végső kérdésben egyek: lét és nemlét ügyét tartják a legfontosabbnak. Erről tanúskodik az *Orpheusz panasza* és a *Szegény Yorick* is.

Nagyszerű kötetét még egy követte: az *N. N. bolyongásai* (1975), melynek anyagához a posztumusz *Kormos István versei* (1979) már csak néhányat tehetett hozzá. Költé-

szetének jellege már nem változott a hetvenes években, de szemlélete módosult. A hatvanas években a szerelmes férfi kitaszítottasága, árvaságérzete a meghatározó. A Franciaországban élő, magyar származású asszonnyal a kapcsolat eleve reménytelennek mutatkozott, mert egyikük sem volt képes a másik országában elképzelni az életét. Ezt az élményt ragadta meg az *Orpheusz panasza* mellett a *Vonszolnak piros delfinek*; a *Ház Normandiában*; a *Tengermély*; a *Nakonxipánban hull a bó*. A hetvenes években viszont egy beteljesülő szerelem lehet a költő osztályrésze, megszületik második leánygyermeké is. Az 1975-ös kötet címe kiemelte a bolyongó, ámde céltudatos, azaz a kereső ember motívumát. Életút-metafora az *N. N. bolyongásai*, s így érthető, hogy a kifosztottság- és a teljességélmény egyaránt fellelhető benne.

A magyar líra közéleti hagyományaitól látszólag messze esik az orpheuszi típusú költészet. Kormos István lírájának egésze azt bizonyítja, hogy ez ügyben sincsenek eleve merev korlátok, s nem a mennyiség a döntő. Kevésszámú, de jelentős verse mutatja társadalmi elkötelezettségét, fejezi ki történelemszemléletét, hazaszeretetét. Közéjük tartozik az *Óda a kukoricához*, a *Testvérek*, az *Utánunk*, a *Katalánok*, a *Vád*, a *Pásztorok*.

Nemcsak korai pályaszakaszára, hanem egész költészetére nézve is legkedvesebb versének tartotta az alkotó a *Fehér virág* című dalt (1948). Feltehetően legelső olvasásra is a szöveg erőteljes zeneisége kap meg bennünket. A mű a kifejezés többféle értelmében is szép vers. Szép – természeti – látványt ragad meg, ezt nyelvi szinten szépen teszi, nemcsak a mondatok és a szavak szintjén, hanem a hangokén is, zenévé oldva a látványt és a belőle kibomló jelentést. A vizualitás és az akusztikus jelleg egymást erősíti. A zeneiség legelemibb forrása a szíromzápor-képzet, amelyben egyéolva a valóságos zápor hol monoton, hol – a változó erősség miatt – hullámzó ritmusa, s a hangtalan, legfeljebb a szélmozgással hangzóvá tett szíromhullás hol egyenletes, hol meg-meglóduló ritmusa. Az ismert természeti jelenségek zeneivé válnak, ezt véglegesíti a befogadóban a szöveg egyszerűnek mutatkozó, ám összetett, szimultán ritmusa. A zeneiség fontos előidézője az ismétléstechnika. E rövid szövegben feltűnően sok szó szerinti egyezést találunk és több variációsát. Fokozza a zeneiséget a hangokkal való építkezés is. Szembeötlő az alliterációk magas száma, s mint máskor, a költő itt is él a szavak hangutánzó és hangulatfestő erejével. Az előbbire itt a *zuhogás*, az utóbbira a *szétporló lilomszál* a példa.

A *Fehér virág* dal, a legegyneműbb lírai műfajhoz tartozik tehát, terjedelme sem engedi meg a bonyolult szerkezetet. A két szakasz két szerkezeti egység, s akár úgy is fel foghatjuk, hogy az első szakasz a természeti kép, a második ennek személyre vonatkoztatása, tipikus népdaleljárás tehát. A tagolás mégsem egyértelmű, a vers egészére a határok elmosódottsága a jellemző: a tagolatlanság, illetve a sejtelmes tagoltság a szerkezet lényegéhez tartozik. Az írásjelek hiánya nem egy esetben úgy folytatja össze a tagmondatokat, hogy többféle tagolás is elképzelhető, s egyik sem idegen a vers jelentéskörétől. Maguk a tagmondatok is többértékűek lehetnek. Az elmosódottság, a többértékűség jellemző a vers időszemléletére is. Az első szakaszban tanúi lehetünk a tavasztól ősziig való körforgásnak

(*fehér virág – zöld haj – ökörnyál*), ugyanakkor mindvégig a *szíromzuhogás* pillanatnyi időmetszetében is vagyunk. A szíromhullás képében benne van a teremtés és a pusztulás képzele is. A vers egésze ezt a kettősséget, az élet-halál elvét ragadja meg, s mindennek a kozmikus-mitikus tér ad keretet: a víz, a levegő, a föld és a fény (a Nap). A dalt sokan szerelmes versként olvassák, az alkotó viszont Radnóti Miklós, illetve általában az „angyali” költők emlékének szánta. Az eddigiek alapján e dal mindkét értelmezést megengedi.

A költő szerelmi lírájából sokan a *Tengermélyt* tartják a legtökéletesebbnek. Annyi más Kormos-vershez hasonlóan ezt is a képzelet intenzív működtetése varázsolja sajátossá. Jellemző vershelyzetté válik nála a „szemem húnym” állapota, ennek itt az *arc tenyérben* felel meg. Kulcsmotívum az Atlantisz, az úszó sziget, a tengermély. E versek rendre a valóság és a képzelet világát szembesítik egymással. Akár sorsképlet-szembesítő költeményeknek is nevezhetnénk őket azzal a megszorítással, hogy a pozitív sorsképlet rendre nem a szabad lehetőségek világába vezet, mert csupán a képzelet játéka adhatná meg az élet igazi rangját.

A vers címszava sorsmetafora tehát, de ilyenként is kétféle képzetkört indíthat el, a lenti világ ugyanis a fentihez hasonló: a létnek itt is vannak pozitív és negatív pólusai. A *Tengermély* elsősorban a kitaszítottság, elsüllyedtség, a lét-alatti-lét képzeit hívhatja elő, ám kiiktathatatlanul hozzátartozik az is, hogy olykor egy boldog világ süllyed el.

Az első sor a sorsmetaforát értelmezi, a szakasz további része látszólag tárgyias leírása egy életrajzi helyzetnek. Csak a második szakaszban válik egyértelművé, hogy az élet és a léthelyzet szorosan egymásra vonatkozik, s feloldást csak az álom hozhatna. A szenvedés helyzete, az *arc tenyérben* az álom helyett az álmodozást indítja el, s felidéződik az éji órán valahol nyilván alvó kedves egy rokonítható testhelyzetben (*lebúnyt szempillád*). A kijelentő közlések és a parancsoló felszólítás után most a vágyott feltételeesség következik: mi az, amit szeretne a szenvedő személy, mi váltaná meg a szenvedéstől. A fikció lehetne-helyzete a harmadikból átível a leghosszabb, a negyedik szakaszba is, de a feltételes mód ott kijelentővé változik át: előbb a három király, majd a vágyott személy is a beszélő ágyához jön. A boldogság ideájában ringatózik a képzelet. Ám ekkor megismétlődik a versindító tárgyias leírás azzal a zárósorbeli lényeges módosítással, amely a mélytengeri sötétség feloldására utal, de anélkül, hogy egyértelművé tenné: ez a helyzet még a kijelentő módú vagy már ismét a feltételes módú fikcióra vonatkozik. A verset záró négy sor elmentésséget közlő indítása az előbbi esetet valószínűsíti, a leírásnak egyetlen elem módosításával való megismétlése viszont az utóbbit készíti elő. S törvényként mutatkozik meg, hogy az életrajzi helyzet egyúttal létérvényű is.

Mindezt a fikciós látomás építkezése nagymértékben erősíti. Minden ember élete boldogság és boldogtalanság pólusai között hullámozik, és a kiélezett szerelmi bánat is általános emberi tapasztalat. Itt ez élet-halál kérdésévé válik, a kín mértéke már az életet magát teszi kérdésessé, a boldogság viszont csodálatos, színes ünneppé varázsolódik. Az ünnep képzetét egyrészt a kedves érkezése, közelléte idézi fel, másrészt a gyermekkori világból felidézett Szent István-napi ünnep és a karácsony. A költő keresztnéve is István, a karácsony pedig vallomásai szerint a legnagyobb ünnep volt számára. Olyannyira nagy, hogy méltán hasonlítható hozzá a kedves érkezése.

A *Szegény Yorick* ☐ szinte e költészet emblémaversévé vált. Yorick neve Shakespeare *Hamlet*jében szerepel, az V. felvonást indító sírásó-jelenetben. Itt kerül elő Yorick koponyája, azé a 23 éve meghalt férfié, aki a jó király udvari bolondja volt, s akit kisgyermekként még a királyfi is ismert. Yorick tehát nem „szereplője” a drámának, mégis kikeverülhetetlenül fontos az alakja. Kormos a magáéval rokonnak érzi a yoricki szerepet. Az udvari bolond „végtelen tréfás, szikrázó elmességű fiú volt”, amiként Hamlet emlékezik reá, s való igaz, sokan látták hasonlóképpen Kormos Istvánt is. A modern korban azonban a bohóc figurája kétarcúvá válik, a humor mellett megjelenik a tragikum is, s uralkodó a groteszk jelleg. Önmagában ezt a halál, a bohóc halála sem képes feloldani. A versben azonban némileg megszelídíti a groteszket a hatalmas időtávlat, amely mindenfajta életet egy szintre hoz. Így a verset szelídebb irónia hatja át, amely azt látja be, hogy az idő hatalmával szemben nevetséges lenne bármilyen másfajta magatartás.

A halálfélelem, a halál tudata szinte magától értetődően hív elő létösszegző szándékot, indokolja a leltárkészítést. Létösszegző vers volna hát ez is? Igen, de nem csak az. Olyan szemléleti újdonság van benne, amely ugyan támaszkodik akár Shakespeare-re is, egy általános költői szokásra is (még élek, most kellene, hogy törődjetelek velem), mégis önálló lelemény. A *Hamlet*ben a túlélők szemlélik, mit művelt az idő a föld alatt azzal az emberrel, akit még ők is ismertek. Kormos versében azonban nem a túlélő kortársak utóköra, hanem egy olyan kései időszak jelenik meg viszonyítási pontként, amely beláthatatlanul távoli, s amelyben ezért már senki sem lehet, aki akár a koponyát felismerné, akár gazdájáról tudna valamit. Ez az időtávlat „mondjuk ötszázöt év”. A kijelentésben rejlő esetlegesség arra is utal, hogy szinte tetszés szerinti lehetne a szám maga, és még inkább arra, hogy ebből az időtávlatból az egykor éltek legfontosabb gondolatai is esetlegessé válnak. Hamlet még sajnálta Yorickot, szeretettel emlékezett meg róla, ugyanakkor elborzadt az emlékképet és a koponyát egybevetve. 505 év múltán erre már senki sem lesz képes, egy koponya pusztán leletté válik, tárggyá, amelynek talán még lehet használati értéke – pohárként.

Az 505 év a halálon túli lét végtelenségéhez képest kicsi csupán, de az emberi emlékezetnek rengeteg: a személy emléke is elporlad, semmivé válik. A létezés szerkezetére vonatkozó felismerésről van szó, ezért nem zavaró, hanem természetes számunkra, hogy a jó öreg sírásó alakja nem egy ötszáz év múlva várható alak sémája, még csak nem is egy maié, hanem leginkább a Hamlet-belinek az alteregója. Az időjáték tehát nemcsak a távoli jövőbe, hanem a múltba is elvezet, amit stílusosan a vers szelíd, de felismerhető archaizálása is mutat, ódon és tájnyelvi kifejezések alkalmazásával.

A költemény az emberiség létidejében helyezi el az egyetlen személyét, annak létösszegzéséhez ez az igazi viszonyítási pont. Az összegzésnek leltár jellege van. A halottság-állapot számvetését követi az életúté, előbb a gyermek-, majd a felnőttkoré, míg a zárószakaszban a teljes életút tükröződik a nevekben, becenevekben. A létet és nemlétet egyaránt összegző vers leltárában a siralom, a gyónás-vallomás és a testálás elemei egyaránt fellelhetők. Az élet legfőbb értékeként a „magyarul éneklő nyelv”, a „dunnyogtam nagymamának” szeretetteljessége, a „csak elértem gyalog / Atlanti partokat” sejtelmes, de eredményességre utaló kijelentése mutatkozik meg, s mindezt egyneműsíti a záró sorpár:

*végül csak Yorick voltam
azaz szegény Yorick.*

VASY GÉZA: *Pályák és művek*. 1983. 294–343. ❖ KISS FERENC: *Kormos István* = *Kézikönyv* II/2. 1986. 702–713.
❖ *Egy keresztlevél hátára. Kormos István képeskönyv*. 1987. ❖ *Hetven éve született Kormos István*. Műhely-különszám. Győr, 1993. ❖ VASY GÉZA: *Sors és irodalom*. 1995. 5–38.

❖ *Fehér virág* ❖

Fehér virág a zápor zuhogva ejti szirmát
holló a szél az ékkő tácsában mossa tollát
szép zöld haját lebontja a kukorica elszáll
e szíromzuhogásból a tündöklő ökörnál

Fehér virág kezében szétporló liliomszál
szétporló tenyeredből szökkent e liliomszál
szétporló zuhatagból ahogy a szírom elszáll
eltűntél aki köztünk angyali zene voltál

(1948)

❖ *Ház Normandiában* ❖

A gauguinsárga parton áll Jérôme
nem köszön vissza mert Jérôme számár
szemben kék bálna Jersey szigete
ő fekete sziklakönyéken áll
szél-ökrök szél-ekék próbálnak ártani
falán szilánkra törnek a sirályok kiáltásai
biciklis pék dombkötéltáncra kenyér kenyér kenyér
nap tenger kifröccsenő vére fehér fehér fehér
rókanyüszítés-éjszaka szegről rézserpenyő lecsattan
kaptányban vergődik szívem elsüllyed Ertot tejködhabban
rét szalad a kőkapuig ott megtorpan bemenjen-e
szobákban zöld mohahomály tengerfenék-csönddel tele
mohahomályban valaki ablakhoz nyomva homloka
kert fölött denevérszavak igen soha igen soha

(1962)

❖ *Leltár* ❖

Azt hittem, ebben-abban lesz szavam,
nem országos, csak egy embernek szóló,
de kezemre ütöttek,
tenyérrel szájon csaptak,
hátról elbuktattak,
fejem víz alá nyomták.

Sétálni sistergő parázson
megtanultam: lehet.
Elviselem magányom:
rámégett ingemet.

(1966)

❖ *Utánunk* ❖

Utánunk igazabbak jönnek.
Hazugság máltai lovagjai,
színlelés bohócruháiba-bújtak,
eszméktől örök nyavalyatörősek,
az ingujjból pikkászt varázsolók,
s velük a búzaföld-dézmáló varjak,
végezetül a rókák is kivesznek.
Jöhetsz, aranykor, mi már nem leszünk.
Fényhomlokú fiúkkal s nevető-
kezű-lábú lányokkal elgyere!
Ők szavak első jelentését mondják,
és rendbe raknak mindent majd utánunk.

(1967)

❖ *Tengermély* ❖

Sötétség tengermélyi csöndje.
Elsüllyedt tárgyak: asztal, szék, pohár,
pohárban tintavíz, földreomlott
fehér ing, és Attila gyöngybetűi
falamra felszögezve, valahol
menyét-lábú másodpercmutató,
szurokba mártott négy szobasarak,
vagytok-e — —

Álomtalan ágy imbolyog velem:
úszó sziget korallok kése közt;
az arc tenyérben; válj tenyér homokká,
fölinni ébrenlétem cseppjeit.

Ha most látnál! hiányod-kalodában!
Lehúnyt szempillád mögül madarak
suhognának a kín falaira,
s akkor sötétem csőrrel szétverik,
szárnyukkal csöndemet is szétverik.
Akkor világítana homlokod,
gyerekkorom Szent-István napjait zöld,
sárga, fehér, piros rakéták dörgő
csillagaival idézve, szaladna
tíz fényujjad a halántékomon,
édes lehelleted az arcomon.
Felröpítenél három buborék
ezüst-nevetést, falhoz koccanót,
egyikből lenne álmos kiscsikó,
másikból széna, harmadikból jászol,
s lennének újra ezüst buborékok,

abból Három Királyok; idejön
ágyamhoz Gáspár, Menyhért, Boldizsár,
fülembe kántál, s nagy botjuk lekoppan.
Utánuk te, zöldvessző-derekú,
cipőidből kilépsz, hozzám hajolsz,
villog két térded: villamos halak,
szétúsznak a mélytengeri sötétben,
megtölteni meleggel; kibomol

hajad erdeje elborítani,
 hagyod nyers tűzét szétáramlani,
 szíved harangjátékát hallani.
 Elsüllyedt tárgyak: asztal, szék, pohár,
 pohárban tintavíz, földreomlott
 fehér ing, és Attila gyöngybetűi
 falamra felszögezve, kölcsön-órám
 menyét-lábú másodpercmutatója,
 szurokba mártott négy szobasarak
 egy intésre földerengenek.

De most csak ez a tengermélyi csönd.
 E tengermélyi sötétség körül.
 Sós veríték, vállcsontok ropogása.
 Az ablakot eső és szél sikálja.

(1967)

❖ *N. N. bolyongásai* ❖

Ülven vagy állván egy viking-
 csónakban, szál magamban általában,
 repülő halak, fókák, delfinek
 seregelték a tengeren utánam.

Szél kénye szerint pattogott
 ingből feszített vitorlám; a só
 elvált a vízcseppektől s csillagom lett,
 anyajegyes mellemen virító.

Mondom, repülő halak, fókák,
 delfinek jöttek, de képletesen,
 minthogy a viking-csónak is
 sosemvolt-vízen imbolygott velem.

Még hogy imbolygott! eresztékei
 sírása kitett-csecsemő-sírás,
 bokáig vízben, persze csak mezítláb,
 míg jég-farkas, köd-kutya tiriráz.

Esküvőzene cincogott
 egy kék szigetről valahonnan,
 gondoltam, lesznek arra lányok,
 akikkel olthatom a szomjamat.

Lehúnyt szempilláim alatt
 combok erdeje verdesett,
 kívántam nyakra, halántékra,
 comberdőből kereszteteket.

Ölük kútjából ihatok,
 s más ilyen hülyeséget hittem —
 Mért volt e veszett szomjúság,
 uram Isten!

Nem volt ott esküvőzene,
 pap nélkül nagymamát temették:
 valahai Ujj Máriát,
 koporsóján száradó festék.

(1972)

❖ *Katalánok* ❖

Alávaló? alávalóbb?
Ki? kinél? Ki döntheti el?
Muhi pusztáján az eltemetett
Mohács kőporondjába temetett
Don sárga iszapjába temetett
Döbling falába élve temetett
Szárszó Abda gödrébe temetett
a Seholsírba el-nem-temetett
senkinek nem felel
mert a csont hallgat nem felel.

(1974)

❖ *Vád* ❖

Nem látjátok a mosónő fiát.
Nem halljátok, milyen-igét kiált.
A feje elgurult miattatok.
Csörömpöl szátok sarkán a neve.
Monogramja: feketén fekete.
Sorsa a Kisded szalmáján vacog.
Utolsó inge is a tietek.
Holtában nőtt körme is tietek.
Szégyelhetem, hogy törvényes rokon,
a vérén tiveletek osztozom.

(1976)

❖ *Egész évben Lucázás* ❖

Süvölvéységem hajnalán, urak,
cingárság s kéz-láb, e négy piszkafa
se bakugrándra, se cigánykerékre,
se kazalbukfencre nem uszított,
hát betűt faltam: Sobri Jóska jött,
Fatia Negra Krisztyán Tóddal,
Keraban, Huckleberry Finn és a szegény Don
Quijote volt kenyeremen a só.
Mondhatom: olyan lettem amilyen,
ebből a kosztból éppen elegendem.

Meghalt december, hótalan s jegetlen,
a Széna térig szemtelenkedének
Nagykovácsiból náthásan a varjak,
csókafostos Üllői-uti fák
siratják Kosztolányi lombjait.
Jászolában Jézus már gőgicsél,
elvástad Szilveszter rongy trombitái,
kődölhet ez az újév reggele,
lecsusszant torkomon az első fekete.

Az egész év majd játékkal telik,
mert nem megy le a nap, szétfrocskölő
hullámai cirmolják a szemünket,
hogy zöld örömcskásan éljenek
a fényből hörpentő emberek,
ikrázzon aranyhalakat az ég,
szülessen csíz, rigó, kisnyúl elég,
lány, fiú, egy se ágyutöltelék.
Időtlen béke, az kellene még.

Ha igazat mond ez a mai reggel,
a komoly dolog messi elkerül,
csak játszok, egész évem átLucázom,
egy nevetés 365 nap,
s mert robban a nap álmaim falán,
nem is lehet egy évig éjszakám,
ha pedig magam elhorkantanám,
orron pöccint egy csöpp, butuska lány.

(1975. január 1.)

❖ *Pásztorok* ❖*Korniss Dezső festményére*

Imádtuk az Istenfiát.
Bujtattuk csürhész Heródes elől.
Komisz beszédünk becét gyöngyözött.
Térdeltünk szalmás jászola köré.
Kétezer év se kellett elfeledni,
hogy Máriának hordtunk paszitát:
ürücombot, úrtól lopott narancsot,
hadd legyen elég teje szoptatásra,
különben nem lesz Kisdede király.

Mégsincs atyjában semmi irgalom.
Fölöttünk bekönyöklí az eget.
Szegény hazánk fölperzselt Betlehem.
Küld ellenünk új Heródeseket.
Szegény hazánk nagy rühes legelő.
Bárányunkat eszik a farkasok.
A királydinnyés homok vérnyelő.
Utat mutatni csillag nem ragyog.

Szólunk, mert gazdánk nem panaszkodik.
Lehajtott fejjel fekete kövön
fehéren ül s nem tudja, hogy megőszült,
nem méri az idő tiktakolását.
Kifosztatását tűri hangtalan.
Nyakán kötél, ő tűri hangtalan.
Hazája, háza, minden veszve van.
Helyette köpünk urak keserűt —
kornissi pásztorok.

(1977)

Sütő András

A romániai magyarság legnagyobb hatású író-képviselője Pusztakamaráson született 1927-ben, paraszti családban. A nagyenyedi Bethlen Kollégium diákja volt, majd Kolozsváron folytatta tanulmányait. 1945 után, már diákként újságíró lett. Különböző lapok szerkesztője, főszerkesztője Bukarestben, majd Marosvásárhelyen, állandó lakóhelyén. 1989-ben nyugdíjba vonult. 1990 tavaszán a magyarság ellen feldühített tömeg súlyosan bántalmazta, egyik szemére megvakult. Pályája első szakaszában Romániában kétszer kapott Állami-díjat, később viszont akadályozták munkáját, tiltották műveit. Herder- (1979) és Kossuth-díjas (1992).

1944 után Romániában is a hazai „fényes szelek”-hez hasonlóan ígérkező korszak kezdődött, s remélni lehetett, hogy megvalósul a nemzetek békés együttélése. Ez a hit ragadta magával az ifjú Sütő Andrást is, aki nagy lelkesedéssel vetette magát a társadalmi forradalomba meg az irodalmi munkába is. Első elbeszéléskötete a *Hajnali küzdelem* (1949). Műveit elismeréssel fogadták. Bennük az útnak indító élményeket, a mezőségi paraszti világot s annak világháború utáni változásait örököltette meg, elsősorban a móríci epika szociografikus vonulatának hagyományait folytatva.

Útja abban is rokon magyarországi nemzedéktársaival, hogy hamarosan észlelte ő is a torzulásokat, s megpróbált tenni ellenük. Először a humoros és a satirikus ábrázolással kísérletezett, de rádöbbsent ennek elégtelenségére. Az ötvenes évek közepén hosszabb időre elhallgatott, alig publikált. A ritka megszólalások közé tartozik a *Zászlós Demeter ajándék élete* (1960).

Az elbeszélés kiélezett történelmi helyzetben, a második világháború utolsó, Erdélyt érintő heteiben játszódik, amikor a román állam már átállt a Szovjetunió oldalára. Az elbeszélés főhőse csetlő-botló kisember, s nemcsak a vezetékeve Zászlós, hanem egy zászlónak köszönheti azt is, hogy halálra ítélik. Civil ugyan, szolga, s parancsra tűzi ki a templomtoronyra a román zászlót, de amikor a bevonuló magyar csapatok ezt le akarják szedni, a feladatot végrehajtó honvéddel egy tévedésből leadott távoli puskalövés végez. Ki más lehetne számonkérni a halált, mint Demeteren? A történet már ennyiben is tragikumot hordoz, s mind a háborút, mind a nemzetiségi ellentéteket értelmetlen és embertől idegen dologként mutatja be.

A magyar csendőrök azonban „emberségesek”, és menekülést kínálnak Demeternek: vezesse őket egy románhoz, a legnagyobb ellenségéhez, akit helyette kivégezhetnek. A férfiban dolgozik az életösztön, de képtelennek bizonyul arra, hogy egy másik ember halálát idézze elő. Pedig – s ez újabb rétege az elbeszélésnek – van „ellensége”, az a román férfi, aki a menyasszonyát szöktette meg, majd kergette el magától néhány hónap múlva, ami-

kor Demeter mégiscsak feleségül vette a már várandós Máriskót. Azóta megöregedtek, ám a falu kisközösségében ez az eseménysor mindörökre ráragadt a „jóságos”, a „mamlasz” férfirra, aki soha még csak elégtételt sem vett a sérelemért. Most alkalom kínálkozna rá, s ezért senki sem ítélné el őt erkölcsileg. Mégsem képes rá, hogy a szegényes házikóban fellelt ellenfelét feladja: úgy tesz, mintha nem lenne ott az, akit keres. S ezzel teszi végérvényessé a saját halálos ítéletét. Az író egyik kései vallomása szerint „ott mocorog már [...] Zászlós Demeter ajándék életében [...] Szervét Mihály végzete, miszerint: kísértésbe esni lehet, riadtan kiutat keresni lehet, meghalni lehet, de rongyembernek lenni nem lehet” (1997). Demeter tehát biológiai értelemben kapná vissza „ajándékba” az életét a csendőröktől. A felkínált lehetőséget mérlegelő percekben, a bolyongás óráiban számot vet a maga életútjával, s végül nem az életben maradáshoz, hanem az erkölcsi értékekhez ragaszkodik. Azokat, személyiségének lényegi magvát tartja fontosabbnak még akkor is, ha a falu erről feltehetően soha nem fog tudni, hiszen a csendőrök aligha fogják emberi nemes-ségét világgá kürtölni.

Nemcsak a folyamatos jelenlétet elkezdő visszatérés, hanem igazi beérkezés is volt 1970-ben az *Anyám könnyű álmot ígér*. Alcíme szerint naplójegyzeteket tartalmaz, valójában azonban regénynek nevezhető a sokféle műfajú elemből rendkívül egységessé formálódó alkotás. Jelentősége nem csak az írói pályán van: ez a mű irányította a szélesebb magyarországi közvélemény figyelmét ismét a nemzetiségi magyar irodalmak s általában is a nemzetiségi lét felé, s így hozzájárult egy fájó hiány csökkentéséhez is. Sütő András munkásságának amúgy is egyik központi kérdése a nemzetiségi lét és annak különös fenyegedettsége. Mint említett elbeszélése is tanúsítja, soha nem valamiféle provincializmus vagy regionalizmus vezérli őt ebben, a nemzetiségi lét szintje nála mindig összekapcsolódik a nemzetével, az emberiségével. A legfőbb feladatnak és a legfőbb értéknek az életet és annak megőrzését tartja, de az élet mindig a maga sajátosságaival együtt érték, tehát a kisebbségé a maga kultúrájában, a maga nyelvével. Embernek megmaradni a magyar számára csak magyarként lehetséges. Szinte szállóigévé vált az *Anyám könnyű álmot ígér* példázata az író rokonáról, aki egy alkalommal segítőtje lett egy ortodox papnak, „akivel azután vízkeresztkor rengeteg pénzt keresett. Énekelt, imádkozott és füstölőt lóbált, s mai napig tűnődik, vajon az Isten megbocsátja-e neki az álorcás tevékenységet. Székely Jóska bátyám hányatott sorsának veszedelmeivel és szerencsés fordulataival igazolja, hogy az álruha és álorca szükséges fegyver az életben. Alakulni kell a követelményekhez, miként a dagasztott tészta a tepsizhez. Mit szól Gergelyhez az Isten? Azt kérdezi:

- Mi vagy te, fiam?
- Református vagyok, Uram.
- Miért énekeltél ortodoxul, fiam?
- Hogy megmaradjak, Uram.
- Miért imádkoztál vízkeresztkor, fiam?
- Hogy szárazon maradjak, Uram.
- Miért lóbáltál füstölőt, fiam?
- Hogy megmaradjak, Uram.
- Akkor jól tetted, fiam. A fű lehajlik a szélben, és megmarad, fiam.”

Az új írói korszak másik fő megnyilvánulási formája az esszé. Elsősorban a kisebbségi, a nemzetiségi sors kulcskérdéseit vizsgálják az írók, és a nemzetiség megmaradásának legfőbb biztosítékát az anyanyelv, a rá épülő kultúra őrzésében és ápolásában találják meg. A *Nagyenyesi fügevirág* az útnak indító kollégiumot idézi meg, a *Perzsák* történelmi példát elevenítve fel, Nagy Sándor örült ötletét, azt az erőszakos bekebelezési kísérletet – a szuzai menyegzőt –, amelyen tízezer görög harcos kelt egybe perzsa hajadonokkal a királyi parancsra, hogy a gyerekek majd göröggé legyenek. A hellén birodalom azonban felbomlott, s a szuzai gyerekek mégiscsak anyjuk nyelvét tanulták meg. Részben e témát dolgozta fel később *A szuzai menyegző* című dráma. Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* (1977) könyvnyi esszé azt beszéli el, miként ismerkedik – részben a nagypapa segítségével – az unoka az anyanyelvvel, miként veszi birtokba „Szavaink Nagyfejedelemségét”: „Mit csináltál a rád bízott talentumokkal? Nincs más számonkérés: csak gyermekeink tekintetében. Abány szóra váró gyermek: a jövőnek megannyi lámpása a meg-lódult időben.”

Csillag a máglyán

A legnagyobb hatást talán mégis drámaival érte el az író. E művek az emberiség történelmének kiélezett szakaszait idézik fel, s olyan kérdéseket vizsgálnak modellhelyzetben, amelyek a XX. század emberét különösen foglalkoztatják. A történelmi haladás és a reakció, a forradalom és a reform, a hatalom és az erkölcs, a forradalmi táboron belüli ellentétek, a forradalmi eszme és a gyakorlat összeütközése drámák és más művek sorában jelent meg a hatvanas évek elejétől a magyar irodalomban (Illyés Gyula, Páskándi Géza, Sánta Ferenc stb.). E sorban kiemelkedő jelentőségűek Sütő András drámái: az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* (1974); a *Csillag a máglyán* (1975); a *Káin és Ábel* (1977); a *Szuzai menyegző* (1980). A nemzeti és emberi sorskérdések állnak a későbbi drámák középpontjában is (*Advent a Hargitán*, 1985; *Az álmokommandó*, 1987; *Az ugató madár*, 1993).

A reformáció kora a hitújítás protestáns áramlataival, a szociális szempontokat figyelembe vevő vallási, polgári és paraszti mozgalmakkal mutatkozott különösen alkalmas modellnek arra, hogy a szocializmus korszakának ellentmondásait történelmi távlatban és képes beszéddel lehessen kifejezni. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* parafrázisa, önálló változata Heinrich von Kleist (1777–1811) *Kolhaas Mihály* (1810) című elbeszélésének, a világirodalom egyik közismert művének. Kolhaas békés polgár, de nem képes elviselni az őt ért igazságtalanságot. Igazságot kereső küzdelmében kapcsolatba kerül a parasztforradalmár Münzerrel és a protestáns Lutherrel. Sütő drámájának hőse – ellentétben Kleistével – forradalmárrá változik, de megáll félúton, s emiatt kell elbuknia.

A *Csillag a máglyán* szintén a reformáció korába vezet. Főhősei ennek is valóságos történelmi személyek: Kálvin János és Szervét Mihály. Némi dramaturgiai módosítással az események lényegi menete is a megtörténtekeket követi. Az I. felvonás Párizsban játszódik. A két főhős fiatalember jó barátságban a vallás megreformálásán munkálkodik. Az inkvi-

zíción hitnyomozója keresi fel őket, s a házkutatás Kálvin letartóztatásával ér véget. A nyomozó szerint „*a nyomtatott betű veszélyesebb a golyós fegyvernél [...] nem a szerző, hanem az olvasó a veszélyesebb. A szerzőt, ha tévelyeg, máglyára lehet küldeni. Az olvasó – az eszmékkel fertőzött – tömegében ki nem irtható. Óvni kell tehát.*” – Kálvint megszöktetik a börtönből. Genfbe kerül, ahol a reformáció vezetője lesz. Egy évtizeddel később Szervét is az inkvizíció kezére jut egy könyve miatt. A legfőbb bizonyítékot Kálvin – illetve egy híve, Fárel – szolgáltatja ellene, mert elküldi levelezésüket a bíróságnak. Szervétet is megszöktetik. Útja Genfbe vezet: tisztázni akarja Kálvinnal nézeteltéréseiket.

A II. felvonásban megismerkedünk Genf politikai és vallási életével. Az új rend és az új vallás túlzásokra ragadtatja magát, ez ellen lázonganak a libertinusok, akik a városba érkező Szervétben leendő vezérüket látják. Kálvin találkozni sem akar Szervéttel, de az mégis felkeresi. Kálvin szerint a libertinusok veszélyeztetik hatalmát, pontosabban az általa képviselt reformáció létét, ezért letartóztatja Szervétet. Arra akarja kényszeríteni, hogy vonja vissza tanait, amelyek szerzőjük szerint a kálvini reformáció továbbfejlesztései, de amelyek a reformáció élethalálharcában Kálvin szerint veszedelmes mérgek.

A III. felvonás azt a bonyolult politikai játékot mutatja be, amelynek során Kálvin és Fárel leszámolnak az ellenzékkel, Szervétet pedig máglyára küldik. Szervét sorsa tehát az inkvizíció és Kálvin börtönében is ugyanaz.

A dráma indító motívuma a barátság, az a testvériség, amely a főhősöket összeköti. Egységesek az ellenséggel szemben. Szervét még azt is vállalná, hogy ő Kálvin: ne a barátját, hanem őt vigyék vizsgálati fogságba. Amikor Kálvin megszerzi a hatalmat, már csak az elért eredményeket akarja őrizni, gondolkodóbból realpolitikussá válik. Szervét viszont mindvégig „álmodozó”, aki nem áll meg a gondolkodásban, bármilyen eredményt ért is el, tovább akarja reformálni a reformációt is. Ezzel ellenzéki helyzetbe kerül. Kálvin viszont veszedelmesebbnek véli az ellenzékét, mint az ellenséget, s ez megint nem valami különös szeszély, hanem a realpolitikusi nézete kiélezett történelmi helyzetekben. Kálvin azonban össze is mossa a gondolkodó és a politikusi feladatkörét, s azt vallja, hogy „*az egyszerű megtalált igazságban kételkedésnek többé nincs helye*”. Ezért kerülnek végérvényesen szembe egymással a „testvérek”, küzdelmük ezért végződik testvérhalállal. Szervét ugyan mindvégig bízik Kálvinban, s amikor a máglyára indul, az utolsó szó jogán is azt kiáltja: „*Én is közületek való vagyok.*” Kálvin maga is tudja ezt, de azt mondja: „*Az álmainkért is felelősek vagyunk.*” S Szervét álma veszélyeztette Genf polgárainak puritán szigorúságú, Madách falanszterére emlékeztető rendjét, amelyet ugyanakkor a külső ellenség is szét akart törni.

Szervét Mihály nemcsak a gondolkodáshoz való jogot, hanem a művet is védi. A megalkotott mű és az írói munka öntudata végigkíséri a drámát. Ezt a művet „álmodja meg” az I. felvonásban, emiatt kerül az inkvizíció elé, emiatt és ezzel megy a genfi máglyára is. Az életét ugyan mentené Szervét is, hiszen a haláltól s különösen a máglyától való félelem kezdettől fogva áthatja őt balsejtelemként, de a művet még az életénél is fontosabbnak tartja. Vissza nem vonhatja. (Németh László *Galileije* hasonló lelkiismereti kérdésekkel nézett szembe.)

A dráma értelmezésének kulcskérdése Kálvin megítélése. Azé az emberé, aki hitűjí-

többől politikussá lesz, s akinek kiélezett helyzetben döntenie kell. Vajon helyesen döntött-e, vajon szükségszerű volt-e lépése? Az író legfeljebb formálisan – a cselekmény szintjén – menti fel Kálvint. Hiszen Kálvin várja a hitvitára ellenfelét, akit Fárel tart ezalatt a börtönben. A „piszkos” eljárás tehát ezúttal is Fárel kezéhez tapad, akárcsak a levelezés elküldésekor. Fárel azonban nem sokkal több, mint Kálvin eszméinek vakbuzgó végrehajtója. A kettejük közti különbség az áldozat szempontjából az, hogy Fárel csupán eltaposandó ellenségnek tekinti Szervétet, Kálvin viszont tudja, hogy stratégiai szempontból szövetségest s egy nagy szellemet, egy csillagot küld a máglyára. A megfélemlített, de félre nem vezetett egyszerű emberek érzései a börtönőr-feleség Veronika gesztusában kapnak jelképes ábrázolást. Ő virágot dob a máglyára, majd Szervéthez fordul: „Doktor úr, drága doktor úr, hol van ilyenkor az Isten? Hol az igazságos, a fényes Mindenható?” Szervét válasza a dráma utolsó mondatsora:

„Ne kérdezze Veronika, mert üres a szemem és üres az ég; nem tudom már, hol a fényes Mindenható, mert elbagyott engem, álmodozásba kergetett, és magamra bagyott a kérdő mondataimmal, és nem tudom: fölemelt-e vagy megvert engem, amidőn e városba vezérelt, és nem figyelmeztetett: nyitott szemmel aludj, Szervét Mibály. Mint a viaszbabák, mint a játékbabák! Nyitott szemmel aludjatok, jó emberek. Mint a viaszbabák. Mint a játékbabák. Jó éjszakát.”

CZINE MIHÁLY: *Nép és irodalom*, II. 1981. 140–155. ♦ KÁNTOR LAJOS–LÁNG GUSZTÁV: *Sütő András* = Kézikönyv IV. 1982. 262–265. ♦ GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Sütő András*. 1986. ♦ SÜTŐ ANDRÁS: *Beszélgések könyve. Sárkány alszik veled*. 1991. ♦ BERTHA ZOLTÁN: *Sütő András*. Pozsony, 1995. ♦ ABLONCZY LÁSZLÓ: *Nebéz álom*. 1997.

♦ Csillag a máglyán ♦

(Részlet)

ORY (*kalapácsütéssel*) Tehát a kényszer. Az elkerülhetetlen. Michael Servetus Villanovus, ön be sem ismerte még szerzői mivoltát, s példázatával a könyvét máris védelmébe vette. Köszönjük a segítségét.

SZERVÉT (*tétován*) Nem vagyok azonos.

ORY Olvassa, kérem, fennhangon a bevezetőt. (*Szünet.*) Mondhatja fejből is.

SZERVÉT Nem mondhatom fejből – a más bevezetőjét.

ORY Az aláhúzott sorokat olvassa.

SZERVÉT (*olvassa*) Ó, Jézus Krisztus, Isten fia, aki adattál nekünk az égből, nyilatkoztasd meg magadat a te szolgádnak, hogy egy ilyen nagy kinyilatkoztatás előttünk igaz módon világossá legyen. A te ügyed az, amelynek megvédelmezésére, belső isteni sugallatot követve, vállalkoztam... Te tanítottál meg arra, hogy ne rejtjük el világosságunkat. Jaj nekem, ha nem hirdethetem az igazságot!

ORY Aláírás?

SZERVÉT M. S. V.

ORY Michael Servet Villanovus. Aki előttünk áll.

SZERVÉT Én csak Michel de Villanovus vagyok. Palmier érsek úr háziorvosa és hűséges tagja az Egyedül Üdvözítő Római Anyaszentegyháznak.

ORY Hűséges?!

SZERVÉT Tanúm az egész város. Az egész templomi gyülekezet. Hiányoztam-e egyetlenegyszer bár — akár betegen is — a hajnali, délutáni, vasárnapi, hétköznapi szentmiséről? Vienne-i lelkiatyánk a tanú rá: rendszeresen imádkoztam a kísértések ellen, a pápáért, a püspökért, imádkoztam a védőszenetekhez, őrzőangyalunkhoz, gyóntam, adakoztam, búcsúra jártam, és tiszta lélekkel járultam valamennyi szentáldozás elé. A vád nem illet meg, de ha mégis tévedtem, kész vagyok a legsúlyosabb vezeklésre. Én az egyháztól elpártolni sohasem akartam, mert hiszem és vallom: egyedüli az Anyaszentegyház, amely soha semmiben nem téved. Egyedül önök tévednek, mikor azt állítják, hogy eretnek munkát írtam, és Szervét Mihállyal lennék azonos. Semmi bizonyítékuk rá.

ORY Az ítélhetőzatalnál mentő körülménye lehetett volna az őszinteség, a töredelmes beismerés. Akkor hát kénytelen vagyok bemutatni önnek a bizonyítékokat. Ismeri ezeket a leveleket? Saját könyvének az igazát bizonygatja bennük. Saját keze vonásával. Azt írja például: „Kedves barátom, én a királynővel csak álmomban beszéltem.” Címzett Johannes Calvinus, feladó: Michael Servet Villanovus.

SZERVÉT *(megsemmisülten)* Házkutatás volt Genfben is? Letartóztatták Kálvint is?

ORY Kálvinnak és tanainak fegyveres őrizői vannak.

SZERVÉT *(a levélköteget nézve)* Betörték hozzá. Ellopták a leveleket!

ORY Nem kellett. Ő maga küldte el nekünk.

SZERVÉT Az én leveleimet?

ORY Az ön leveleit. Sub sigillo secreti.

SZERVÉT Kálvin — az inkvizíciónak?

ORY Engedelmeivel — szerény személyemnek.

SZERVÉT Nem... nem lehetséges.

ORY Az ön levelei?

SZERVÉT A Kálvinnal megosztott gondjaim.

ORY És csodálkozok, hogy itt látja őket — holtan kiterítve.

SZERVÉT Nem csodálkozom, főinkvizitor uram. Méltatlanság lenne részemről. Csak azt mondom, amit a halál színe előtt mondani lehet: hogy ez nem lehetséges.

ORY Lehetséges. Tudja, miért? Az ön barátjának — mint mondotta — hét agya van. Akkor az ön könyvét olvasva könnyű volt észrevennie Michael Servetus Villanovusban a másik Reformátort. A másik hétagyút. Mert hiába csatlakozott ön hozzá az eretnokségben: hiába támadja Rómát, hiába fújnak egy követ, hiába gyalázzák közösen a katolikus egyház hitelveit, s a pápa őszentségét; hiába üvöltik önök közösen, hogy Isten és ember között nem kell közvetítő, nem kell a búcsú, a kép, a szenteltvíz, fölösleges a festmény, az ereklye; templomainkból hiába dobálják ki önök együtt az aranyat, ezüstöt, a kegyajándékokat, gyertyákat és csillárokat, a szent zászlókat, misemondó ruhákat, hiába üzik ki onnan a ministráns-gyerekeket, a koronázott szenteket s a Boldogságos Szűzet... hiába, mindhiába! Mert ha ön mindezt másként akarja véghezvinni, ha ön az új tanoknál újabbakat hirdet, a gyermekkeresztelést és Krisztus istenségét is tagadva, ha ön nem éri föl ésszel a kálvini predesztináció abszurditását, mondván, hogy annak gondolati mélysége az ön számára túlságosan magas, akkor vegye tudomásul, Michael Servet, volt Villanovus: ön nem el-lensége Kálvinnak, hanem annál is rosszabb: *ellenzéke*.

SZERVÉT Semmije sem vagyok immár. Barátja voltam.

ORY Nekünk csak ellenségünk. Mi megelégszünk ennyivel is. Hol nyomtatták a könyvet?

SZERVÉT Palmier érsek úr helyi nyomdájában.

ORY Miközben az érsek úr kenyerét ette. Példányszám?

SZERVÉT Ezer.

ORY Hol terjesztették?

SZERVÉT Németországban, Hollandiában, a svájci városállamokban.

ORY Széles fronton nyitotta meg a tüzet Kálvin ellen.

SZERVÉT Nem ellene írtam. Hanem a lelkiismeretem érdekében.

ORY A tarka mogyoróvesszők. És hogyan fogadták Genfben a libertinusokat?

SZERVÉT Nem ismerem a libertinusokat.

ORY Kálvin ellenségei. Sajnálhatja, hogy a dicséretükből személyesen már nem fog részesülni. És mit szólt maga Kálvin a művéhez?

SZERVÉT Csak levélben korholt.

ORY Sajnáljuk, hogy személyes vélekedését már nem fogja hallani. Helyben hány példányt adott el?

SZERVÉT Ötöt.

ORY Az orgazdák közül négyet megtaláltunk. Öröndetes hírt is mondok: az ön szellemének hullafoltjai már kiütöttek rajtuk. *(De la Fontaine megrebben.)* Az ötödik kicsoda?

SZERVÉT *(De la Fontaine-re pillant. Az kétségbeesetten lesi a választát.)* Az ötödiket nem ismerem. Egy lyoni kereskedő volt.

ORY Főjegyző úr, mitől rémült meg annyira?

DE LA FONTAINE Tulajdonképpen... a gondlattól, hogy én ezzel az emberrel nemegyszer sétára indultam.

ORY Együtt sétálunk a saját tudatlanságunkkal. A végzetünkkel is néha. Más kérdésük az uraknak? Nincs. Vádlott, holnapig gondolkozzék azon, hogy ki volt a lyoni kereskedő. Az ötödik. A szerzővel ugyanis végeztünk. Az olvasói körvetkeznek. Őket is meg kell mentenünk. Ne feledje, Szervét: ahol megnövekedik a bűn, ott a kegyelem sokkal inkább bővelkedik.

SZERVÉT Rómabeliekhez írott levél...

ORY Bravó! Elvihetik. *(Az örök kifelé vezetik a foglyot.)*

SZERVÉT *(visszafordulva)* Tudom, és meg vagyok győződve az Úr Jézusban, hogy semmi sem tisztátalan önmagában: hanem bármilyen tisztátalan, aki tisztátalannak tartja... Boldog, aki nem kárhoztatja magát abban, amit helyesel.

ORY No végre! Levetette a sisakját. Vigyék! *(A foglyot kivezetik, a bírák levonulnak az emelvényről, De la Fontaine a helyén marad. Elmenőben Ory visszafordul hozzá.)* Pál apostol latinul tömörebb: ubi abundavit delictum, superabundavit gratia. Rómabeliekhez írott levél, de hányadik rész? *(De la Fontaine rémülten vonogatja vállát.)* Ötödik. Ne feledje. Ötödik! Jó étvágyat. *(El.)*

(De la Fontaine riadtan néz sokáig utána.)

VERONIKA *(jön seprűvel, törőronggyal)* Ezt a szerencsétlent ugye fölmentették?

DE LA FONTAINE Nem.

VERONIKA Úgy ment pedig... Láttam a folyosón. Vajon ki jelentette föl?

DE LA FONTAINE Aki az urát is.

VERONIKA Az én uramat? Kinél? És miért?

DE LA FONTAINE Nálam. A kiszólásai miatt.

VERONIKA A kiszólásai! Szent Ágoston! Abból sok van neki.

DE LA FONTAINE Sajnos. A legsúlyosabb tudja, melyik?

VERONIKA Jaj, honnan tudnám én azt? Egyik vastagabb, mint a másik. Valamitől megiszonyodott, tetszik tudni: túl sokat látott már a vallatásban, és hiába intem, Jeromos, tégy lakatot a szádra, különben lakat alá kerülsz, Jeromos! Innen is meg kell majd szökni, ebben a városban oda jutott az ember, hogy nem lakhat a véleményével egy fedél alatt. Mi volt a kiszólás?

DE LA FONTAINE A varjófészek. Ha szétverik, a varjak oda többé nem szállnak vissza. Így mondta?

VERONIKA Pontosan.

DE LA FONTAINE Úgy fogják föl, hogy az inkvizícióra mondta.

VERONIKA A főinkvizítor úrra! Rettenetes. Jegyző úrnak a följelentést muszáj továbbadni?

DE LA FONTAINE Az a baj, hogy mielőtt letartóztatták volna, elkotyogtam ennek a... Villanovusnak. A vádlottnak. Ma már szóba kerültek a lázongók, de név szerint még senki. Holnap kiszedik belőle.

VERONIKA Kiszedik, tudom. Jeromos azt mondja: amire szükségük van, a májával együtt szedik ki. Mit tudjunk csinálni?

DE LA FONTAINE Megmondom.

VERONIKA Tessék megmondani.

DE LA FONTAINE A börtönőrnek az ura jó barátja.

VERONIKA Rokonság.

DE LA FONTAINE A fogolynak, Villanovusnak, éjfélig innen el kell tűnnie. Meg kell szöknie. Civil ruhában.

VERONIKA Igen.

DE LA FONTAINE Ha megszökik, holnap nincs, aki beszéljen.

VERONIKA Igen.

DE LA FONTAINE S az ura megmenekült.

VERONIKA Igen.

DE LA FONTAINE *(zsebéből papírlapot vesz elő)* Én pedig hallgatni fogok. *(A papírt a gyertya fölé tartja.)* Hallgatni fog a följelentés is.

VERONIKA *(az égő papírost nézve)* A legszebb máglya, amit életemben láttam. Főjegyző úr, az Isten áldja meg mind a két kezével! Ó, bár így látnám az uram besúgóit is hamuvá hullni.

DE LA FONTAINE Menjen!

VERONIKA Főjegyző úr, a poklokra át is! Jeromosért, ha kell, az egész börtönt kiüríttetem. És ha nem sikerül: felgyújtom. Jeromosért ezt az egész patkányfészket fölégetem! Ámen! *(El.)*

Függöny

Sánta Ferenc

A hatvanas évek magyar irodalmának egyik meghatározó egyénisége, Sánta Ferenc 1927-ben született Brassóban, szegényparaszti család fiaként. Első életéveit Sepsibikkszádon töltötte. Marosvásárhelyen, Kolozsváron, 1945-ben a debreceni kollégiumban középiskolás, de innen, mivel egy diáksztrájk fő szervezője volt, kicsapták.

Első írása 1954-ben jelent meg. A *Sokan voltunk* című elbeszélésre rögtön fölfigyeltek. Első elbeszéléskötete a *Téli virágzás* (1956). Évekig könyvtárosként dolgozott, közben, a hatvanas években végleg beérkezett újabb elbeszéléseivel és három regényével. A *Húsz óra* és *Az ötödik pecsét* alapján Fábri Zoltán filmeket készített, mindegyik nemzetközi sikereket is elért. 1973-ban Kossuth-díjat kapott. Regényeinek, *Az áruló* drámaadaptációjának (*Éjszaka*, 1968) bemutatója és *Isten a szekéren* (1970) című válogatott elbeszéléskötetének közzététele óta új művet nem publikált, csupán publicisztikai írásainak, beszédeinek, interjúinak karcsú válogatása jelent meg (*A szabadság küszöbén*, 1993). A mi irodalmunkban alighanem a leghosszabb hallgatási periódust vállalta magára. Amit megalkotott, az így is epikánk élvonalában jelöli ki a helyét.

A pályakezdés novellái egységes írói magatartás és hangnem szülöttei. Ösztönös íróként indult. Első hősei önmaga és családjának tagjai. Elbeszélései valóságosan is átéltek vagy a hallott történetet átéltté személyesítőek. Mindenképpen saját élményvilágát rögzíti, s ezt nem is rejti véka alá. Mindegyik korai történet egyes szám első személyben íródott. Nemcsak a szereplő család, de az élethelyzet és a sors is azonos. Az elbeszélések központi motívuma a szegénység, a nyomorúságnak az a foka, amelyben a betevő falat megszerzése sem mindig lehetséges. Az éhség, az evés nemcsak motívumként, de sokszor a szerkezetet, a cselekménysort is meghatározóan jelentkezik. A *Sokan voltunk*ban a nagyapa önkéntesen vállalt halálba ment, hogy a koplaló unokáknak az ő részével – néhány morzsával – több jusson. A *Kicsi madár*ban a kisfiú pénzért énekel a gazdagoknak, hogy beteg testvérének így vehessenek orvosságot, élelmet. Az elbeszélések tehát önéletrajzissággal átitatottan szólnak arról a szegénységről, amelyik végigküzdendő feladatnak látja az életet, amelyben helyt kell állni, bármi történjék is. Vérbe ivódott szigorú erkölcsi törvények készítetnek az emberi jóság, szeretet, tisztesség szerinti életre, amelynek két tartópillére a munka és a család. Az irántuk való hűség az emberi lényeg hordozója. Nincs olyan élethelyzet – sugallja az író –, amelyben hűtlenek lehetnénk eszményeinkhez, amelyben megfeleldkezhetnénk arról, hogy legfőbb kötelességünk: embernek maradni.

Sötét képet mutatnak a valóságról Sánta első írásai. A tragikum nyomja rájuk bélyegét. Ördögi szituációban kell döntenie a hősnek. A *Sokan voltunk*ban az édesapának el kell fogadnia a nagyapa halálba készülődését, hogy gyermekei életben maradhassanak. Nem jó és rossz, hanem két érték közül kell választania, s bármiként dönt, értékek pusztulnak.

tulását veszi ezáltal tudomásul. De bármily ördögi a helyzet, dönteni kell valamiképpen, a külvilág által determinált körülmények ezt követelik meg. S a hősök helytállnak: helyesen döntenek. A választás motívuma itt még szinte ösztönösen jelenik meg: a vívódás az etikai kérdéseken csak a létrejött határhelyzet által kikényszerített választás után következik be, s eközben a hős megtisztulásának lehetünk tanúi. A *Sokan voltunk* központi alakja ebből a szempontból az édesapa. A nagypapa döntése egyértelmű: az új nemzedék érdekében vállalja a halált, cselekedete hősi áldozatvállalás, sorsa tiszta tragédia. A kisfiú, aki szemlélője és elbeszélője a történetnek, az eddigi – persze viszonylagos – kisgyermeki védettségéből kerül ki, megismeri a világ „rendjét”, azaz kegyetlenségét, életet sem tisztelő voltát. Ez a felismerés lényeges állomás a felnőttiség felé vezető úton, a lét tragikusságára döbbsen rá. Az édesapa mindezzel már régen tisztában volt, számára az értékpusztulás jóváhagyása, tulajdon szülőjének a halálba engedése válik kikerülhetetlenül bűnné, olyan tragikus vétségé, amelyet a társadalmi gyakorlat elfogadott ugyan, de amelyet sem a közösség, sem az apa nem tekinthetett normálisnak. Azért rakja egész éjszaka rendületlenül a tüzet, hogy a láng – a tisztító tűz – mintegy feloldozza őt, s ugyanakkor – áldozati lángként – a nagypapáért is lobogjon.

A *Téli virágzás* több elbeszélésében a családi összetartozás, az egymásra utaltság és a szeretet érzése úgy válik vezérlő motívummá, hogy erejével olykor-olykor semlegesíteni is tudja a kegyetlen világot, fokozott erőt adva ezzel a helytálláshoz. A család az emberség megőrzésének legfőbb biztosítója lesz. E motívum ez esetben a kor elvont, csak szavakban megnyilvánuló humanizmusa ellen fejezi ki a tiltakozást az ösztönös, de valóságos, népi humanizmus nevében. Nem általában az ember társadalmi létével, hanem a rossz történelmi gyakorlattal fordul szembe az író. A cselekmény a többé-kevésbé balladásított félműltban, a második világháború előtti korszakban játszódik, de a balladás jelleg időtlenítő ereje is segít abban, hogy mindez jelképesen az akkori jelenre is vonatkozzon, a személyi kultusz korára, amelyben az emberi értékek csak általánosságban jelentkeztek, s a normák érvényesítése a jövőbe tolódtott át.

A szocializmus végetes torzulásai, 1956 forradalma és annak leverése izgató kérdéssé tették a hatalom természetrajzának vizsgálatát, hatalom és erkölcs viszonyának tisztázását. Világtörténelmi összefüggésekbe helyeződött a kérdés: van-e haladás az emberiség történelmében, van-e értelmük a forradalmaknak? A meditáció mélypontján Sánta Ferenc válságos írói-gondolkodói helyzetében felerősödött és vezérlővé vált a kegyetlen világ motívuma. Ebben a világban az ember helytállásának a lehetősége sokkal korlátozottabb, s a kegyetlenség legtöbbször elpusztítja az elemi emberi értékeket is. A hatalomnak védtelenül kiszolgáltatott ember többnyire csak beletörődhet sorsába, küzdelme – még a családjáért való is – eredménytelenné, így értelmetlenné válik. A *Tyúk és kakas* című elbeszélésben az első világháború idején a frontok közötti senkiföldjén fekvő tanya gazdáját az olasz és az osztrák katonák, egymás között megegyezve, mindenéből kifosztják, házát rommá lövik, ráadásul két fia is meghal a háborúban. E paraszt szimbóluma az elnyomott, kiszolgáltatott, helyzete ellen tenni semmit nem tudó néptömegeknek. Egyetlen lehetősége: a fizikai lét mentése a történelem viharaiiban. Ez a gondolat itt még abszolút igazságként jelenik meg. A *Müller család halála* című hosszabb elbeszélés ugyanezt már kritikai él-

lel mutatja be a második világháború és a fasizmus körülményei között. Egyértelmű az írói szándék: bármily fontos is a családi érdek, a gyermekek felnevelése, tenni kell a rossz rend ellen, mégha ez hősi áldozattal jár is.

Az 1956 utáni, módosuló írói mondandó már nem volt kifejezhető a régi, lírai típusú novellákban. Az újabb művek tudatosan törekedtek arra, hogy térben és időben általános érvényű igazságokat ábrázoljanak. A lírai helyett intellektuális a látásmód, gyakori a parabolisztikus szerkesztés, változatosabbak az írói eszközök. A korai novellákban elsősorban a hangnem, a stílus, a próza ritmusa idézte a népköltészetet. Visszafogottabban, de ez is megmarad. Elmélyül viszont egy lényegesebb hatás: a népköltészet szemléleti, szerkezeti, jellemábrázoló tulajdonságaiból fakadó.

Világkép a regényekben

Az írói világkép mozgását az 1956 utáni második írói korszakban az elbeszéléseknél is világosabban és összetettebben mutatja a hatvanas évek első felében keletkezett három regény. Fogantatását tekintve első *Az áruló* (megjelent 1966-ban). A regény az 1956 nyomán szükségszerűen felvetődő történetfilozófiai kérdésekkel néz szembe, az etikus történeti cselekvés lehetőségeit keresi. A huszita háborúk korába helyezi a bevallottan meditáció céljára megszerkesztett történetet. Négy magatartásformát mutat be a forradalmár, a reformer, a világból kiábrándult cinikus (értelmiségi) és a történelem viharait pusztán elszenvedni képes kisember (a paraszt) figurájában. Mindegyik magatartásnak van bizonyos indokoltsága, de az ábrázolt helyzetben abszolúttá egyik sem válik, mert mindegyiknek van komoly vétke. Főként a nép boldogítását hangoztató forradalmár Václávnak. Ez a huszita harcos fanatikus: erőszakkal is boldogítani akarja, s közben mégis magára hagyja a népet. Az író a néptömegeket megszemélyesítő paraszt alakját is kritikusan ábrázolja. Nemcsak Václáv árulja el, hagyja magára a parasztot, de a paraszt is a forradalmat. A részvétel jogáról, saját sorsának alakításáról mond le a paraszt örökös szökéseivel. Az író az ő számára elfogadható mentséget talál: a néptömegek évezredes elnyomorítottságát. A regény egy történelmi patthelyzetet ábrázol, azt a pillanatot, amelyben a forradalom és a nép ügye szétválasztódott. Az író az egyik ügy szolgálatát nem tudja vállalni, csak a számára legrokonszenvesebb kettőt együtt, de ezt a történelmi helyzet nem engedi meg. A kor jellegéből és kínzóan kiélezett kérdéseiből fakad, hogy a vitaregény igazságtalan a reformer út képviselőjéhez, a császári harcos Zsitomirhez, és hogy túl egyértelműen utasítja el Eusebius, a pap filozófiai cinizmusát is.

Míg *Az áruló* elsősorban történetfilozófiai nézetek regénybe örökítése, *Az ötödik pecsét* (1963) etikai nézeteké. Az etikai töltés háttérbe szorítja a szereplők különböző világnézeti beállítottságát, el-, illetve el nem kötelezettségét, és így Sánta szándéka szerint nem az az elsődleges, hogy valamilyen filozófiai-politikai eszme mellett elkötelezik-e magukat, hanem az, hogy hallgatnak-e a minden emberben meglévő erkölcsi ítélőképességre. A cím a Bibliára utal, a *Jelenések könyvében* van szó a pecsétek feltöréséről, a világtörténelmi látomás első jelentős állomásáról. Az ötödik pecsét feltörésekor azok válnak láthatóvá,

„akik megölettek az Istennek beszédéért”. E vértanúk bosszúállásért kiáltanak, de azt kell megtudniuk, hogy még sokan fognak – hozzájuk hasonlóan – áldozattá válni.

A cselekmény 1944 decemberében, a németek által megszállt Budapesten játszódik. Egy kocsmai asztaltársaság – négy egyszerű kisember, tisztességes iparos – beszélgetéseit követhetjük nyomon. A hogyan kell élni? kérdésére keresik a választ, s a nyomasztó történelmi körülmények között elfogadják a példázatot: mint a mesebeli szigeten, a valóságban is csak zsarnok vagy rabszolga, más nem lehet az ember. Az olvasó megtudhatja azt is, hogy a példázatot elmondó órásmester, Gyurica úr – anélkül, hogy erről társai tudnának – az antifasiszta ellenállás harcosa. Nemcsak három gyermekét neveli özvegyen, hanem üldözötteket is rejteget otthonában, összesen 12 gyermeket, annyit, amennyi a tanítványok száma Jézus körül. E cselekedetével szétfeszíti a példázat szűkös kereteit, a kisemberi történelemszemléletet. S a befejezésben a regény választ ad arra is, hogy e kisemberek miként viselkednek, ha a mindennapiságból kiemelkedő rendkívüli élethelyzetbe kerülnek. Ez a helyzet teszi lehetővé a szereplők igazi megismerését, hiszen itt cselekedniük kell. Legbensőbb tulajdonságaik így mutatkoznak meg. A fasiszták választás elé állítják őket, miután egy feljelentés nyomán a kezeik közé kerülnek. Az ok: szidalmazták a hatalmon lévőket. A nyilasházban lehetőséget kapnak: ha kétszer pofon vágják a kikötött, félig már agyonvert kommunista foglyot, hazatérhetnek. Önbecsülésük akadályozza őket abban, hogy ezt megtegyék, inkább a halált választják, s így életükkel tisztelegnek az ellenállást vállaló hős előtt. Gyurica azonban nem halhat hősi halált. Neki élnie kell, hogy a tucatnyi gyerek el ne pusztuljon. Választania kell, hogy melyik kisközösséggel tart: társaival vagy a gyerekekkel. Mindkettő pozitív értéktartalmú választás. És bármiként választ is, egyúttal bűnt követ el, ellentétben társaival. Döntésében tehát arra is figyelnie kell, melyik a kisebbik bűn. S ő eszerint cselekszik: a gyermeki közösség megtartása fontosabb célnak bizonyul, akárcsak a *Sokan voltunk* esetében. A tragikus az, hogy az ember ilyen ügyekben is választásra kényszerül. Gyurica elviseli a bűn terhét. Katarzist hozó zokogása közben felhangzanak a város határában az ágyúk, s a légítámadásban sértetlenül maradt kis háza. Áldozata nem volt hiábavaló.

Sánta írásainak központi kérdéséhez – hogyan is kell élni? – kapcsolódik az is, hogy lehet-e boldog egyáltalán az ember. Az első kérdés így is megfogalmazható lenne: mi az emberi lét értelme és célja? A válasz rá az író etikája szerint a boldogság. A negatív történelmi élmények kérdésessé tették, hogy ez elérhető-e. Az *áruló* fő kérdése a boldogság elérhető voltára vonatkozott, s végső soron megválaszolatlan maradt. Az *ötödik pecsétben* ez a kérdés ilyen formában másodlagos, de a válasz elhangzik rá, s igenlően. A legegyszerűsebb a válasz a *Húsz óra* (1964) regényvilágában. A történelmi és az etikus cselekvés itt egymáshoz közelítő fogalmak. Alapkérdését – a hatvanas évek elejére megváltozó, konzolidálódó hazai valóságnak megfelelően – így teszi fel az író: Miképpen lehet boldog az ember, ha már lehetősége van a saját sorsát alakítani? A választott konkrét életanyag – egy magyar falu 1945 utáni közel húsz esztendejének története – különösen szerencsésnek bizonyul az újfajta kérdés megválaszolására, mert egy viszonylag zárt közösség sorsát példázza, ugyanakkor a magyar történelem menetének tipikus tükre. A regény anyagának közép-

pontjába a kétszeres paraszti életformaváltás kerül: az 1945-ös földosztás, majd a szövetkezeti gazdálkodás tartós berendezkedése az ötvenes-hatvanas évek fordulóján.

A *Húsz óra* szerkezetileg húsz fejezetre tagolódik. Az egyes fejezetekben riportszerű és szociografikus írói eszközök felhasználásával egy-két sorsot és jellemet ismerhetünk meg. A regény mégsem bomlik novellafüzérré. Ezt nemcsak az egy falusi közösségben élők közös élményei akadályozzák meg, nemcsak az, hogy ugyanazokról a dolgokról és alakokról beszélnek mindannyian, hanem az is, hogy másképpen, más nézőpontból beszélnek ugyanarról. A központi alakokról minden fejezetben többet és többet tudunk meg egy-egy elejtett megjegyzésből, egy régebbi cselekedetük felelevenítéséből. Így ugyanazt az embert, ugyanazt a cselekménysort több nézőpontból ismerjük meg. Ez teszi lehetővé, hogy az igazság minél teljesebben kibontakozhasson, hogy objektív kép alakulhasson ki bennünk egy-egy szereplőről. S ez a soknézőpontúság biztosíthatja, hogy Sánta kétszáz oldalon a nagy regényfolyamok teljességét képes felidézni.

Ezt segíti elő az időszemlélet is. A *Húsz óra* múlt- (1956) és jelen- (1962) központú, s e két központból tekint vissza a régebbi múltba (1945–1956) és előre, a várható közeljövőbe. Természetesen nem a jövő elképzelt eseményeit ábrázolja, hanem azt mutatja meg, hogy melyek a jelennek azok a tendenciái, amelyek már egy jobbnak ígérkező jövőt előlegeznek, s mi az a jelenben, ami már nem éri – vagy nem szabadna, hogy megérje – a jövőt.

A regény központi figurái „egy vályúból való cselédek”, akik az 1945 utáni évtizedben eltérő utakat jártak be. 1956-ban fegyvert emeltek egymásra, egyikük meg is halt. A funkcionárius utak különböző változatait mutatja be az író. Az egyiket elvakítja a hatalom, s annyira elembertelenedik, hogy embert öl. A másikat elkeserítik a hibák, és visszavonul a közélettől. A leginkább helyes utat Igazgató Jóska, a regény központi alakja járja. Ő felelni tudott a kérdésre: hogyan kell élni? Feloldja a nép és a forradalom kettészakítottságának és egymásmellettiségének dilemmáját. Cselekedeteiben az egymásratalálás, az azonosulás példáit szemlélhetjük, ő valóban a falusi közösség érdekeivel azonosul, szolgál és nem hatalmaskodik.

BORI IMRE: *Eszmék és látomások*. Újvidék, 1965. 153–179. ♦ FÖLDES ANNA: *Húsz év – húsz regény*. 1968. 377–400. ♦ BATA IMRE: *Képek és vonulatok*. 1973. 381–404. ♦ VASY GÉZA: *Sánta Ferenc* 1975. ♦ BÁLINT B. ANDRÁS: *Ki az áruló?* = Jelenkor, 1987. ♦ BÉLÁDI MIKLÓS: *Sánta Ferenc* = Kézikönyv III/2. 1990. 971–982.

❖ *Az ötödik pecsét* ❖

(Részlet)

A civilruhás odaintett a szőkére:

— Megvallom őszintén, a kollégámmal, némi nézeteltérésünk támadt az önök szabadonbocsátását illetően. Ő azon a véleményen volt, hogy ne engedjük el önöket, hanem öljük meg. Nem emlékszem, hogy akasztani akarta-e magukat vagy lelővetni, de ez most már hál' istennek teljesen mindegy. Sikerült megváltoztatnom az elhatározását. A magam részéről azt indítványoztam, hogy ne mulasszunk el lehetőséget adni önöknek arra, hogy bebizonyíthassák a becsületességüket és az őszinteségüket. Azt állítják, hogy valami félreértés következtében kerültek ide, és ez véleményem szerint egyáltalán nem kizárt dolog! Ezért vettem latba a befolyásomat abban az irányban, hogy ne mulasszuk el meggyőződni az önök bizalmáról írántunk, és nem utolsósorban a segítőkészségükről, röviden szólva nézeteink azonosságáról. Ezért azt indítványoztam, hogy hozzuk fel ide ezt a humunkuszt, aki itt lóg most ezen a kötélén, s akinek amint láthatják, már csak percei vagy legjobb esetben órái vannak hátra. Ez a szánalmas lény egyébként vasöntő volt egészséges korában, és nemrégiben felrobbantotta egyik fegyverraktárunkat, mert, mint mondotta, utolsó gazembereknek tart bennünket, a szabadság eltipróinak, minden emberségünkből és minden becsületből kivetkőzött bestiáknak, Caligula és Néró utódainak, hazaárulóknak, egyszerűen: gazembereknek! Nem tudtuk meggyőzni a tévedéséről! Amiben nyilván az is közbejátszik, hogy teljesen erkölcstelen családból származik, hogy mást ne mondjak, a felesége például kurva, a lánya pedig — holott fiatal gyerek még — szabályos bárcás, máris nagyobb ribanc az anyjánál! Nos: azt indítványoztam, hogy ne öljük meg magukat lent a pincében, hanem adjunk alkalmat arra, hogy hazatérjenek a családjaik körébe, és arra is, hogy kifejezhessék megvetésüket ez iránt a humunkulusz iránt. . .

Hátrább lépett, és kezével a felhúzott emberre intett:

— A gyakorlati kivitelezést úgy képzeltem el, hogy távozásuk előtt — mielőtt hazatérnének a családjukhoz —, sorban odamennek ehhez a szuszogó förtelemhez, és két pofont mérnek az arcára, úgy egyik, mint másik feléről. Elke-rülhetetlen, hogy közben össze ne mocskolják a kezüket, de meleg vízzel könnyen lemoshatják otthon, és nyoma sem marad a bőrükön. A sorrendet azt önök döntenek el, az kezd, aki akarja. . . Parancsoljanak!

Ismét odaintett rövid és gyors mozdulattal a felhúzott emberre, és mintegy utat nyitva arrább lépett kissé.

A vendéglős melle rettenetes erővel emelkedett fel-alá. Szemét a civilruhásra emelte. Ajkai nyitva voltak. Megdagadt nyelvvel megnyalta a szája szélét. Előrehajtott feje remegett.

— Te sátán. . . ! — mondta. Tisztán és jól lehetett érteni minden szavát.

A civilruhás az órájára pillantott:

— Nemsokára indulnak a villamosok!

Kovács a felhúzott emberre fordította a tekintetét. Szemei valósággal kidagadtak az üregükből, hangosan szedte a lélegzetet, akárcsak a vendéglős. Ádámcsutkója sebesen szaladgált fel-alá.

— Istenem. . . — suttogta maga elé.

A felhúzott ember egyre ingatta a fejét. Jobbra-balra fordította szabályos időközökben, és minden ingásnál felnyögött. Amikor Kovács megszólalt, akkor megállt az ingása. Egy másodpercre a mell közepére bukkott a koponyója, aztán nehéz, kínlódó mozdulattal, súlyos, nehéz lélegzetekkel felemelte az arcát. A szemei megnyíltak, és lassan, erőlködve minden moccanásért, végignézett az előtte állókon. A homlokáról vérrel sötét verejték szakadt és csurgott végig az arcán. Egyenként nézett az előtte állókra, aztán hirtelen mintha leütötték volna, visszaejtette a fejét a mellére. Felnyögött újra és ingatni kezdte a fejét tovább: jobbra, balra, jobbra, balra. . .

Király feje hasonlóképpen a mellére volt szegezve. Nem lehetett hallani a lélegzetét. A szája vékonyra volt szorítva, a feldagadt ajkak eltűntek az izmok szorításában. A két keze ökölbe szorulva feszült a combjához. Megszűkültek szeméi pattanásig feszülten meredtek a cipőjére. Amikor meghallotta Kovács sóhajtását, akkor felpillantott. Alig moccanva a fejét, oldalról vetette az asztalra a tekintetét, aztán mélyre hajtott homloka alól, lassan fordítva a másik irányba a fejét, a civilruhásra nézett. A vendéglős állt mellette, látta annak szakadatlanul fújtató mellét. Kissé feljebb emelte a fejét, és a kötélén lógó emberre nézett.

— Istenem... — hangzott fel újra Kovács sóhajtása. — Segíts meg, édes Istenem...

Gyurica szemei a felhúzott ember arcán ültek. Szempillái megszűkültek, sápadt volt, az ajkai összezárva. Egy más után nyelt ő is, és az ádámcsutkája, hasonlóan a Kovácséhoz, járt le fel, le fel megállás nélkül.

— Na de hát mi lesz akkor — szólalt meg a szőke a feljárónál —, ha nem akarják bezonyítani a becsületességüket?

— Be fogják bizonyítani, az csak természetes! — mondta a civilruhás. — Nem olyan könnyen öli meg maga őket, barátom!

Kovács megmozdult és kilépett a sorból. Az első lépés után megingott, majd megállt. Aztán elindult az ember felé. A szája nyitva volt, a feldagadt húson fénylett a nedves bőr, a halántékáról, a haj bozótjából indulva két széles érből csorgott alá az arcára a verejték. A következő lépésnél ismét megtántorodott, és imbolyogva kereste meg újra az egyensúlyát. Szemei mint a megbűvölté tapadtak a haldokló ember arcára. Tovább lépett.

— Lehet nyitni az ajtót! — szólt emelt hangon a civilruhás.

— Istenem... — suttogta Kovács. Ott állt az ember előtt. Tekintete előtt ott vöröslött, feketéllett a mell véres, ütésektől felszagotott bőre. Egészen közelről hallotta a férfi nem szűnő nyögését, amint jobbra, balra ingatta a fejét a halálos kín értelmetlen parancsára. Orrába csapott az izzadság melege és a vér émelyítő szaga. Alacsonyabban állt, mint a másik, aki a lábbujjhegyére támaszkodott. Felnézett az arcra. A fej ingása lassan csendesült, halkult a nyögések panasza is, míg mozdulatlanra nem vált a fej újra ráhullva a mell csontjaira. A szemek lassan megnyíltak, és rávetették tekintetüket Kovácsra. Egymás szemébe néztek. A férfi ajka megmozdult, nyelve erőlködve kínlódott a hangokkal, a torokból szagotot bugyborékolás tört elő, végül a kínlódó nyelv tehetetlenül fordult ki a dagadt ajkak közül, és véres, hosszú pókhálafonálban sötétben lecsordult belőle a nyál. A szemek továbbra is ott nyugodtak az asztal tekintetében.

— Egy-kettő, és kész az egész! — mondta a civilruhás.

— Édes Istenem... — mondta Kovács.

Lassan felemelte a kezét, egészen magasra emelte, aztán lecsukódtak a szemei, és végigvágódott a padlón. Karja — úgy ahogyan ütésre emelte —, elnyúlva, nyitott tenyérrel csapódott a parkettához.

— Hülye! — mondta a civilruhás. Rákiáltott a revolveresre:

— Vigye félre onnan, és térítse magához!

Kovács felsírt:

— Nem...! Nem... Isten... bocsássa meg... a bűnömet!

Zokogni kezdett, s amikor a revolveres lehajolva hozzá megragadta a karját, akkor felordított, mint ahogyan a tébolyultak ordíthatnak:

— Nem...! Nem!!! Istenem... nem!!!

A civilruhás rákiáltott a revolveresre:

— Vigye már el innen, maga barom! Tegye rá a tenyerét a szájára, maga díszökö!

Odafordult a többiekhez:

— Tessék! Ne spekuláljanak! Haza akar menni, vagy nem?

A vendéglős, nehéz nagy fejét előretolva nézett rá.

— Tessék! Ki következik?

— Nagyon helyes! — mondta a szőke. — Mehetünk a pincébe...

Megindult a lépcsőn:

— Nagyon helyes!

Király tátott szájjal, zihálva nézett a revolveresre, amint végighúzza a földön Kovácsot. Nézte, amint az asztalos feltámaszkodva a földről, kiszakítva magát a nyilas szorításából, és arcára szorított kézzel egyre kiáltja:

— Nem!! Édes istenem... nem!!

A revolveres hátracsavarta a karjait, és maga elé taszítva elvezette a folyosó felé.

— Úristen! — mondta Király. Az arca eltorzult, és a szemeibe halálos rémület ült ki.

Ütést majd zuhanást lehetett hallani a folyosó végéről és az asztalos elcsukló zokogását:

— Nem... nem tudom...!!

Király megmozdult és előrelépett. Szemét maga elé szegezte, és odafordult a felhúzott férfi felé. Megtette a következő lépést is, amikor megérezte a karján a vendéglős szorítását. Megbillent és visszatántorodott a helyére.

— Nem megy sehová, Király úr! — hallotta maga mellett a vendéglős rekedt, eltorzult hangját. Lehunyta a szemét, megingott a lábán, és odakapott a vendéglős karjához:

— Eresszen el, az Isten szerelmére... — suttogta.

— Itt marad! — mondta a vendéglős. A tekintetét még most sem vette le a civilruhásról. Elengedte Királyt, és megbicsakló térdekkel elindult a civilruhás felé:

— Nyomorult gyilkosok...

— Vigyázz! — kiáltotta a szőke. — Macák!

A vendéglős tovább haladt a civilruhás felé, egyre rászzegezett szemekkel és megroggyanó lábát kényszerítve húzva maga után: — Nyomorult... utolsó gyilkosok...!!!

Macák már a háta mögött volt, és felemelve a revolverét lesújtott vele a vendéglős koponyájára.

— Béla kolléga...! — kiáltotta az ügynök. Üres tekintettel nézte a mozdulatlan vendéglőst.

A homlokához vitte a tenyerét, rászorította, és ringatózni kezdett előre-hátra, mint a gyermek, amikor játszik:

— Teremtő úristen...

Gyurica egész idő alatt mozdulatlanul nézte a lógó testet.

A tekintete nem rebhent, csak tele lett könnyel. Teljesen mozdulatlanná meredve állt, és nézte maga előtt a férfit.

— Végeztünk! — mondta a civilruhás.

A szőke eltette a revolverét. Mosolygott:

— Hamarabb nem tehetjük volna meg?

Amikor a civilruhás ránézett, akkor hozzátette:

— Nem gondolja?

A civilruhás odaszólt Macákhoz:

— Intézze el őket!

— Igenis!

— Pedagógia nélkül! — mondta a szőke.

Gyurica megszólalt:

— Várjanak... kérem!

A civilruhás ránézett:

— Nocsak!

— Várjanak még! — mondta Gyurica.

Szeme változatlanul ott ült a felhúzott emberen. A haldokló nem nyögött már. Rettenetes erőfeszítéssel oldalra fordította a fejét. Szemei nyitva, a civilruhást nézte, aztán a vendéglős elzuhant testét. Szája megnyílt, véres, megdagadt nyelve újra szavakkal küszködött, aztán lomhán kibuggyant az ajkai közül. Amikor meghallotta az órás hangját, lassan középre fordította a fejét, és mellére ejtett állal, zihálva nézett az órásra.

— Nocsak! — mondta a civilruhás. — Kiderül, hogy akad önök között rendes ember!

Intett a kezével:

— Parancsoljon!

Gyurica előrelépett. Ajkai szorosan összezárva, az arca mozdulatlan volt. Bőre fényes a verejtéktől.

— Bátran, barátom, bátran! — mondta a civilruhás. — Egy-kettő, és vége az egésznek! Azt hiszem, hogy nyithatja is már az ajtót! — szólt a szőkére. — Minek kétségek és aggodalom közt hagyni a feleséget?

Gyurica megtette a második lépést is, amikor az ügynök megfordult, és dermedt mozdulatlansággal nézett az órásra. Tenyere úgy, ahogyan elvette a homlokáról, szétnyitva maradt a levegőben, ajkai megnyíltak:

— Gyurica... Gyurica szaki...

Gyuricát mindössze két lépés választotta el az embertől, akinek megcsendesedett a zihálása, és nyitott szemeit a közeledőre szegezte. Szájából egyre csorgott a vér és a nyál, a fog nélküli feltört ínyeken feketére száradt az alvadt vér.

— Gyurica szaki... — suttogta Király. — Gyurica szaki... az istenért... mit csinál?

Odanézett a földön fekvő vendéglősré, riadtan kapta oda a szemét, mintha őt is meg akarná szólítani.

Gyurica odaért az ember elé. Felnézett az arcára, és mint az előbb, amikor Kovács emelte fel a fejét, találkozott a tekintetük. Pillantása először a véres szájára, a puffadt, feldagadt ajkakra, a fog nélküli ínyekre, a felszakadt vérző orra esett, aztán felemelkedett egészen a szemekig. Mozdulatlan tekintet mélyedt az arcába. Orrába csapott a lihegő száj bűze, a vér és az izzadság szaga, a hónaljak vad, csípős kigőzölgése s az égett bőr és hús bűdössége.

Király tántorogva lépett feléjük:

— Az istenért... Gyurica szaki...! Nem... nem... ne tegye meg...!

Arca eltorzult, szája megremegett:

— Nem... nem azt akarja... Egészen biztos, nem azt akarja...!

Riadt, megbomlott tekintettel nézett körül. A civilruhásra esett a tekintete:

— Ne...! — mondta. — Ne engedjék...!!

Visszafordult és felkiáltott:

— Ne! Ne engedje...! Béla kolléga... ne engedje! Az istenért... Béla kolléga!!!

Oda rohant Gyuricához, és belekapaszkodott a karjába:

— Nem szabad! Menjen el innen!! Menjen el innen! Azonnal menjen el innen...!!!

Gyurica nem nézett rá. Tekintete belekapaszkodott a másik ember tekintetébe.

— Üsse le azt a marhát! — mondta a civilruhás.

— Nem! — kiáltott Király, és egyik kezével egyre szorítva az órás karját odafordult ahol a vendéglős feküdt. — Nem szabad...! Ugye nem szabad... Béluskám! Nem szabad...!!

Karját magasra csapva a revolver ütése alatt pár lépésnyit arra tántorodott, ahol a vendéglős teste feküdt. Aztán hátratántorodott, és a következő ütéstől elzuhant Gyurica lábai mellé.

A haldokló szeme elmozdult Gyuricáról. Lenézett az elzuhant emberre. Nyugtatta rajta egy darabig a tekintetét, aztán lezárta a szemhéjait. Gyurica csak a homlokát látta maga előtt, mely az egészen mélyre, az oldalt csuklott arc fölé borult. Felemelte a kezét, és arcul ütötte az embert. A fej átbillent a másik oldalra.

— Egy null! — mondta a civilruhás. — Jöhet a másik, és vége az előadásnak!

Gyurica megtántorodott. Először hátra billent, aztán egyensúlyát keresve, felemelt karral előre dőlt. Keze kap-

kodva a levegőben beleütődött az ember derekába, s az órák odaszédült az ember mellére. Ott maradt mozdulatlanul, ujjai görcsösen szorították a meztelen testet és a szemei lecsukódtak.

— Nyomás! — kiáltotta Macák. — Ne húzza az időt!

— Most már gyerekjáték! — mondta a civilruhás. — Fejezze be, és el van intézve minden!

Macák megfogta Gyurica karját, és odaállította az órát az előbbi helyére:

— Nyomás!

Gyurica felemelte a fejét, aztán a karját, és arcon ütötte az embert, ahová az előbb is ütött. A fej megbillent, felbiccent először a vállhoz, aztán visszahullott középre. A szemek felnyíltak egy pillanatra, ránéztek az órára, aztán lecsukódtak. Erőlködve vonták össze magukon a szemhéjakat, mind összébb és összébb, egyre összébb és összébb, görcsös, fájdalmas erőlködéssel egyre összébb, míg végre az sem látszott a szeméből, amit a puffadt, dagadt hús eddig látni engedett.

Gyurica szemei csukva voltak. Úgy, csukott szemekkel fordult meg, és a karjait kissé széttárva maga előtt, ujjait mereven, feszülten szétnyitva, az ajtó felé indult. Karjai mind széjjelebb nyíltak, távolodtak a testétől, ujjai egyre széjjelebb nyíltak, mintha ott akarnák hagyni a tenyerét, s mire az ajtóhoz ért, a karjai egészen szét voltak tárva, fel egészen a váll magasságáig, és a felgyűrődő kabátujjából messze, magasra feszültek az ujjak.

Fodor András

A Somogy megyei Kaposmérőn született 1929-ben, édesapja vasutas volt. Kaposvárott érettségizett 1947-ben, majd a fővárosi bölcsészkarra járt. Eötvös-kollégista lett, de a nagyhírű intézményt fokozatosan felszámolták, s az élesedő ideológiai harcban ő is gyanúsak bizonyult. A bölcsészkart azért elvégezhette, könyvtáros szakon. 1951 és 1954 között tanított, majd két évig a *Csillag* egyik szerkesztője. 1959-től haláláig az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, az *Új Könyvek* című kiadvány, 1973-tól a kaposvári *Somogy*, 1983-tól a *Kortárs* egyik szerkesztője. 1992-ben Kossuth-díjat kapott. 1997-ben halt meg.

Első versei 1946-ban jelentek meg, s igen hamar feltűnést is keltettek érettségükkel. Legfontosabb mesterei József Attila, Illyés Gyula és az a Takáts Gyula, aki tanára, osztályfőnöke is. A *Válasz* körében indult, s ez a fordulat éve után nem számított jó ajánlólevélnek, ezért ismét csak 1953 után publikálhatott, első kötete 1955-ben jelent meg (*Hazafelé*). Addigra már műfordítóként vált ismertté. Ez a tevékenység egész pályáján végigkísérte. Eleinte főként orosz klasszikusokat (Puskin, Nyekraszov) ültetett át magyarra, majd a modern angol (Auden) és sok más mellett a lengyel költészet foglalkoztatta elsősorban. Válogatott műfordításkötetei a *Napraforgó* (1967) és a *Mezsgyéék* (1980).

Olyan típusú költő, aki szinte azonnal rátalált a számára járható útra, s ahhoz mindig hű maradt. Változik természetesen az ő lírája is, de meghatározó a lényegi azonosság. Legszembeötlőbb sajátossága a tárgyiasságnak egy egyéni változata. Ez minden közvetlensége mellett is jelentősen különbözik attól a leíró jellegű lírai tárgyiasságtól, amely a harmincas évek népi lírájában kialakult, s amelyet Fodor András indulásának éveiben sokan próbáltak követni több-kevesebb sikerrel. De különbözik attól a változattól is, amely ekkor még inkább csak sejtelmekben élt, és az ötvenes évek első felében formálódott meg az újhholdas költők műhelyében, s amelyre az elvontság a jellemző, és elsősorban Babits és József Attila lírájának bizonyos tendenciáiból indul ki. Fodor András költészete mintegy e kétfajta törekvés közötti mezőn helyezkedik el. Nála a kézzelfogható és az elvont, a leírás és a gondolatiság a legjobb versekben már kezdettől szétválaszthatatlan. A leírás a szövegösszefüggésben szimbolikus jelentésűvé lesz, egyszerre járunk a kézzelfogható tapasztalati valóság és az attól elvonatkoztatott szimbolikus versbeli világ tájain. Az út oda és vissza többször bejárható egyetlen versben, a tökéletesebb szerkezetet, a teljesebb élményt az adja, amikor ez a lebegő-vibráló mozgalmasság következetesen érvényesül.

Az ötvenes-hatvanas évek verseiben válik véglegessé ez a fajta tárgyiasság. A korai verseket sokszor áthatotta az idill, még ha nem is felhőtlenül, de a kiegyensúlyozottság érzése volt a meghatározó. Később egyre több lett a tragikum. Ez sem vált kiélezetté, de tar-

tósan ott munkált a lírai hős életérzésében. A leggyakoribb esztétikai minőség azonban az elégius. Ennek hol bizakodóbb, hol rezignáltabb változatai kísérik végig a pályát.

Nemcsak a tárgyiasság különútja miatt van sajátos helyzete ennek a költészetnek, hanem azért is, mert még egy fontos szempontból „középen” helyezkedik el. Nem szakít ugyan azzal a hagyománnyal, amelyet mestereitől is láthatott, nevezetesen, hogy az irodalomnak a társadalmi-politikai helyzetet is elemeznie kell, közvetlen közéleti feladatokat kell vállalnia, de nem is állítja ezeket középpontba. A nemzeti sorskérdések áttételesebben, a hétköznapiakban élő kisebb közösségek bensőségesen átélte és átértett sorsán keresztül jelennek meg. A lírai hős életszemléletének kulcsfogalmai a szerelem, a munka és a barátság. Ez utóbbi egészen különleges helyet foglal el: barátok nélkül az élet szinte értelmetlennek mutatkozik. Az emberi-írói etika alaptétele pedig az, hogy az ember a maga valóságos kisközösségeiben tegye a dolgát minél tisztességesebben és hatékonyabban, mert ezzel használhat leginkább virtuális közösségeinek, azaz a nemzetnek, az emberiségnek is.

A műzsák testvériségét kevesen képviselték oly kitartóan, mint Fodor András, aki az irodalom mellett elsősorban a zenében és a képzőművészetben vált otthonossá. Első feltűnést keltő verse, a *Bartók* (1948) akkor keletkezett, amikor nemzedéke még nem talált rá e nagy művészre, még nem érezte át példaadó erejét. A vers már ekkor a Bartók-zene – és a világ – összetettségéről, ellentmondásosságáról vall:

*A Divertimentóban volt egy
tántorgó, szinte másvilágról
sziszegő vonósrész, olyan, mint
valami dermesztő, de inkább
mindentudó üzenet. Abból
értettem meg valóban, hogy csak
az halhatatlan, aki fél, de
ki félelmét is biztatásként
bagyja reánk, a rokonokra.*

Később további verseket, könyvnyi esszét írt Bartókról (*Vallomások Bartókról*, 1978), s egy másik könyvet *Igor Sztravinszkijről* (1976).

Képzőművészeti vonzódását és beleérző képességét is kifejezi már egy korai vers. Egry József (1883–1951) emlékezik *A vízrenéző*. A víz a Balaton, amelynek legnagyobb festője volt Egry, aki 1918-tól élete nagy részét Keszthelyen, majd Badacsonyban töltötte. Az ifjú költő személyesen is megismerhette őt. Közös élményük a tó, amelynek varázsát megörökítette a festő, s amelyet megidéz a költemény. Egry személyiségének és világának pontos megörökítője a költő, hiszen valóban az a lényeg, hogy „csodákat ír a fény, a pára. / És tudja, nincs szilárd világ, / a föld, a hegy se mozdulatlan, / valami lelkes lendület / fészeng a sok nehéz anyagban.” A művésznek sokat kell néznie, hogy lásson is, hogy megláthassa a lényegét, s úgy, amiként más még nem látta. A szinte szoborrá dermedő vízrenéző tehát egy jellegzetes testtartást és azt a munkát is kifejezi, ami ehhez társul.

A szoborszerűség azonban nemcsak a figyelmet idézi föl, hanem az utolsó út előtti állapotot is. Egry József ifjúkorától súlyos tüdőbeteg volt, élete utolsó esztendeiben már alig dolgozhatott. Az az idős és beteg vízrenéző tehát, akit a költő derűs színvilágú képei mellett személyesen is megismerhetett, már úgy is néz, mint aki búcsúzik. S a búcsú bekövetkezése teszi végleg szoborrá a vízrenéző alakját. De ez sem változtatja meg a művek érvényességét, elevenségét, mert amit „az éles szürke szem” meglátott, az ott van bennük. S ott van a tisztelgő költeményben is, amelyben a megelevenedő képi világ, a dolgok és a fények játéka, színessége, a mozgalmasság és a nyugalom kiegyenlített feszültsége, az ezt is kifejező, gyakran tiszta jambikus ritmus alkot szerves egységet.

Az előbbi versben a bevégzett élet is harmóniát sugároz, a jóval későbbi *Száműzés* (1967) mintha az ellentéte lenne, mintha az élet sűrűjében járó férfinak kellene a véggel szembenéznie. Vagy ha azzal még nem is, a végzettel mindenképpen. Nem kell egyetlen életrajzi helyzetet keresni emögött, a versindító *megint* nyomatékosan utal az ismétlődésre, s határozott a későbbi kijelentés is: „*Tudom, hogy nem lesz könnyebbé soba.*” Mi is van a száműzésnek sorsképletté általánosuló képzelete mögött? Egyértelmű ez ügyben is a közlés:

...tántorul az új a régibe.
Itt minden arc a romlás képlete.

S a lét színtere: Szodomával, a bűnös bibliai várossal azonosul. Nyilvánvaló, hogy elősorban arról a nagy társadalmi átalakulásról van szó, amely a költő életidejének nagy részét kitöltötte és korlátozta. A párton és táborokon kívüli Fodor Andrást meg-megújuló gyanakvással szemlélte a hatalom, s bár az ötvenes évek után folyamatosan jelen volt az irodalmi életben, sokat járhatott külföldön, később irodalmi tisztségeket is viselhetett, a valóságosan létező és az eszményien elképzelt világból is száműzöttnek kellett éreznie magát.

A versek sorában pozitívan megörökített természet itt – az első szakaszban – következetesen negatívumaival mutatkozik meg. A pusztaság és a pusztulás, a nyomorúság és a gyalázat a meghatározó olyannyira, hogy kérdésessé válik a „vakmerő”, azaz az értelmes, az önazonosságot biztosító lét. A második szakaszból kiderül az is, hogy nemcsak a vers beszélője, hanem mindenki ebben a helyzetben van, legfeljebb nem kérdez, mert nem döbben rá sorsának rettenetére. S itt lesz egyértelmű az is, hogy nem természeti, hanem társadalmi okai vannak mind a rettenetnek, mind a fel nem ismerésnek. A szinte teljessé váló reménytelenségből a bibliai példázat kínál – bárha feltételes – feloldozást: mindig található legalább egy igaz ember, és ha így van, akkor remélni kell.

Az előbbi két versnek valamifajta egybeépítése az *Érkezés* (1970). Első olvasásra is megérthető, hogy egy repülőút s annak végső szakasza, a megérkezés az élményalap, és a vers után a város is megneveződik: London. Az is érzékelhető, hogy a megragadott szépség, a pozitív várakozás mögött olyan feszültség vibrál, amit áthat a balsejtelem is. A befejezésben válik egyértelművé, hogy az élmény nem azért egyszeri és megismételhetetlen, mert ezt képtelenség lenne még egyszer átélni. Miért ne lehetne máskor is elutazni a bárárhoz? De mégsem lehet. A pontosabb magyarázatot a tágabb szöveggörnyezet adja meg.

A költemény a *Kettős rekviem* című kötetben (1972) jelent meg, amelyet Fülep Lajos és Colin Mason emlékére alkotott meg Fodor András. Az előbbi mestere, tanára, az utóbbi barátja volt. Fülep Lajos (1885–1970) művészettörténész és – filozófus, aki körül idős korában tanítványi kör alakult ki, s ennek Fodor András is tagja volt. Colin Mason (1924–1971; kolin méjzön) angol zeneesztéta, aki ifjan azért jött Magyarországra, hogy alaposabban megismerkedhessen Bartók életművével. Az Eötvös Kollégiumban ismerkedett meg Fodorral, s összebarátkoztak. A londoni tartózkodás alatt halt meg Fülep Lajos – s néhány hónapra rá Mason is. A vers szerzője a kettős gyászt vetíti bele a korábbi élménybe. A „*darázs-dübü feny*”, az „*örült tenger*”, a „*Hal árnyéka*” a „*szörnyű titok*”-ra utal, ami most még tudhatatlan s szinte sejthetetlen is. A vers teljes átéléséhez azonban nem feltétlenül szükséges a keletkezési körülmények ismerete, hiszen a létezésnek és minden egyes élménynek az összetettsége, ellentmondásossága, a megfoghatatlan idő sok másfajta életény alapján is megfogalmazódhat, felismerhetővé válhat.

A *Kettős rekviem* hőseivel máshol is találkozhatunk. Fodor András kamaszkorától napi rendszerességgel vezetett naplót. Ebből az első válogatás *Ezer este Fülep Lajossal* (1986) címmel jelent meg. A továbbiak *A Kollégium* (1991); *A betvenes évek. Napló 1970–1974. I–II.* (1995); *A betvenes évek. Napló 1975–1979* (1996). A naplójegyzetek sokezer nyi lapjából megszerkesztett kötetekben a döntő a tényközlés, a reflexió nagyon kevés, s akkor is szigorúan aznapi. Rengeteg információ halmozódott fel fél évszázad során, melyek felbecsülhetetlen művelődéstörténeti értéket jelentenek.

A több nyelvet ismerő, több művészeti ágban otthonos költő esszéket, kritikákat is írt, s ezekből is több kötet jelent meg. Válogatás a *Szó, zene, kép* (1983), későbbi kötet a *Születtem föld* (1991). Az ifjúság számára készített József Attila-pályaképet is (*Szólj költemény*, 1971; *Így élt József Attila*, 1980).

- CSÜRÖS MIKLÓS: *Fodor András*. 1979. ♦ CSÜRÖS MIKLÓS: *Fodor András* = Kézikönyv II/2. 1986. 806–817. ♦ DOMOKOS MÁTYÁS: *Átkelés – áttűnés*. 1987. 590–600. ♦ VASY GÉZA: *Sors és irodalom*. 1995. 109–133. ♦ CSÜRÖS MIKLÓS: „Emlékeinkből jövőt emelek.” Kaposvár, 1989. ♦ *Fodor András halálára* = Kortárs. 1997. 8. 1–52. ♦ „A működés több, mint a lét.” *Fodor András emlékezete*. 1997.

❖ *A vízrenéző* ❖*Egry József emlékére*

Selymes, gyöngyház-színű tó
 tapad a partok sarlójába.
 Inog, remeg a víz színén
 a tükröződő hegyek árnya.
 Az égig ér a tisztaság,
 s az ég a csendnek boltozatja.
 Az illat könnyű páráként
 lebeg a szürkülő magasba.

És ő csak ül, a vízre néz,
 a tó ringatja táncos arcát,
 de átható tekintetét
 a víz redői sem takarják;
 és zöld tükrében látja ő
 a háttal elfödött világot,
 hallja a föld nesztét, amint
 a nádasok közt átszivárog.

Akár a nyugalom köve,
 a Badacsony úgy áll a parton;
 bazaltlépcsőin száll a nap.
 szőlői közt bujkál az alkony,
 s a lejtők forró útjain,
 a fák lombját ezüstbe mártva,
 a házak, pincék résein
 folyik a fény, az égi láva.

És látja, ott a hegy mögött
 a zöld öböl átlép a rétbé,
 hegyek bocsátják hajlatuk
 táruló, síma szőnyegére;
 vonat kigyóz a síkon át,
 szalad az út fehér szalagja,
 s az Aranykagyló-völgy felett
 a messzi víz hunyorg a napba.

Barázdált arca vízre néz,
 de szeme egyre érzi, látja,
 ahogy körötte tündököl,
 csodákat ír a fény, a pára.
 És tudja: nincs szilárd világ,
 a föld, a hegy se mozdulatlan,
 valami lelkes lendület
 feszeng a sok nehéz anyagban.

Nem értik őt az emberek,
 de ő az embert is megérti.
 A kaptatón zihálva még
 helyettük áll meg látni, nézni,
 hogy milyen szép az őszi táj,
 a színek érett tarkasága,
 a sárga fák, a barna nád,
 a tóvíz ónos csillogása.

Botjára támaszkodva áll
 a kapunál. Utolszor látom.
 Köhög, az arca csupa kín,
 de pilláján a dac világol.
 És szúr az éles-szürke szem,
 a csontos kéz biztatva markol:
 — „Lehet, hogy elmegyek, de ti
 nem tértek el az én utamról!” —

Elment. A nyári tó színén
 gazdátlan ingnak most a fények.
 De az az éles szürke szem
 még vízre néz, még napba réved,
 előtte újra tündököl
 a teljes égbolt tisztasága,
 s kitárul földön és vizen
 az ember elveszett világa.

❖ *Veled* ❖

Idegessé a város,
burjánzó rengeteg.
Mások között szorongni, botladozni,
szagolni szemek virágát,
jó volt mindig veled.

Igazgattad a kontyod.
Karod fölemelt íjába fogva
egy percre megfeszült az ég.
Szép volt. Elronthatatlan.
Örökké tartó semmisség.

(Kötetben: 1964)

❖ *Száműzetés* ❖

Megint az út, a fázó pocsolyák.
Az ég közömbös ingái: a fák.
Az állomás, a benzinkút, a tér
nyomorúságos zugain a szél
tétova meg-meglódulása.
Körémszegezi metsző tárgyait
a dolgok pusztasága:
a málló kő, a rozsdamart csövek,
a roskadásra ítélt épület,
a gyalázatba hajszolt katona
elárvult kőtalapzata.

Roncsoló mérgek, sugarak alatt
hordozhatom-e mégis vakmerőn
halandó sorsomat?

A sárba tépett jázmin szirmai
szó nélkül is ki tudják mondani,
hogy tántorul az új a régibe.
Itt minden arc a romlás képlete.
Köztük csak egy, a kérdező vagyok.
Vashidra döntött mellem ütemére
dohognak lent a tehervonatok.
Vállamra nő az éj, az évek puttonya,
tudom, hogy nem lesz könnyebbé soha.
Remélni mégis? Nézek vissza, bálvány,
az irgalmatlan változás határán.

Egy bűnöm volt, hogy mindig rátaláltam,
kisértő hívságok között is
az utolsó igazra Sodomában.

(1967)

❖ *Érkezés* ❖

Párak edénye, áttört messzeség,
eső utáni, nap-zsongatta kék,
kifeszített örvény, a végtelen
megpörgetett bűgőcsigája s lenn:

szárnyak ekéin, hártyák üvegén,
mindenfelől a darázs-dühű fény.

S alul ujjongó

örömök örült tengere: mező.

Hal árnyéka gyanánt uszik
velem a foghatlan idő.

A szem, az ész mohó átlóiban,
ki látja meg, mily szörnyű titka van,
mig ostort ránt a szürke és fehér,
utak, folyók közt tündöklük a tér,
mig a vashid, a kőzilip, a gát,
az akarat ünnepli önmagát,
s elhiteti, hogy mind e viruló,
tünékeny pompa mégis a való,
hogy ködök, füstök örvén átszakad,
új teljességbe szabadi a nap.

Sóvár szerelmek biztonsága, szép
kerek edény, eső mosdatta kék,
szomjat fakasztó irgalmadban itt
öröknek érzem múltó tárgyaid,
hiszem, hogy mind az áramló jelek
rólam beszélnek, értem intenek.
És száll velem a ház, a lomb, a kő,
a rét fölé kerengő repülő,
fű és beton. Gép halk robaja ráz,
és krómvillám és nikkelragyogás.
Hangárok, kürtök, kinyújtott kezek.
Barátom tudja már, hogy feléje megyek.

Egy forgó, néma dob a terem közepén.
Mi ez az októberi nyár, mi ez a vad remény?
Üvegtetők csempéiből szikrázva ég, lobog,
ölel a déli kék idő, a tisztára mosott.
Ölel, nem mondja meg, hogy álnok
kerítő mámora.

Nem mondja meg, hogy ezt, hogy így,
nem élem át többé soha.

(London, 1970)

❖ *Bevezetés egy birodalomba* ❖

Kilép a nyári házból,
figyelmes-gondosan
megfogja kezemet.
S a körbe kerített,
fakón még zöldelő,
lépcsőzve lefele tagolt
kert mentén húz, vezet.

Mutat bokrot, virágot,
nemrég művelt, de már
termő ágyásokat,
aztán kívül a hódított,
a titkos birodalmat,
a lejtőn túli bozótos alatt.

Száraz kórók között
az eldőlt meggyfa törzsét,
kedvencüket, ahol
jövet-menet, hogy ne legyen oly árva,
öccsével együtt jókat lovagol.

S végül fantáziámnak
adja a legbizalmasabbat:
tanyájuk rejtekét.
Árnyas, szellős, csak két szobás,
de nekik épp elég.

És hozzá még körül
a gazdátlan gyümölcsös:
hamvas otellók fűrtje,
lehullott körte, alma,
friss dió.

Úgy látszik, bárhogyan kereng
vak csillagunk, a Föld,
rajta gyerekként jönni-menni,
gyerekeknek lenni jó.

❖ *De lent a föld...* ❖

Ez hát a végtelen sík,
amelyről a valahai költő
szélmalmok, sírkövek közt
oly révülten röptette föl
a csillagtengelyekkel
forgó, beszédes éjszakát.

Hozzám senki se szól,
a girbe-görbe
dülőkön, szántók dermedt rögein,
azt sem tudom hová, miért megyek.

Kelletlen völgyben pár
egymásra tövel-heggyel összeékelt
nyomorúságos épület.
Se kerítés, se ól, se kert,
egyetlen mozdulat eszméje sem
lapul az árnyékok mögött,
mi összekösse őket.

Nem, itt a begubózkodó
fáradtság, jeltelen csönd,
e világ végére taszított
egykedvűség szívéért
nem fordul körbe a táj.
Északi fény ikrás tündöklétével
játszik a messzi égbolt,
de lent a föld megválthatatlan.

(Kötetben: 1992)

Kányádi Sándor

1929-ben született Nagyalambfalván, székely földműves család gyermekeként. Középiskolába Székelyudvarhelyen, egyetemre Kolozsvárra járt, fél évig a színművészeti akadémiára, majd a Bolyai Tudományegyetemre, ahol magyar szakot végzett 1954-ben. Első verse 1950-ben, első könyve 1955-ben jelent meg (*Virágzik a cseresznye*). Már diákként szerkesztőségekben dolgozott. 1960-tól 1990-es nyugdíjba vonulásáig a *Napsugár* című gyermeklap munkatársa. A gyermekirodalomban is jelentőset alkotott. Műfordítói munkásságával a népek békés együttélését példázza – azt a lehetőséget, amelytől századunk oly messze van, pedig Erdély történelme pozitív példát is nyújthatna. Kossuth- (1993) és Herder-díjas (1994).

Kányádi Sándor – akárcsak Sütő András – ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik Romániában is az eszményi szocialista társadalom építésének hitével vágott neki a felnőtt életnek. E hitben szükségképpen csalódnia kellett, s még inkább azokban, akik éltek és visszaéltek vele. A faluról származó ifjút Petőfi magatartása és szellemisége is buzdította, nemcsak a lelkesedésben és a kifejezésmód egyszerűségében, hanem a világ összetettségének felismerésében és az annak megfelelő másfajta költői magatartás kibontakoztatásában. Miként vallotta: *„sokan azt mondják, hogy én Petőfi nyomdokain indultam; hát hol induljak, amikor semmi más nem volt otthon, mint a Biblia, egy Petőfi-könyv és egy kalendárium. Az édes anyatejjel szívtam őt magamba. Fejlődhettem így, tanulhattam úgy, rafinálódhattam amúgy, a ritmusaimmal zsonglörködhettem, szabadverseket írbattam, de egyvalamit biztosan nem cseréltem: vershítet. Én úgy szeretnék verset írni, hogy az én négyelemis, nagyon olvasott apám megértse. Fontos számomra a stílusdemokrácia, a közérthetőség, de nem a ügyögés. Az én ideálom az volna, hogy a szó és a tett, a költő és az ember ugyanazt jelentse. A magyar költészetben ez nagyjából így is volt. Vannak kivételek, de azért valahol mindig volt valami tisztesség. Nem vagyok zseni, tehát úgy vagyok, mint Goethe titkára, nekem nagyon kell vigyáznom a becsületemre. Én az őseimtől örököltem a szabad székely magatartást.”* (Goethe titkára szintén verselt, de mivel nem volt igazi tehetség, „nem engedhette meg magának”, hogy munkáiban poétai szabadosság legyen.)

E magatartással is összefügg, hogy Kányádi Sándor igen népszerű költő, s nem csak az erdélyi magyarság körében. Munkásságában szintézisigényű és -erejű választ fogalmaz meg arra a modern lírát régóta foglalkoztató kérdésre, hogy inkább a közösséget vagy inkább a személyiséget fejezze ki az irodalom, s hogy a társadalom vagy a lét álljon érdeklődésének előterében. Az ő lírája mindenféle gondolati megalkuvás nélkül egyesíteni képes a két szempontsört. S ez is segíti abban, hogy a hagyomány és az újítás ugyancsak abba-

hagyhatatlan vitájára is érdemi választ adjon: a hagyományba gyökerezettség és a kordában tartott modernizmus egyaránt sajátja. Az eddigiekből is következik, hogy az idődimenzióknak is meghatározó a szerepe. Nemcsak térben, hanem időben is egyetemes a költői szemlélet. A kisvilágtól a nemzetiségen és a magyarságon át – a kis nemzeteket, népcsoportokat is beleértve – az emberiség egészéig terjed figyelme. Jelenképe olyan, hogy azt mindig formálja a múlt, és mindezek alapján rajzolódik ki a lehetséges jövő képe.

Ha az eszmény és a való nem fedi egymást sem a valóságban, sem a tudatban, akkor a schilleri meghatározás értelmében elégikus költészet születik. Központi minősítő kategóriaként alkalmazható ez Kányádi lírájára is, azzal a kiegészítéssel, hogy ez az elégikusság erőteljes módon olvaszt magába tragikus és ironikus hangnemeket, szemléletmódokat is, a nyolcvanas években kitüntetett mértékben.

A korai költészet uralkodó műformája a dal volt, az igazi megújulás is e nemben sikerült leelőször (*Sárga kankalin; Vén juh az ősz*). Sokak szemében korszerűtlennek számít az elbeszélő jelleg a költészetben, Kányádi azonban gyakran él ilyenfajta elemekkel, s igencsak modern atmoszférát képes általuk is teremteni. Az *Apokrif ének* (1966) szinte szabályos elbeszélő költemény. Az elbeszélő a csaknem elképzelhetetlen régmúltat idézi fel, önmagáról szólva, egy tragikus sors történetet mutatva be. „Valamikor az idők kezdetén” járunk, s a vadászó-gyűjtögető horda már hetek óta éheznek. Az elbeszélő gyenge, komoly fizikai munkára alkalmatlan ember, akit csak köztisztletnek örvendő édesanyja miatt tűrnek meg. A horda vezére azonban gyűlöli, mert egyszer kicsúfolta őt. Lehetetlenül nehéz feladatot bíz rá, amit csak úgy képes megoldani, hogy „feltalálja” a kereket. A vezér babonásan fél az első szekérszerű alkalmatosságtól, a gonosz megtestesítőjének tartja. Amikor az anya meghal, már senki sem védheti meg a feltalálót a pusztulástól, a kínhaláltól, amelyben társa lesz Ügyeskező is, a kerék elkészítője. E hosszúvers nem szokásos elbeszélő mű, hanem mítoszi történet. Nem egy vagy néhány személy tragédiáját mutatja be, hanem az egész emberiségét, a kezdetektől napjainkig, az erőszak és az értelem kibékíthetetlen konfliktusát, az erőszak levetkőzhetetlenségét.

Epikus alapja van a *Fától fáig* (1968) című versnek is: egy gyermekkori emlék. A kisfiú nyilván elmerült a játszadozásban az erdőszéli réten, a lovai meg elkóboroltak, azokat kell megkeresnie a besötétedő, félelmetessé váló erdőben fától fáig haladva. A költeménynek azonban nem az elbeszélő jelleg a meghatározó vonása, hanem a tudatmozgásnak, a félelemnek a lírai megjelenítése:

*Őznek rókának farkasnak lenni
bokornak ágnak avarnak lenni
madárfészeknek lenni
madártojásnak lenni*

*nyárfalevélnék lenni
kakukkbangnak lenni
csak lovait kereső kisleány
ne lenni.*

A kisleány nem hallja a lovak nyakába kötött csengőszót, majd mégis hallani véli, de amit hall, az már nem a csengő, hanem az emberléttel egybekötött hang, amelyet már „ballottam az anyamémben”. Ez a hang ad tartást a személyiségnek, s így célképzetet is. Ez vezeti át az emlékképek sorát a jelenbe, miközben az erdő és a keresés az életút metaforájává válik, a félelem pedig, a hajdani, megtelik mindenfajta emberi félelemmel, a leg-elementárisabb módon a léttől való félelemmel:

<i>Kínálkozó ágak</i>	<i>Tovább tovább fától fáig</i>
<i>burkot himbáló filozófusok</i>	<i>magad lopva</i>
<i>„C'est la vérité monsieur”</i>	<i>botladozva</i>
<i>„Die letzte Lösung mein Herr”</i>	<i>Anyatej</i>
<i>„Fél tizenkettő</i>	<i>Hangyatej</i>
<i>bolond mind a kettő”</i>	<i>Ecet.</i>

A felnőtt sem képes tehát elfeledni a félelmeket, azokkal nap mint nap szembesül, s nem fordulhat már a szüleihez sem, de nem választhatja az egzisztencialista jellegű önfeladást, az öngyilkosságot sem, mert dolga „az olyan, amilyen élet” folytatása. (A francia mondat – sze lá vérité möszi – jelentése: ez az igazság, ilyen az igazság, uram. A német szöveg – di lecte lözung májn herr – jelentése: a végső megoldás, uram.)

Kiiktathatatlanul alighanem a *Halottak napja Bécsben* (1976) című hosszúversével írta be magát a magyar klasszikusok közé a költő. Összegző jellegének megfelelően sokszólamú a mű, 28 részre tagolódik. Az alaphelyzetet általánosabban a cím, azon túl a lírai én helyzete rögzíti: Bécsben a halottak napján, az Ágoston-rendiek templomában hallgatja a Rekviemet, mint később megtudható, Mozartét a vallomástevő, az idegenbe szakadt erdélyi ember. Bécs – a romániai elzártság után – a nagyvilágot, Mozart zenéje az egyetemességet jelképezi, a halottak napja az egyetemes léttörvényre is utal. Nemcsak a mulandóságra, hanem arra is, hogy a halottak oda is kötik valahová az élőket, a temető is hozzátartozik az otthonlétéhez, „mert a legárvább akinek / még halottai sincsenek”.

Bécs azonban nemcsak Mozart városa, hanem számunkra azé a Mátyás királyé is, aki éppen a költő lakóhelyén, Kolozsváron született – s aki egykor elfoglalta Bécs városát is. Mindenképpen alkalmas lehet arra, hogy járjon közbe értünk a mennyben, hogy az Isten „lenne védelmünkre / hogy ne kéne nyelvünk / féltünkben lenyelnünk / s önnön szégyenünkre”. Nemcsak az erdélyiekre, hanem általában a magyarság veszélyeztetettségére utal a segélykérés, hiszen e nép „szóródik folyton porlódik / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscóig”. Óhatatlan a kérdés:

*Aj miféle népek volnánk
szégyentől mért ég az orcánk
mivel vétettünk mi többet
mint akár a legkülönbek*

A költemény dalszerű és epikus jellegű, jelenbeli és történelmi emlékképek váltakozásából építkezik. Felidéződik Mozart temetése, életének egyik epizódja, zenéjének fogadtatása a bennszülöttek között, majd a második világháború bombázásai Nagyváradon, és az édesapának egy megalázó, közelmúltbeli esete, amikor fuvarért kellett könyörögnie, hogy szénáját hazavihesse a mezőről. Magasztos és köznapi, tragikus és szinte komikus, még inkább groteszk, ironikus elemek kavarognak, össze nem illő dolgoknak kell egymásba olvadniuk, s így mutatni meg a lét komor polifóniáját az egyén, a nemzetiség és az emberiség szintjén is. A dalolás és annak lehetetlensége, a lét szépsége és megalázottsága feszül egymásnak. Nem az idill a vágyott, csupán az emberhez valamivel méltóbb lét, s ennek halvány reménye kötelez a helytállásra. Ennek a gondolatnak a megragadásával, a megragadás módjának poétikai polifóniájával is bartóki jellegűnek nevezhető a mű: a népköltészet és a Mozart-zene tiszta forrásának eszméje sugározza be, s a XX. század rettenete, amihez valóban Bartók zenéje illik:

*verjed bartók verd a dobot
frakkod szárnya tüzet fogott
ég a kunyhó ropog a nád
tüzet fogott ég a világ*

A nyolcvanas évek egyik kulcsverse a *Krónikás ének* [10], ajánlva *Illyés Gyulának – odaátra* (1986). A krónikás ének műfaja zaklatott kort idéz: a törökök dúlta országot, a XX. századból pedig Ady híres világháborús költeményét. Illyés Gyula közismerten sokat küzdött nemcsak azért, hogy a teljes, tizenöt milliós magyarságban gondolkodjunk, hanem azért is, hogy tegyünk valamit nálunk is nehezebb sorsú társainkért. (Romániába nemcsak Illyés műveit volt tilos bevinni, hanem otromba írásbeli támadásokat is intéztek ellene. Kányádi Sándor versei is egyre kevésbé jelenhettek meg Romániában, s ami mégis, azt is cenzúrázták. Az előbb tárgyalt versből is ki kellett hagyni a Mátyás királyra vonatkozó részt.) E vers keletkezésekor Illyés már halott volt. Az „odaátra” tehát Magyarországra is utal meg a halál utáni világra is. A krónikás ének egy végső pusztulás előtti népcsoportot mutat be, amely már szekértáborba húzódott, azaz körkörös védelemre rendezkedett be, de most „ég már a szekértábor is / remény sincs fölmentő seregre / a föld is ég”. Maga a szekértábor kifejezés nemcsak a katonai védőalakzatra utal, hanem Illyésre is, aki veszedelmes időkben, Babits halála után a *Magyar Csillagban* gyűjtötte „szekértáborba” az igaz embereket. A versbeli helyzetben szinte teljes a reménytelenség, a tisztak átállnak, s a maradék tudja, hogy e korban nem lehet hőssé válni, de megadni sem szabad magunkat.

A költeményben több utalás, rájátszás található, nemcsak Illyésre, hanem Arany Já-

nosra, József Attilára, a *Bibliára* és Petőfi Sándor életútjának záró szakaszára is. A legenda szerint a költő utolsó szava a növekvő veszély, a menekülő sereg láttán az volt, hogy „Potomság”, aztán a kukoricás felé kezdett menekülni ő is. A vers zárlatában szinte teljes a reményvesztettség, de szó sincs önfeladásról sem a személyiség, sem a közösség, a szekértáborba zártak részéről. A „meg se add magad” parancsa mindennél erősebb.

Kányádi megfogalmazása szerint a költemény „állandó hiányérzetünk ébrentartója”. S mivel a hiányérzet valóban állandó, ilyen a vers iránti szükséglet is. Ugyanakkor „a vers a nyelv szobra”, vagyis olyan alkotás, „emlékmű”, amelynek még részeiből is rekonstruálható az egész. Harmadrészt pedig a vers az, amit mondani kell. Vagyis: ami élőszóval is hat, s talán úgy a legelevenebb. Archaikus és nagyon modern elemek vegyülnek ebben a meggyőződésben, s a költő versei valóban olyanok, hogy mondani lehet, mondani kell őket. Maga az alkotó is kiváló versmondó, több lemeze is megjelent, amelyeken verseit adja elő.

SÖNI PÁL: *Művek vonzása*. Bukarest, 1967. 304–315. ♦ KÁNTOR LAJOS – LÁNG GUSZTÁV: *Kányádi Sándor = Kézikönyv* IV. 1982. 223–226. ♦ GÖRÖMBEI ANDRÁS: „*Ki viszi át...?*” 1986. 347–375. ♦ PÉCSI GYÖRGY: *Olvasópróbák*. 1994. 23–65. ♦ MÁRKUS BÉLA: *A betokosodott kudarc*. 1996. 7–37.

❖ *Halottak napja Bécsben* ❖

Befonnak egyszer téged is
valami pompás koszorúba
idegen lesz majd és hideg
minden akár e bécsi utca
elgurulsz mint egy villamos
utánad felgörbül a vágány

kutyatej páfrány
tör át a járdán

kit érdekel hogy erre jártál

Oszlopnak vetett háttal
hallgattam az ágoston-rendiek
fehére meszelt templomában
hallgattam a rekviemet

Mert a legárvább akinek
még halottai sincsenek
bora ecet könnye torma
gyertyájának is csak korma
álldogálhat egymagában
kezében egy szál virággal
mert a legárvább akinek
még halottai sincsenek

Mondják hogy ítéletidő tombolt
összeért a temető s a mennybolt
vízszintben állt ösvénnyel az árok
egymást se látták a gyászhuszárok
toccsantak térdig tövig derékig
senki se látta mégis beszélnek
és a sírok is mint a leláncolt bárkák
táncoló farukat föl-le-föl dobálták
volt minden egérlyuk gurgulázó korsó

s hogy elúszott volna akkor a koporsó

dunából tengerbe
ki az óceánra
dunából tengerbe
ki az óceánra

úszik a koporsó
zene a vitorla
úszik a koporsó
zene a vitorla

Menjen innen kis vörös gömböc
rúgott felé a fitos kis kóristalány
és wolfgang amadeus moztart
a megszégyenítéstől még vörösebben
kioldalgott az öltözőből
a gnädige frau nem győzte várni
a kocsni nemsokára visszajön
hajolt földig a cseh portás

és wolfgang amadeus mozart
kilépett az utcára
föltekintett a csillagokra
a csillagok épp akkor kezdtek
fürödni a fölrkezett muzsikában
és wolfgang amadeus mozart
megtörülgette homlokát
és nekivágott gyalog

dunából tengerbe
ki az óceánra
úszik a koporsó
zene a vitorla

Mit szólhat isten amikor
heréltek zengik az ő dicsőségét
csupa semleges hang neutrum
neutrum neutru-u-um

Mondják sőt írja az histoire de la musique
encyclopédie de la pléiade egyébként
kolozsvárott a vasile alecsandri tíz szám alatt
lakó dr schuller rudi barátom bárkinek aki
franciául nem értené szívesen magyarra né-
metre vagy románra fordítja azt a részt
hogy a nagy utazók les grands voyageurs állítása
szerint a legistenhátamögöttibb les plus lointaines
civilizációk bennszülöttei akik a szomszédos
törzs tamtamja iránt is teljesen közömbösek valának
egyedül mozart zenéje hallatán kezdték
hegyezni a fülük

Fehér templomokban
fehér imádságot
hej regő rejtem

fekete templomban
fekete imát
hej regő rejtem

fehér templomokban
fekete imát
hej regő rejtem

fekete templomban
fehér imádságot
hej regő rejtem
azt is megadhatja
az a nagy úristen

Gágogó lúdakkal
hápogó récékkel
tetves csirkékkel
varas malaccal egy-
közös tenyérnyi udvarról
alkoholmámorban fogant
koszos kis kölykök
serege bámul
a hangnál sebesebben
tovaívelő gépek egére

szállj le világ
állj meg világ
sohase érünk utol

Oszlopnak vetett háttal
hallgattam az ágoston-rendiek
fehérre meszelt templomában
hallgattam a rekvietet

Dies irae dies illa
szórhat szikrát a favilla
festve divat a szempilla

megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni

az a nap ha mégis eljő
lobbot vet égnek a felhő
lábon lángol minden erdő

tüzet immár sokat láttunk
égő várost is csodáltunk
poklok poklára is szálltunk

megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni

csak a bíró késett eddig
bűn bűn alól új bűnt vedlik
s nem tudhatjuk vajon meddig

tartatunk ítélet nélkül
s mint bűnhödtünk azt is végül
nem róják-e vissza vétkül

megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni

lám a kétség belénk dobban
hihetünk-e vajon abban
mi sem marad megtorlatlan

Ezerkilencszáznegyvennégy június másodikán
nagyvárad szőnyegbombázásakor egy anyának
négy szép gyermeke maradt a romok alatt
kettő négy hat nyolc

éves korukban ölték meg őket
mondja el minden esztendőben a feleségem
amikor idáig ér a naptár-igazítással
ez az ő békeverse

poklot miattuk ki reszket
aki győzött aki veszített?

bűn a vég és bűn a kezdet

K
ezdem megszokni hogy a kéz
nehezen moccan kézfogásra
elmarad vidám parolája
s a tekintet semmibe néz

még szelídnek indul a szó
de már a mondat enyhén karcos
és sejteti a riadót
mely mindnyájunkra annyi bajt hoz

jó volna kezét rázni ismét
s a vállat átölelni testvér
mielőtt bután el nem esnék
mielőtt bután el nem esnél

É
n királyom nagy királyom
ki születettél kolozsváron
gyertyámat most érted gyújtom
szál virágom néked nyújtom

mennyben s pokolban szószóló
légy érettünk közbenjáró

F
őlséges uram kend
hogyha férkőzése
volna közelébe
kérje meg odafent

hogy vetne már véget
a nagy protokollnak
dolgaink romolnak
s bizony hogy avégett

s lenne védelmünkre
hogy ne kéne nyelvünk
féltünkben lenyelniük
s önnön szégyenünkre

K
üküllő-angara
maros-mississippi
küküllő-angara
maros-mississippi

hazamegyek haza
már maga se hiszi
hazamegyek haza
már maga se hiszi

szóródik folyton porlódik
él pedig folyton porlódik
szabófalvától san franciscóig
szabófalvától san franciscóig

U
ram ki vagy s ki mégse vagy
magunkra azért mégse hagyj
ajtódon félve kaparász

kis szárnyával e kis fohász
gyermeki hangon gügyögget
dicsértessék a te neved

A
j miféle népek volnánk
szégyentől mért ég az orcánk
mivel vétettünk mi többet
mint akár a legkülönbek

vén zsidók ószövetségi
nyelvével kéne most élni
de hallgatunk senki sem mer
feleselni az istennel

verjed bartók verd a dobot
frakkod szárnya tüzet fogott
ég a kunyhó ropog a nád
tüzet fogott ég a világ

Harmincnyolc éves voltam amikor
krisztina a majdnemhogyz meztelen
szép stájer lány egy pohár whiskyre
hívott engem a singerstrasse sarkán
szegény vagyok szívecském s idegen
macht nichts mondta halottak napja van
megjittunk aztán kétszer két felet
az zsuzsanna az szép német leány
bécsben lakik tiefengrab utcáján
was für ein gedicht
vier jahrhunderte alt
piros rózsza tündöklök orcáján
szép kaláris tetszik az ajakán
kit sok vitéz kíván

szép voltát csudálván
de csak heában szeretik sokan
lennék ma néked ingyen a zsuzsannád
de gyász a gyász halottak napja van
többet szólnom dolgunkról nem szükség
csókot adott kedvesen cuppanósat
s intett elég ha két schillinget
hagyok a ruhatárnál

Hallgattam hát oszlopnak vetett háttal
az ágoston-rendiek
fehérre meszelt templomában
hallgattam a rekviemet

Volt egy kevéske földünk kertünk
isten előtt se térdepeltünk
üggyel-bajjal de megvalánk
panaszra nem nyílt a szánk
fohászra is inkább szokásból
s hogy őrizze meg a kaszástól

Rólam is majd emlékezzél
megvizült hátamon az ing
mint a bujdosó kossuth lajosén
mikor a törökhöz folyamodott
megvizült hátamon az ing
olyan egy beszédet vágtam ki én is
rossz lábom a kapunyílásba vetve
nehogy becsaphassa az orrom előtt
mert akkor oda az egész virrasztás
égen volt még a
hajnalcsillag amikor
odaültem a kapujába
nehogy elszalasszam ma is
megvizült hátamon az ing
akár a szegény kossuth lajosén
fél kezem a kapukilincsen a másikkal
botomat szorongattam mint a torkomat
a visszanyelt szavak
finomnak kellett lennem
különben nem érek célt
s ott rothad a kicsi rossz szénám
akárcsak a tavaly a kicsi rossz
szénám amit a tagútban kaszáltam
a tagútban s harmadában amit régebben
nagyidő elleni harangozás fejében
a minden háztól kijáró kupa
búza mellé ingyen jussolt a
falutól a harangozó
megvizült hátamon az ing
amíg kértem a mérnök urat
adna egy fogatot
arat a nép
mindenki a mezőn
áll az iga
ingyen eszik a ló
közérdek is hogy az a kicsi rossz
széna földél alá kerüljön
a harmada csak az enyém
a harmada
majd meglátjuk úgy dél felé
hé-te-hé hé-te-hé

suhintotta felém a szót
úgy dél felé
hogy suhant volna válaszul a bot
de akkor oda a cél a kicsi
rossz szénám hé-te-hé csavarni
lehetett volna az inget a hátamon
mint a szegény bujdosó kossuth lajosén
ott égje el a tűz
vagy ott rothadjon ítéletnapig

s már nem is a lába
a botja hozza
az én hetvenen túli
földig alázott
édesapámat

Róla is majd emlékezzél
akiért a földre jöttél
jézus meg ne feledkezzél

adjad hogy jó véget érjen

de szándékod felől kérdezd meg
mielőtt harsonáid megfúvatnád

Rikító rézpetúniák
szirmai gyémánt harmat
fürdőző pufók angyalok
tomporára rápall a karnagy

mise és mese csörgedez
eltrilláztat a szoprán
és földöntúli édeni
nyugalmat balzsamoz rám

párától glóriás
puliszka-óriás

susog a tej
surrog a tej
csobog a tej
a bársonyos
az édes

csak ennyi kell
csak enni kell
csak ennyi kell
az esti
üdvösséghez

mise és mese csörgedez
köcsögök cserépfazekak
messzi beszéde hallszik
kérődző kedves bivalyokra
gondol a tej
s megalszik

Tu ești văpaie fără grai
de dincolo de matca mumii
te vagy a láng a szótalan
az óldott anyaméhen túli
világvégét érintő angyalok
szárnyaitól szoktál kigyúlni

ó itt maradnom adj erőt
örökre itt legyek megáldott
hol sötétben enyésznek el
gyilkos hiábavalóságok

nem tudhatja század se szem
oly mélyre nem lát olyan távol
hová fészkekre menekít
egy tűzpillangó a halálból

Befonnak egyszer téged is
valami pompás koszorúba
idegen lesz majd és hideg

minden akár e bécsi utca
wie die glocken ihren schall verloren
felejtéd hamar minden örömöd

Akarva nem akarva
itt meg kell állanunk
valami eltakarta
vezérlő csillagunk

pedig sehol egy felhő
nincs egy tenyéryi folt
más csillag sincs ha feljő
egymaga lesz a hold

ormok és tornyok dőlnek
egymásra hangtalan
minden ránc a földnek
kisímul boldogan

ki elkezdett bevégez
nincs gondunk ezután
talpunk alatt a csöndes
gömbölyű óceán

Ahogy a harangok a harangszót
felejtém hamar minden örömöm

bort ide angyalok az ajtóim elibe
világból válni akarok
szabadok közé szállni

Utána már semmi sem következhet
csak a lebegés olyan szegényen
akár egy hidrogénatom
de megkísérthet még a félsz
ha netán eszükbe jutna
elvenni az egyetlen megmaradt
elektronunkat is
így legalább

megvolna még a remény a tíz-húsz
milliárd évnyi jövődőbe vethető
hit a feltámadásra
vagy valami ahhoz hasonlóra

(1976)

❖ *Vannak vidékek* ❖

vannak vidékek ahol
a fölösleges
kutya- s macskakölyköket
vízbe ölik vagy elevenen
eltetetik
de mielőtt még a szemük
kinyílt volna

de mielőtt még a szemük
kinyílt volna

(1974)

❖ *Gyülekezési szabadság zárójelekkel* ❖

a színházaikba (amíg még vannak)
az engedélyezett darabokra

a templomaikba (amíg még állnak)
felekezetre való tekintet nélkül

a temetéseikre (amíg még lesznek)
életük végéig fegyelmezetten

MINDEN KÜLÖN ENGEDÉLY NÉLKÜL IS
elmehetnek elmehetnek

(1984)

Székely János

Tordán született 1929-ben. Az erdélyi magyar irodalom egyik legsokoldalúbb szerzője, költőként, próza-, dráma- és esszéíróként egyaránt kiemelkedőt alkotott. Marosvásárhelyen katonai középiskolába járt, így kamaszként a frontra került, majd amerikai fogságba. A kolozsvári egyetem filozófia szakán végzett 1952-ben. Kiadói lektor, 1956-tól az *Igaz Szó* versrovátát szerkesztette 1989-es nyugdíjba vonulásáig. 1992-ben halt meg.

Először verseivel jelentkezett, első könyve, a *Csillagfényben* 1955-ben jelent meg. Másfél évtized múltán gyakorlatilag abbahagyta a versírást – elvi okokból. Igaz, a költészet-hez nem lett hűtlen: átmentette azt drámáiba, amelyeket többnyire jambusokban írt, a legnemesebb hagyományokat folytatva. A két műnem szerves kapcsolatát bizonyítja az is, hogy két drámai monológot be is emelt verseinek gyűjteményes kötetébe (*Semmi – soba*, 1994). A kifejezetten lírai művek alkotásának abbahagyását elvi-esztétikai okokkal is magyarázta az alkotó. *Ars poetica* című esszéjében azt fejtegeti, hogy a jelenkorban lehetetlené vált a költészet, akár a konzervatívok, akár a modernnek felől közelítünk: „*A régi módon nem lehet, az új módon nem érdemes írni. Sebogyán sem lehet, sebogyán sem érdemes írni. A költészet megbalt.*” S a költő komolyan vette azt, ameddig a gondolkodó eljutott, ars poeticájává tette a hallgatást. Ez a csönd azonban nem teszi sem érvénytelenné, sem érdektelenné azt, ami megszületett.

Konzervatív alkotónak nevezte önmagát. Ezt nem dachból vagy kivagyiságból mondta, hanem ténymegállapításként. A gondolati igényességet a költészetben és annak megítélésében is magától értetődőnek tartotta, dacára annak, hogy életidejének évtizedeiben Romániában nem volt igazán lehetőség sem a filozófia, sem a gondolati igényesség művelésére. Valójában csak a szigorú önelemzés nevezheti konzervatívnak e lírát, hiszen csak formai kérdésekben, a poeta doctusságban volt konzervatív a költő, egyébként, gondolati alapjait és következtetéseit tekintve is modern lírát hozott létre. A *Nyugat* nagy hagyományainak örököse, s ha nem Tordán születik, hanem Magyarországon, akkor alighanem az újholdasok legfiatalabbjaként tarthatnánk számon már korai versei alapján is. Babits utóda az artisztikusságban és a filozófiai igényességben, feltűnő a rokonság az érett versekben a kései Kosztolányival, s igen eleven a József Attilával és a Szabó Lőrincsel való szellemi-poétikai kapcsolat. Babits visszafogott, etikai vezérlésű fegyelmezettsége, Kosztolányi érzelmességből létfilozófiává mélyülő gondolatisága, József Attila és Szabó Lőrinc más-más jellegű, ám egyként kíméletlen önéleboncolása, s mindennek világirodalmi előzményei és háttere, középpontban a nagy őssel, Baudelaire-rel – ezek azok a szálak, amelyekből, hozzávárázsolva a Székely János-i személyiséget, megformálódik e líra.

Az egyszerre lét- és történetfilozófiai szkepszis, resignáció, reményvesztettség élet-színterei és gondolati szintjei ilyen mértékben és ilyen jelleggel senki másnál nem találhatók meg a korszak magyar lírájában, amelyet másfajta, más hangvételű remények és reményvesztések uraltak. Nemcsak az itteni életritmus más színei nem adódtak meg Székely János számára, hanem azok a reményelvek sem, amelyek József Attilának lehetővé tették, hogy „másoknak” reméljen, Szabó Lőrincnek pedig megengedték, hogy feloldódjon az emlékek és érzéletek varázsában, megőrizve az életelv zenéjét és végtelenségét. Székely János kétségbeeséstől mentes, ám végzetesen keserű józansága azé az Ádámé, aki az emberiség történelmét végigálmódva, majd felébredve nem hallhatja sem Éva, sem az Úr szavát, de öngyilkos sem lehet, élnie kell a feloldhatatlan kérdéssel:

*Miért a lét, ha gyötirelem,
S miért a gyötirelem, ha élet?*

A feloldás kizárólag esztétikai lehet:

*Nézem a gyűrűző vizet:
Időillenül és szinte resten,
Mint széttörött varázstükör
Szilánkja, tündököl az estben.
Aztán kialszik, megfakul,
Sötétség hull a parti sásra,
S rám tör a néptelen terek
Halálon túli hallgatása.*

(A tó)

A költő fokozatosan elhallgatott, ám a diktatúra viszonyai között az epikai és drámai művekkel még nehezebb volt a szerző dolga. A *Soó Péter bánata* című regény 1957-ben keletkezett, de kötetben csak 1969-ben jelent meg. (A legfontosabb epikai művek nálunk 1988-ban egy kötetben hozzáférhetővé váltak: *Az árnyék – Soó Péter bánata – A nyugati hadtest.*) Ugyancsak 1988-ban vált olvashatóvá az *Újbold Évkönyv* második számában *A másik torony* című esszeregény névtelen publikációként, ugyanis a diktatúrákról szóló jelképes történet nyílt vállalása életveszélyes lehetett volna a szerzőre nézve.

A *Soó Péter bánata* elbeszélője egy magát átlagosnak nevező tanárember, aki tizenkét évvel a történetek után idézi fel élete meghatározó élménysorát az 1944–1945-ös háborús esztendőből. A jelen állapotát a bevezető fejezet és az epilógus tárja fel. Ez az állapot nemcsak átlagos, hanem sivár is: „*Nem élek én már, csak élni látszom; haszontalan vagyok én már, vörös és csípős, mint a csalán.*” Arra kell a mintegy harmincesztendő embernek rádöbbennie, hogy a gyermekkor és az ifjúság kedvessége végleg odalett, csúf felnőtté változott. E változás lényegét, gyökereit kutatva idézi fel a múltat, azt az időszakot, amelyben „*volt énnekem testvérem, eszményített másom, akivel egyszerre formálódunk ugyanabban az anyaméhben.*” Az ikertestvérrel átélt éveket, az ő halálát, az utána

való végleges magáramaradottságot, kietlen társtalanságot, amely egészen a jelenig húzódik, tartja szükségesnek a vallomástevő feltárni.

Ugyanakkor benne van a kétely vagy talán a kétértelműség is, amely már a bevezetésben megfogalmazódik, hogy aztán az epilógusban ismét visszatérjen: „*Vagy talán csak-ugyan nem volt ő soba? Talán csak képzet és árnyék volt, akit a magam számára alakítottam ki önmagamról, hogy milyen szeretnék lenni? Nem, jaj nem.*”

A regényben az ikertestvér-motívum az énkettőzés kifejezési formájának mutatkozik, méghozzá oly módon, hogy nem tudathasadásként, nem vízióként, hanem valóságos történet valódi szereplőiként, materiális és képzetes szempontból is hitelesen jelenik meg előttünk Péter és Pál. (Maga a névadás is az ikresítést erősíti.) Az életvallomás a legnagyobb életvesztiséget állítja a középpontba: a teljesség elvesztését, a „Minden Egész eltörött” élményét. A kamaszkorból a felnőttlétbe való átlépés, a háború torz és pusztító világa s mindebben fantasztikusnak és reálisnak, abszurdnak és mégis megtörténtnek a kavargása mind történelmi anyagában, mind lélektani, mind esztétikai felépítettségében mélyen hitelessé teszi „Soó Péter bánatát”.

Caligula helytartója

Székel János drámái általában történelmi miliőben játszódnak és kiélezett helyzeteket mutatnak be. Gyűjteményes kötetei a *Képes krónika* (1979) és az *Új képes krónika* (Kolozsvár, 1991). Legismertebb drámái: *Protestánsok* (1976); *Vak Béla király* (1981); *Mórok* (Kortárs, 1990) és mindenekelőtt a *Caligula helytartója* (1972, bemutató 1978).

Caligula római császár (37–41) szélsőséges nagyzási mániájáról, feltehető elmebetegségről, féktelen gyilkoltatási kedvéről, valamint arról híres, hogy kedvenc paripáját konzullá tette. Maga a császár meg sem jelenik a drámában, de mivel övé a teljhatalom, mindvégig vele összefüggésben történnek a dolgok a távoli provinciában, Jeruzsálemben. A mű központi, mindvégig színen lévő alakja Petronius római patrícius, a császár szíriai helytartója, akinek – többek között – az a feladata, hogy teljesítse a zsidókkal a császári parancsot, mely szerint minden templomban ott kell állnia a császár aranysozbrának – s ez alól a jeruzsálemi sem lehet kivétel. A zsidók azonban ellenállnak. Mint Barakiás főpap kifejti, nem tehetnek eleget a császári akaratnak, mert ha bevinnék a szobrot a templomba, akkor az az ő hitük szerint már nem lenne templom, hiszen idegen istent nem imádkozhatnak. A zsidók szerencséjére Petronius nem vak végrehajtója a hatalomnak, hanem gondolkodó ember, aki ugyan elutasítja a polgárháború gondolatát, ami egy császár-változás kikényszerítésével együtt járna, de megérti a zsidók logikáját is.

A drámai helyzet felvázolása után a második képből megérkeznek a császár követe, Petronius régi jó barátja, Decius. Beszámol a római hírekről, a császári örökletről, a teljhatalommal való visszaélésről, amelynek célja:

*Kipubatolni a teljes szabadság
Lehetőségeit és határait.
Felmérni: meddig mehet el az ember.
A lebetetlent kísérti.*

A császári üzenet lényege: a szobrot azonnal fel kell állítani. Közben ismét a zsidók vezetői érkeznek. Egyikük meg akarná ölni – isteni sugallatra hivatkozva – a helytartót, de a többiek leleplezik, s Petronius kivégezteti. A zsidók nem „árulkodnak”, hanem pontosan tudják, hogy Petronius helyett csak rosszabb jöhet számukra. Meg tudják győzni a helytartót és a követet, hogy a kivárás lehet az egyetlen politikailag helyes lépés, s hogy gazdag ajándékkal, arannyal talán jobb belátásra lehet bírni a császárt.

A harmadik kép negyven nappal később játszódik. Megérkezik Rómából a jó hír: a császár engedett. De mielőtt ez köztudottá válhatna, ismét Decius érkezik. Lóhalálában küldte a császár azzal, hogy visszavonta ígéretét, mégiscsak állnia kell a szobornak. A változás oka: valaki besúgta Petronius eretnek, császárellenes gondolatait. A gyanú Luciusra és Probusra, a két segédtsztre vetődik. Mindegyikük tagad, de ugyanakkor a másikat vádolja, s a dráma korábbi menete alapján a néző számára hihető, hogy egyikük, Probus áruló lehet. Petronius azonban nem tudja kinyomozni az ügyet, így Decius tanácsára – ne maradjon tanú – mindkettejüket kivégezteti. A helytartó és a főpap újabb vitája meggyőzi Petroniust, hogy nem teljesítheti a császári parancsot. A zsidók dicsőítik a bölcs döntést, amely persze nyilvánvalóan halálos ítéletet fog jelenteni meghozójára, a tétlen, a nem cselekvő hatalom gyakorlójára.

Az *Epilógus*ban ismét Decius érkezik. Petronius bizonyos benne, hogy a halálos ítélettel. Így is van, de időközben történt valami, ami megváltoztatja a döntés érvényességét: a császárt megölték testőrei. Lám, „az örültek sem halhatatlanok”. De van egy rossz hír is: Rómában kiderült, ki volt a besúgó: Decius egyik embere. Petronius tehát ártatlanul végeztette ki segédtsztrjeit, mindegyikük igazat mondott. Bűnössé válik a jó ember is:

*Ez ám, uram, a különös bukás.
Addig küzdöttem Caligula ellen,
Míg Caligula lettem magam is.*

A drámában kulcsszerepet játszik a névtelen, a színen ugyancsak meg sem jelenő tömeg is: a zsidó nép. Főpapjuk fogságától tartva megjelennek a palota előtti téren, s hamut hintve a fejükre imádkoznak és énekelnek. A veszély idején mindvégig ott vannak, negyvenezres tömeg várja az életet vagy halált jelentő szavakat. A főpap és a helytartó is az ő érdekükben cselekszik és halogatja az ellenük való cselekvést. Rájuk hivatkozva képes a főpap végleg meggyőzni a helytartót. Mert lehetséges, hogy az Isten csak képes beszéd, de a templom az valóságos, és „a nép szellemi lakhelye”.

KÁNTOR LAJOS—LÁNG GUSZTÁV: *Székely János* = Kézikönyv IV. 1982. 220–223. ♦ SZAKOLCZAY LAJOS: *Dunának, Olt-nak*. 1984. 353–361. ♦ MÁRKUS BÉLA: *Magányos portyázók*. 1989. 108–135. ♦ SZAKOLCZAY LAJOS: *Ötágú síp*. 1989. 455–466. ♦ BERTHA ZOLTÁN: *Gond és mű*. 1994. 165–176.

❖ *Caligula helytartója* ❖

(Részlet)

DECIUS

Jönnek.

PETRONIUS

Megkérlek, beszélj te velük.

Engem túl közel engedtek magukhoz,

Semhogy ne kelljen engednem nekik.

(Bejönnek a zsidó előkelők, közöttük Barakiás.)

BARAKIÁS

Hívtál, uram.

PETRONIUS

Ti meg siettetek.

BARAKIÁS

Mint akik jó hírt jönnek hallani.

Ámbár, ahogy az arcotokra nézek,

Tán mégsem épp olyan jó.

DECIUS

Nem bizony.

Baj van, zsidók. Urunk-császáruk minden

Szépen kigondolt közös számításunk,

Agrippa minden ajándéka és

Közbenjárása ellenére is

Úgy látta jónak, hogy ne vonja vissza,

Sőt, felújítsa előbbi parancsát.

BARAKIÁS

Amitől félünk, bekövetkezik.

EGY ZSIDÓ

Odaveszett a gomb is, a kabát is.

DECIUS

Most már, megkérlek, viselkedjetek

Méltányosan, hisz láttátok, hogy mindent

Megtettünk, ami elképzelhető.

PETRONIUS

Sőt, azt is, ami nem.

DECIUS

Tehát a tárgyra.

Megelőzvé a háborút, amelyben
Tinektek volna vesztenivalótok,
Felszólítunk, vigyétek be a szobrot
A templomba, ha formálisan is,
Ha dugva is — csak épp hogy bent legyen.
Ha nem vizitek be, mi majd bevisszük.
Ne kényszerítsetek reá.

BARAKIÁS

Uram,

Mit mondjak? Éppen másfél éve, hogy
Ezt a türelmes, emberséges és
Okos beszédet először csodáltuk
Tisztelt helytartónk ajkain. Én akkor
Megmagyaráztam, miért lehetetlen
Amit kíván; és úgy látszott, megérti.
Most mit mondhatnék újat, nem tudom.
Talán csak ennyit: ne kíméljete,
Egész nyugodtan öljetek halomra.
Olyan világot értünk meg, uram,
Hogy ezt csak a gazember éli túl,
S aki túléli, úgys mind gazember.
Hát jöjjön inkább a nemzethalál.

PETRONIUS

Várj, Barakiás, várj csak, valamit
Még mondanék. Te kimutattad nekem,
Hogy császárkultuszunk látszatmegoldás,
Így hát muszájom oktan. Én akkor
Nem akartam a végsőket vitatni.
A fontosáról hallgattam.

BARAKIÁS

Miért?

PETRONIUS

Tapintatból, hogy meg ne sértselek.

BARAKIÁS

S mi az?

PETRONIUS

Hogy a te lehetetlened
Még oktanabb, mint az én muszájom.

BARAKIÁS

Megállj, uram.

PETRONIUS

Mert hallod-e, zsidó,
 Mert hallod-e, egy premisszád hamis.
 Egész beszéded arra építetted,
 Hogy van egy örök, igaz úr, aki
 Nektek zsidóknak ilyen meg ilyen
 Feltételekkel ilyen meg ilyen
 Jövőt ígért. Csakhogy ez nem igaz.
 Te nálam is sokkal jobban tudod, hogy
 Nincs ilyen isten.

BARAKIÁS

Hogyhogy nincs, uram?

PETRONIUS

Nincsen, zsidó. Csak hitetekben él.
 Csak bennetek van — idekint sehol.
 Mondjuk ki, most, a legvégső szorultság
 Perceiben, mondjuk ki valahára,
 Hogy nincs, hogy nincs. Úgy nincs,
 mint Juppiter.

Úgy nincs, ahogy az egész Panteon nincs.
 Minden további következtetés,
 Mely rája épít: látszat és csalás.
 A templom, ahol ő lakik: üres.
 Bármít be lehet abba vinni, bármít,
 S marad, mi volt: egy lakatlan terem
 A lakatlan égbolt alatt.

BARAKIÁS

Ó, isten.

PETRONIUS

Lehetetlened oktalán. És, kérlek,
 E szerint szíts békét vagy háborút.

BARAKIÁS

Tisztelt uram, te arra kényszerítesz,
 Hogy a legvégső titkokról beszéljek.
 Hát jó — nagyon is meglehet, hogy ő
 Másutt sehol, csak tudatunkban él.
 Isten? Mi az? Egy szó. Vallás? Mi az?
 Afféle belső nyelvezet, afféle
 Képes beszéd, kifejezési mód.
 Mondom, lehet, hogy voltaképpen nincsen.

De amit jelent, az már igenis van.
Az nagyon is van. Tudod, mit jelent?
A népet, amely kimunkálta őt.
Tudod, mért olyan, amilyen? Mivel
Ilyen a nép is, amely létrehozta.
Tudod, ki ő? A nép kifejezett
Akarata és nem szűnő reménye,
Hogy megmaradjon, s önmaga maradjon.
Ezért a templom, ahol ő lakik,
A nép szellemi lakhelye. Aki
Idegen istent vinne be: a népet
Lakoltatná ki önmagából. Nincsen?
Éppúgy van ő, ahogy van öntudat!
De hát, uram, te mindezt nálam is
Jobban tudod, s csak azért tagadod le,
Hogy szépszerével, ellenállás nélkül
Foglalhasd el a templomot.

PETRONIUS

Igaz.

Igaz, zsidó, meggyőztél. Érveid
Hatalmasak és védhetetlenek.
Isten az ember önarcképe. Így van.
Éppen ezért a szobrot nem viszem be.
És éppen ezért rögtön kivonom
Judeából a légiókat is.

ZSIDÓK

Hála istennek.

DECIUS

Ember, mit teszel?

PETRONIUS

Hagyd, Decius, hisz te magad nevezted
Embernek most, e pillanatban is.
Mondd meg, miféle istenarc modellje
Lehetünk mi, ha hitványságok árán
Vásároljuk meg puszta életünket?
Elképzeled? Induljunk, Lucius.
Probus, gyerünk.

DECIUS

Uram, az istenért,
Ne szólítsd őket nevükön. Halottak.

PETRONIUS

Igen, emlékszem. Hagyjatok magamra.

BARAKIÁS

Tisztelt uram, hogy vigasztaljalak meg
Most, amikor már olyan nagyra nőttél,
Amilyennek tán én sem hittelek?
Mert ide hallgass, mit tettél. Először
Képes voltál a mások igazát
A magadé fölé helyezni, s ezzel
Megmenteni egy népet. Azután
Vállaltad volna a biztos halált is
Egy olyan ügyért, melyért minekünk
Illett kockára tenni életünket,
De egyikünk sem tette.

PETRONIUS

Hízelegi csak.

BARAKIÁS

Nem hízelgek, uram. Mindezt te tetted.

DECIUS

Jól van, öreg, de miért múlt időben?
Petronius helytartó élete
Csak most került veszélybe igazán.

PETRONIUS

Nem baj, legalább szépül valamicskét
A rómaiak istenarca. Nem baj.

BARAKIÁS

Harmadszor, uram, felfedted nekünk
A legnagyobbat és legtitkosabbat.
Most, amikor körös-körül a föld
Merő rabság, erőszak, félelem,
S megtébolyult emberi szabadság,
S magába mar az emberi erő,
S a nyakunkra növekvő hatalommal
Legfőbb javunk lett legfőbb szegényünk –
Uram, te csöndben örölted magad,
És feltaláltad a tétlen hatalmat.

PETRONIUS

Ezt nem értem. A tétlen micsodát?

BARAKIÁS

A nem-cselekvő hatalmat, uram,
Az egyetlen jogost és menthetőt,
Mert megmarad saját körében, és nem
Sajátítja ki teljes életünket.
Ez mentette meg, uram, a világot,

Valahányszor már minden veszve volt,
S ez menti meg, ha újra veszve lesz.
Uram, én csak egy vén zsidó vagyok,
Mégis megkérlek, most, hogy távozol,
S minden bizonnyal utoljára látlak –
Megkérlek, mondom, tórd el, hogy azért,
Amit tettél és nem tettél közöttünk,
Köszönetképpen megöleljelek.
(Ügyetlenül, szemérmesen átölelik egymást, azután Barakiás megáldja Petroniust:)
Áldott légy most és mindörökre.
ZSIDÓK

Ámen.

(1972)

❖ Sztriptíz ❖

Minden sorom egy-egy felismerés volt.
Minden versem egy megoldott talány.
Az volt az élet, az volt a valódi –
Az volt a boldogság talán.

Fátyoltáncot járt nékem az igazság.
Fehéren sejlett pompás termete.
Lassan vetkőzött, s minden mozdulattal
Egy versemet vetette le.

Burkok bomlottak, foszlottak a fátylak,
S minden foszlányuk dalra indított.
S az átsugárzó test minden dalommal
Meztelenebb lett, csábítóbb.

Azóta már lehullott minden fátyol,
Elhalt azóta kedvem és dalom.
Elöttem áll a meztelen igazság,
S nincs többé amit mondanom.

(1968)

Csoóri Sándor

A Fejér megyei Zámolyon született 1930-ban, paraszti családban. A pápai református kollégiumban érettségizett. A fővárosban orosz szakon tanult, de betegsége miatt tanulmányai félbeszakadtak. 1956 előtt az *Irodalmi Újság*, majd az *Új Hang* szerkesztője. A hatvanas évek végétől filmdramaturg. 1988-tól az egyik legelső független sajtóforum, a *Hitel* szerkesztőbizottságának elnöke, majd főszerkesztője. 1991-től a Magyarok Világszövetségének elnöke. Herder- (1981) és Kossuth-díjas (1990).

Költőként indult, de már a hatvanas években több műfajúvá vált. Irodalmi szociográfiaja, a *Tudósítás a toronyból* (1963) az egyik leghitelesebb híradás az átalakuló faluról, s nagy szerepe volt abban, hogy a műfaj ismét felívelt. Irodalmi publicisztikája és esszéi Kosztolányi Dezső és Illyés Gyula tanítványának és utódjának mutatják (*Nomád napló*, 1978; *A félig bevallott élet*, 1982; *Készülődés a számadásra*, 1987; *Nappali bold*, 1991; gyűjteményes kötetben: *Tenger és diólevél I–II.*, 1994; *Szálla alá poklokra*, 1997). Esszéiben előbb irodalmi témákat, kitüntetetten a népköltészetet és a modern lírát vizsgálta, később egyre inkább a nemzeti sorskérdéseket állította a középpontba. Rendre visszatért a tézis: „*A betvenes évek Magyarországa – a derűsebb ellenpontok: életszínvonal és szabadabb mozgás ellenére is – beteg lelkiületű ország.*” Ehhez képest a nyolcvanas évek már a „testi” betegséget is felmutatták. Csoóri az értelmiségi felelősségérzetével szólal meg, az autonóm ember eszményét fogalmazza meg, annak hiányát panaszolja. Ezzel a Kádár-kor ellenzékének egyik legmarkánsabb képviselőjévé vált.

Filmforgatókönyvei közül a fontosabb s megvalósult alkotások: *Tízezer nap* (1967), *Ítélet* (1970), *Hószakadás* (1974) Kósa Ferenc; *Földdobott kő* (1969), *Nyolcvan huszár* (1980) Sára Sándor rendezésében.

Első verseskönyve, a *Felröppen a madár* (1954) még nem mutatott egyéni hangú költőt, fő érdeme a szókimondás, a bajok feltárása az erősen publicisztikus hangvételű versekben. Mestere elsősorban Petőfi Sándor, de annak igazi szellemét csak később képes megidézni. Sokat tanult a szürrealizmustól, a modern francia lírától, Juhász Ferenc és Nagy László költői forradalmától. Első maradandó s máig sokszor szavalt verse az *Anyám fekete rózsája* (kötetben: 1957). A többségükben még itt is tárgyias-leíró elemeket összetartó erejű központi költői kép rendezi el, a cím is ezt emeli ki. Az édesanya mindennapjainak tárgyias-kijelentő felmutatása nem pillanatkép, hanem sorsképlet, olyan, amelyből nem lehet kitörni, mert nincs belőle megváltás, csak majd a halál. Időben-térben egyaránt zárt világ ez. Az időben nem képzelhető el változás, hiszen mindegyre ugyanaz történik, csak egyre komorabban, egyre reménytelenebbül. Ezt fejezi ki a fokozás, a gyakori-

tás és az az általánosítás-jelképesítés, amely leginkább a tárgyi világ térbeli elemeinek fokozatos túlgulásában érhető tetten. Előbb a házban és az udvaron járunk, aztán ezzel az itteni világgal kerülnek kapcsolatba „jött-ment idegenek”, majd „utakon lépdél” az anya, hogy innen a csönd-sivatagra és a Semmihez jusson el. A parányi ponttól ahhoz a végtelenhez, amelyik nem a teljességet jelenti, hanem a megsemmisülést. Ennek a megválthatatlan „fekete-rózsza”-sorsnak a jelképe a fejfájás is, amely szinte már nem is a fizikai fájdalmat jelenti, hanem az emberi létezés értelmetlen elmúlásának megváltoztathatatlan tragikumát.

A költő negyedik könyve a *Második születésem* címet kapta (1967), s való igaz: ekkortájt, a hatvanas évek közepén válik olyanná ez a versvilág, amely most már elsősorban poétikai jellegével írható le. Összetett és következetes motívumhálózat hatja át. Nagy témaköre legalább öt van Csoóri Sándornak: a szerelem-összetartozás, a halál-elmúlás, a művész-sors, az ország dolga és sorsa, valamint a saját nemzedékéé. E motívumok egymáshoz is kapcsolódnak, s nem annyira elkülönítenek verseket, mint inkább egy költői világ rendjét mutatják fel.

A szerelem motívuma már korán összefonódott az elmúlásával és a művész-sors egyes elemeivel. Az *Elengednélek, visszahívnálak* mágikus erőt tulajdonít a szavaknak, amire azért van szükség, mert a versben a halál nem futó gondolat, hanem a szerelmet drámaivá formáló újabb motívum. Maga a végzet, amely még a Nap-szimbólumból is árad. A jövő itt „elérhetetlen”, a vágy holnapra megromlik. Az elmúlás képzetkörét teljessé az teszi, hogy nemcsak a versbeli ént, hanem a szeretett lényt is fenyegeti.

A halál azonban nemcsak költői, hanem emberi végzetként is a sorsunkba léphet, s akkor a „hangya-gyászmenet” már elháríthatatlan. *Ott még a Napé voltál* – hirdeti az együtt bejárt tájakat most már egyedül újra fölkereső személy. A naptól „áthevült remekmű” már csak az emlékezetben él, és míg a korábbi versben a szerelem ellenpontja volt az elmúlás képze, itt az elmúlás ellenpontja a szerelem emléke. Nehéz lenne eldönteni, hogy költői szempontból melyiken sejlik át inkább a tragikum: amikor az életen üt át a halál, vagy amikor a halálon a megélt élet. Mindkét versben van egy azonos alapgondolat: a létezés „eltemethetetlen” értékei mindent képesek átsugározni. Ezt fejezi ki a *Kezemben zöld ág* is.

A művész-sors, a művészet mint a megváltódás lehetősége, kitörés az egyetlen életbe zártságból gyakran válik költői témává. A közelmúlt magyar lírájában azonban nem annyira a bizonyosság, mint inkább a kételyből fakadó bizonyosságkeresés hatja át e motívum verseit. Így van ez Csoóri Sándornál is. Adyval szólva muszáj-Herkulesként jelennek meg az elődök, akiknek sorában a legnagyobb lehetetlenség nem az volt, hogy a halállal kellett perelniük, hanem az, hogy a hazai körülmények béklyózták meg őket. A *Berzsenyi elégiája* a fegyelmezettséggé formált drámát mutatja fel egy forradalom nélküli kor legnagyobb költőjében, azt a magányt, amely nemcsak alkat, hanem kényszer dolga is, s amely csak a maga konkrét idejéből kizúdulva lelheti meg a maga igazi társait. Nem a költemény elégia, hanem a kirajzolódó Berzsenyi-sorsképlet elégikus. A kor látszat és való, felszín és mély olyan mértékű különbözésével terhes, hogy az csak a virágzás és a rothadás ellentétével érzékeltethető. Ennek már tragédiába kellene átcsapnia, de jellemzően ez sem bon-

takozhat ki, hiszen hiányzik a tragédiát átélni képes közönség, így a katarzis lehetősége is. A vers jelen időben s Berzsenyi szavaiként hangzik, mi meg mintha ott ülnénk a niklai magányban, amely így már nemcsak a költőé, hanem még inkább a hetvenes évek jelenéé, amelyről a félbemaradottság, a bál-ország, a nyögdecseles jellemrajza abban az időben még rendkívül merész látomás volt.

A művész-sors e fontos versében ország dolga és egyéné rétegződik egymásra. Az ország sorsa Csoórinak kezdettől fogva személyes ügye. Ő mindig úgy gondolta, hogy az állam mi vagyunk, mi tízmilliónyan, s attól szenvedett, hogy a valóságos állam csak szavakban hasonlított erre az eszményre. Mégis, az érett költő szemléletében is jelentős hangsúlymódosulások vannak. A hatvanas években még a születés elkerülhetetlen kínjának is látta a gondokat, s ha ki is emelte az elmúlás, a pusztulás, a történelmi tragédia képzetkörét, úgy látta, hogy az elmúló elemeiből valami új születik. E világszemlélet és ugyanakkor a hazaszeretet reprezentatív verse az *Idegszálaival a szél* (1966). Első olvasásra szembeötlenek a kulcsszavak: *itt, föld, ideköt* s az ezeket összefogó kulcsrím: „*a földhöz – is ideötvöz*”. A rájátszás a *Szózat*ra egyértelmű. De megfordítja a gondolatmenet logikáját. Azzal indít, hogy itt kell meghalnod, s ebből következik, hogy itt kell élned is. Groteszk jellege van ennek az indításnak, amit a cintányér emlegetése csak fokoz: a halál itt nem fenséges lezárásként mutatkozik meg. De az élet sem örömnappal, éppen ellenkezően: olyan lét, amelyben megkékül az ember arca, teste a földhöz csattan. A létnek ez a fajta minősége nem egyedi és nem korhoz kötött. Miként a *Himnusz*, a *Szózat*, e mű is visszahátrál a történelembe, a jelent a sorsritmus pillanatnyi ütemeként értelmezve. Egy nagyon fontos szempontból mégis különleges a jelen: éles történelmi sorsforduló zajlik benne. Ennek nagyságrendjét érzékelteti az államalapító Szent Istvánra való hivatkozás. Ő tette földművéssé a magyarságot, s most ez az „ezer esztendő török szét” a szövetségi gazdálkodás kizárólagossá tételével, az egyéni gazdaságok és a hozzájuk kötődő kultúra felszámolásával. Nagy értékek pusztulnak, az országot megrengeti és megrendíti mindez, akár csak egykor Hunyadi László kivégzése. Megsebesül a test, a lélek, ez is ideköt, de meggyógyulni is csak itt lehet. A gyógyulás megkísérlése maga is rendkívüli küzdelem. A verslezárás nem old meg és fel semmit, sőt kiélezően sorolja az ellentétpárokat: sebesülés-gyógyulás, sár-ágy, neves-vicsorogj, ölelni-öltni. Ez utóbbi a záró sorpárban szerepel:

*Ölelni másutt is ölelhetsz,
de öltni csak itt maradt jogod.*

Az ellentétpár paradox és polifon, elsősorban nem a fogalmak legelemibb, legközkeletűbb jelentésszintjeire épít, bár azokat sem nélkülözi. A nemzeti történelmet értelmező versben a harmónia és a disszonancia sokféle megjelenési formáját foglalhatja magába ez az aforisztikus, közmondásszerű sorpár, akár a múlt – sőt a jelen, a jövő „megölését” is.

Ha azokat a jelképeket keressük, amelyek e líra vezérmotívumait kifejezik, feltűnik, hogy szinte mindegyik természeti gyökerű. A Nap, az évszakok, a víz, a tenger, a szél, a növények, az állatok, különösen a madarak, a diófa, a hó, a havazás. Természeti jellege van a női test, a szeretkezés képeinek is. De természetbe ágyazottan jelentkezik a háborús kép-

zetkör is. Maga a háború ugyan a természet rendjének megcsúfolása, s így annak drámai ellentéte, de éppen ezért nem eleveníthető meg önmagában.

A legjellemzőbb a Nap és a hó képzeteinek kettőse. Egyik sem csak önmagát jelenti, még szimbolikusan sem. Ebben a kettősségben benne van a nyár és a tél, a pozitív és a negatív, a tűz és a jég, a születés és a halál, a minden és a semmi. Ahol szó szerint csak a Napról van szó, ott is megjelenik a háttérben ellenpólusa, s ez a hó esetében is így van.

Csoóri költői képei eleinte földönjáróan tárgyiasak, majd szürreálisak voltak. Mind ez csak előiskola volt ahhoz, hogy kialakuljon a rá jellemző tárgyias látomásosság. Maga a költő arról beszélt, hogy domináns képeivel metafizikai sugárzást szeretne elérni. Nemcsak a motivikus témák és képek határozzák meg e lírát, hanem az a versszerkezet is, amelyben leggyakrabban táguló képi linearitás figyelhető meg, vagyis a versindító kép- és képzetkör egyre gazdagabban bontakozik ki, s jut el a résztől az egészhez.

A meghatározó költői szemlélet az elégikus. Ennek lényege nem a visszafogottan borongós hangvétel – bár Csoóritól ez sem idegen –, hanem éppen az, ami ezt kiváltja: a valóság ellenkezése az ideállal. Ha pedig ezt a helyzetet tudatosítjuk magunkban, drámaiságát is át kell élnünk, így a tragikum is megjelenik a művekben.

Az ötvenes évek robbanásszerű költői forradalmi utáni olyan versbeszédet és stílust formált meg a költő, amelyre az új egyszerűség, egyfajta századvégi klasszicizálás a jellemző. A forrásokhoz tért vissza a bartóki modell szellemében, a népi és a modern sokféle-képpen lehetséges szintézisének egyik változatát alkotva meg. Versbeszéde a nyelv szétzúzásának divatjával is szembeállva zenei hatásra is törekszik, dallama van. Ez a parlando versbeszéd a vers ritmusával együtt születik, s a „szabadverset” figyelemreméltóan megkötötté teszi.

A költő a kilencvenes években sem hallgatott el. Két újabb könyve jelent meg, a *Hattyúkkal, ágyútűzben* (1994) és a *Ha volna életem* (1996). Költői világa az eddiginek szerkesztésének folytatása, de az időben előre haladva, a radikális történelmi változások ellenére kevesebb a remény, állandóbb a halálélmény, így a számvetés is önmardosó, keserűséggel teli (*Ha ennyi volt az élet*). Ugyanakkor a természetélmény a társadalommal ellentétben harmóniát sugároz, megbékélést ígér annak, aki *A kert polgára* lehet, ha csak rövid percekre, napokra is. Nem Rousseau módján való menekülés ez, hiszen az ma lehetetlenség, de mégis olyan mérce a kert, a természet, amely megítéli az embert is, társadalmát is.

FÜLÖP LÁSZLÓ: *Élő költészet*. 1976. 419–442. ♦ GÖRÖMBEI ANDRÁS: „Ki viszi át...?” 1986. 170–209. ♦ KISS FERENC: *Csoóri Sándor* = Kézikönyv II/2. 1986. 820–833. ♦ KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *Műalkotás – szöveg – hatás*. 1987. 382–401. ♦ BÍRÓ ZOLTÁN: *Vállalások és kételyek*. 1987. 219–257. ♦ *Csoóri Sándor bibliográfiája*. (Összeáll. Agócs Sándor.) 1990. ♦ KISS FERENC: *Csoóri Sándor*. 1990. ♦ KISS FERENC: *Csoóri Sándor* = Kézikönyv III/2. 1180–1188. ♦ VASY GÉZA: *Sors és irodalom*. 1995. 134–155.

❖ *Barbár imádság* ❖

Kisimíthatatlan ráncú kő,
anya-világosságú szikla,
fogadj méhedbe vissza.
Tévedés volt a születésem
én a világ akartam lenni:
oroszlán és fagyökér együtt,
szerelmes állat, nevető hó,
a szél eszméje és a magasság
széjjel csurgatott tintafoltja —
s lettem felhőbevesző ember,
egyetlen út királya,
hamu-csillagú férfi
s amit magamban egyesíték
rögtön megoszt, mert mulandó
s csak sóvárgásomat csigázza...
Kisimíthatatlan ráncú kő,
anya-világosságú szikla,
méhed küszöbe előtt állok.

(Kötetben: 1967)

❖ *Elengednélek, visszahívnálak* ❖

Elengednélek,
visszahívnálak,
nagy vízben vetnék neked ágyat
s fáradhatatlan tengerészed,
kezemmel körülhajóználak.
Amerre mennél,
mennék utánad.
Nyár van,
kiköltözöm az ég alá
szerelmed nomádjának:
süssön a Nap, mint a végzet —
egész testemmel
égjek!

Erőt az elérhetetlen jövő ad
s holnapi romlása a vágynak —
Darazsak golyózápóra
luggatná át a koponyámat,
venné a világ véretem,
de én csak mosolygok,
mert látlak.

Elengednélek —
visszahívnálak —
hangya-gyászmenet hömpölyög,
előle eltaszítanálak.
Porból fölszedve vizet adnék,
sebed kimosnám szavaimmal.
Melléd feküdnék s a világot
elsötétíteném
hajaddal.

(Kötetben: 1967)

❖ *Ott még a Napé voltál* ❖

Megyek északra, föl, a hegyek felé,
hadd láthassam újra a Mátra
vörhenyes erdeit: a kék, a sárga,
a tűzvörös lepkeábró helyét
a forráskút közelében. Ott még
sértetlen voltál: áthevült remekmű
a lombok alatt. A halál zuhanó fullánkja
nem rád esett — bele a szakadékba.
Megyek megnézni azt a szakadékot;
a szurokvirágok árnyékát körülötte.
S megyek tovább a medvecsont-szikla
előtt, a lassú kőfolyáshoz. Ott még
a Napé voltál: átsütött szoknyádon, rajtad,
gyönyöröd s húsd páráján; megyek a
fákhoz följebb, a berkenyebokor ezer szeméhez,
mert látni akarom, ami téged látott
s ami eltemethetetlen belőled azóta is.

(Kötetben: 1985)

❖ *Kezemben zöld ág* ❖

Kihabosodik majd újra a tavasz,
 mint a folyton éneklő madár szája
 s a hantokat is körbeállja a fű,
 de te már nem mosolyogsz többé
 semmire, ami eleven lesz.

Viszek neked zöld ágat, csibés barkát,
 újjongó gólyahírt a malomsánc alól,
 ott fénylik rajtuk isten pillantása
 s az első világgáinduló gyalogbogaré,
 de te félrehúzódom már csak a falat nézed.

Ki tudja: túléltem-e gyógyíthatatlan zavaromat,
 de én erre a legutolsó szemedre is akarok emlékezni,
 erre a fekete lukakat égető szemedre:
 száll az iskolai, meddő krétapor bele,
 mintha a szétvert Karthágó pora csak most érne hozzád.

Nem hiszem, hogy a halál tehetségesebb nálam.
 Nem hiszem, hogy a halál el tudna venni tőlem.
 Látom magamat benned, mintha gyönyörű sebben ülnék:
 kezemben zöld ág s mögöttem, ó, mögöttem
 beláthatatlan terek: rámsötételő túlvilág.

(Kötetben: 1985)

❖ *Berzsenyi elégiája* ❖

Követ fogával ki ropogtat? Hagyja abba!
 Nem szeretem hallani ifjúságom visszhangjait.
 Oroszlános állkapcsaimat már a döglött salátalevél is megkínozza,
 mintha lepedőmet etetné velem a hóhér.

Húsvét van, mondják, újra húsvét —
 Látom: a félbemaradt esők ágyából is föltérdepel az orgona —
 ha vígadatok, vígadatok, de tapsos kezetek házamat elkerülje,
 hozzám már csak az égen kóválygó ostorok térhetnek haza.

Nehéz sár, nehéz lovak, nehéz isten — ez maradt rám,
hosszúra nyúló félhalál, pajta-csönd, pók az ágyon,
pedig a kolerás tyúkok ólja mellől porszemet égig én emeltem,
hadakat, verset, tuskót én zúgattam a kopár szemhatáron.

Magyarország: bál-ország, én nyomultam a göndör húsú
himfyk elé: szép volt a nyögdecslés, fiúk, de legyen vége,
disznók dűlják a jácintos temetőket, nem látjátok?
már halottaink orrát harapják, nyög a gége.

Sereglés voltam egymagam, magamból sokasodó,
virágzó cseresznyefák és nők oldalán is mindig héjazó agglegény —
lassú romlásokban lehetnék még tán őstötök, vadkutyátok,
de ázott ökörszagot érzek az ágyékom körül
s estéli árnyékomon osztzkodik már diófalomb és gyertyafény.

(Kötetben: 1977)

❖ *Ha ennyi volt az élet* ❖

Megmelegszen kicsit ebben a versben,
ha már a szemetekben is tél van, hófúvás
és a fölburogatott asztalokon is jégcsap.
Jöttek-mentek, siettek, a forgóajtók
szűk rekeszében ott esetlenkedik
közöttetek a halál, de ti már őt se
veszítitek észre, mint akik eladták
szembogarukat valamelyik balkáni piacon.

Volt idő, amikor még fázni is tudtunk
együtt. Mind a húsz körmünk
kint éjszakázott a hortobágyi hóban.
Forgott a felvevőgép, sötét berlinerkendők
bojtjai lobogtak a tanyák közt zúzmarásan,
s háttal az éjszakának, zúzos tarkónkkal
tudtuk: mögöttünk ott a végtelenség.

Volt-nincs világ. A szívek azóta reumásak.
A bőr alatt mélyen sérült szavak és sérült
forradalmak hevernek temetetlenül —
S már csak a kutyák zabálhatják föl őket.

Ha ennyi volt az élet, jó, hát belenyugszom.
De ha több? Ha még ezer ablak-villámlás
fényébe kellett volna odaállnunk
egy országért, magunkért és mi fakéreg-arccal
csak úgy arrébb kullogtunk? Ki ráz meg minket
ezért? S kicsoda szakítja szét mellünkön
a színváltó, bécsi inger? Ülök, didergek,
próbálok átmelegedni a versben. Hiába. Sok kicsi űrt
hordok magamban, mintha várakozó sebek volnának
bennem. Várakozó és gyógyíthatatlan sebek.

(Kötetben: 1994)

❖ *A kert polgára* ❖

Nem akarok ebből a kertből sehova
menni: se dísztermekbe, se a politika
csarnokaiba, se tengerpartra.
A római Kolosseum nekem elüszkösödött
napraforgó s London lámpaoszlopai
kinyűhetetlen gazok. Itt még a
megcsavarodott fűszál is elevenebb:
susog a szöcskének, a hason csúszkáló
kutya halántékának. Hát még a kosbor,
a vadszekfű, a vadmák! Verseny
pillangóznak a fehér selyemlepkékkal,
körre kört, és versenyt a halállal.

Amit látnom kellett eddig a földön,
mindent láttam: országok színes
legyezőjét magasról, a lankasztó nyárban,
s celofán-zörgésű városokat. De a füvek
szívét s az árnyékok szívét soha.
A mindennap meghaló Istenét sem.

Ha megint elmennék innen, tudom,
örök dolgokat veszítenék. Seb lennék,
amelyet elkapartak, seb lennék, amely
boldogtalanul utazik, seb, amelyben
szétlőtt faluk árvái harangoznak.

Sarolta napján mellemre ejti
fehér tányérját a bodza. Belecsöndül
csöndben a csontom is. Ágyúk és búcsúciterák
lármája helyett ezt hallgatom, ezt, ezt
a hullámokban szétgyűrűző hangot
s a gyalogos rózsabogár dúdolását.

(Kötetben: 1994)

Reggel a kertben

Csonka szonett

Nylik a reggel, mint a boltok
és minden itt van, ami kell nekem:
akácfa, bodza, zsörtölődő dongó
s a domb árnyéka nyitott könyvemen.

Sokan állítják, hogy meghaltam régen,
s kamillás rét vakondja temetett.
A borzas hírt az újság is megírta,
és ha megírta, csak igaz lehet.

Igaz? Nem igaz? Porszemnyit se számít!
De hogyha mégis: ez a túlvilág itt,
ez, ez a kert, mosolyom titkos műve,

honnét egy hangya indul el a végtelenbe
gyűrűs fűszálon, utána lassan én is —
S a hosszú úton nem várhat több halál.

(Kötetben: 1996)

Szabó István

A Keszthely melletti Czerszegtomaj hegyközségben született 1931-ben, kisparaszti szülők kései és egyetlen gyermekeként. Édesapja hadirokkant volt, édesanyját korán elvesztette, maga is gyenge testalkatú. Ennek ellenére a polgári iskola elvégzése után paraszti munkát végzett, később traktoros lett, majd ismét a családi gazdaságban dolgozott. 1953-ban került Budapestre, a bölcsészkar magyar szakán tanult 1956-ig, majd tanulmányait félbehagyva könyvtáros, később szabadfoglalkozású író lett.

Tudatosan írónak készült. Előbb keszthelyi értelmiségiek, majd Kodolányi János voltak szellemi vezetői. Az íróval éveken át levelezett (1949–1955), s éppen akkor, amikor Kodolányi kifejezetten nemkívánatos, az irodalmi életből kiszorult szerző volt. 1954 elején jelent meg első elbeszélése. *A lázadó* sikert aratott. Szabó István az új nemzedéknek s az azt bemutató *Emberavatás* című antológiának (1955) egyik vezéregyéniségévé vált. Természetesnek tarthatjuk, hogy a paraszti világban szerzett tapasztalatait, élményeit írta meg, bár már ekkor érzékelhető volt, hogy önálló utakra tör. 1955 elején így írt Kodolányihoz: „*Én mást akarok, nyűgnek, koloncnak érzem a móríci örökséget, ezt az agyon-taposott utat. Ötven év óta minden magyar író ezt járja, Krúdy kivételével. Stílusban teremtettek önállót, szemléletben, tárgyválasztásban is (Maga és Tamási), de a móríci módszerek ma is uralkodnak, s mi, fiatalok is ezt nyűjük, mint valami csodacipőt. Tovább kéne lépni, előre. Itt úgy írnak az emberek, mintha a nyugati irodalomban semmi sem történt volna a huszadik század folyamán.*”

Az első publikált novella címét viselő első kötet 1956-ban jelent meg, a második, a *Varázslat kertje* 1963-ban. Ez szerves folytatása a pályakezdő írásoknak, de egyúttal már kiteljesedés is. Az elbeszélések az ötvenes évek jelen idejében játszódnak. Az 1945 utáni évek radikális társadalmi változásai a felszínen már lezajlottak, az emberek azonban nem olyan egyszerű képletek, mint a társadalmi rendszer és annak intézményei. S nemcsak a rendszer változik, de ekkor tör be igazán az ipari forradalom is a magyar faluba. Eddig szinte mindenki földműveléssel foglalkozott, s alig hagyta el falujának határát, most változni kezdett az életforma, az élet színtere, a kultúra, a foglalkozás. A réginek voltak lelkes eltörölői és lelkes hívei, akárcsak a korábbi társadalmi változásoknál. De az ekkori változások a sztálinizmus gyakorlatából következően túlságosan gyorsak és erőszakosak voltak, s így szinte mindenki megszenvedte azokat. „A múltat végképp eltörölni” szerencsére soha nem lehet, de a kor erre törekedett az *Internacionálé* félre is értett szellemében. Így nemcsak a nagy társadalmi folyamatokban, hanem a kisebb közösségekben, amilyen egy falué, és a legkisebbekben is, amilyen egy család, éles konfliktusok sora alakult ki, s nemegyszer

drámai összecsapásokhoz vezetett. A legtöbb embert az otthontalanságérzet gyötörte vagy legalábbis az ambivalens otthonosságérzet.

E gyötörődéstől Szabó István sem tudott megszabadulni. Nem érezte magát otthon a nagyvárosban sem, az irodalomban sem. Tehetségét illetően is kétségei voltak. Hosszabb időre elhallgatott, de a hetvenes évek elején újabb ragyogó elbeszélésekkel tért vissza (*Ne nézz hátra*, 1972; *Iskola a magasban*, 1977). Legyengült szervezete azonban nem tudott ellenállni egy influenzajárványnak, 1976-ban meghalt.

A *Siratódal* a *Varázslat kertje* című kötetben jelent meg. A már említett jelle-
gű konfliktusosságnak, az otthontalanságérzetnek három főbb tematikus típusa figyelhe-
tő itt meg. Az egyik a családban idegen gyermek motívuma. Ez határozza meg az *Isten te-
remtményei* (1959) világát, mely a magyar novellairodalom egyik legnagyobb teljesítmé-
nyének nevezhető. A második típus is a család körén belül marad, de itt a konfliktusok a
felnőttek közöttiek, s alapjuk a megszokott rend felbomlása, a megszokott munka hiánya.
Ilyen *A szabadság keresztje* és a *Siratódal*. A harmadik típus alapja a legnagyobb mérté-
kű életformaváltás. A parasztfiú városlakóvá és értelmiségivé válik. E típus megtestesítője
az önéletrajzi elemeket is hordozó Fábíán (*Minden olyan, mint régen; Hazulról odáig*).

A siratódal ősi népköltészeti műfaj, a siratás az egyik legnagyobb hagyományú szo-
kás. Elsősorban akkor kerül rá sor, amikor meghal valaki, de sirattak néhány más kiemel-
kedő, az életúton fordulópontot és távozást jelentő esemény bekövetkeztekor is: ha valaki
hosszú útra ment, ha a legény bevonult katonának, ha férjhez ment a lány. A siratóének-
ben hagyományos elemek és személyes élmény fonódott össze, lényegéhez tartozott az im-
provizáció.

Szabó István elbeszélésének hőse, Reza néni, özvegy Hetesi Gáborné, 72 éves asz-
szony. Falun él, valahol Sümeg környékén (onnan hozzák gépkocsival a városi kenyeret),
s mintegy tíz esztendeje annak, hogy az ő falujukban is kiment a szokásból a kenyérsütés.
Az elbeszélés 1962-ben keletkezett, s éppen 1952 volt az az aszályos esztendő, amelyben
olyan kegyetlen volt a begyűjtés, hogy a falusi lakosok nagy részének saját szükségletre sem
maradt otthon gabonája, lisztje. Ekkor kényszerültek rá a családok a bolti kenyérre, és a
kényszerből újfajta szokás lett. Hiszen ha máshonnan nem tudnánk, Reza néni belső mo-
nológjaiból pontosan megtudhatjuk, hogy éppen ezekben az ötvenes években egy sok év-
százados hagyomány egyik legfontosabb, hétről hétre szertartásszerűen ismétlődő eleme
foszlik semmivé: a kenyérsütés. Tudjuk, hogy a gabona, a kenyér életjelpép, s hogy ezt az
ősi mítoszi jelleget a kereszténység, a jézusi tanítás megerősítette. A kenyér nem egy volt
az eledlek sorában, hanem a legfontosabb, a szakrális jellegű, az imádságban is említett
„mindennapi kenyér”, amelyet a kemencébe betételkor, a megszegéskor is kereszttel
szoktak megjelölni. Maga a nagy fizikai erőfeszítést is igénylő kenyérsütés ugyanakkor a
háziasszonyi tudás próbája is, az első alkalom szinte felnőtté avató szertartás. Reza néni-
ben szükségszerűen idéződik fel mind az évtizedeken át hétről hétre végzett szertartásos
munka életrendet szabályozó volta, mind annak szakrális jellege, mind a hozzá fűződő két

személyes emlék: az első sütés, amelyet az apja is megdicsért, s az a nagy elismerés, amelyet egyszer a férjétől kapott a kenyéréért.

Ízlés dolga is, hogy ki milyen kenyeret szeret. S a modern ipari társadalom viszonyai közt nyilván lehetetlenség a rendszeres otthoni kenyérsütés. Aminthogy a Reza néni az időben már aligha akadtak fenn azon, hogy miért nem házilag szőnek, fonnak a lányok, asszonyok, pedig dédanyáiknak még ez lehetett az ok a háborgásra. A változás tehát nyilvánvalóan feltartóztathatatlan. Az idős embernek azonban joga van ahhoz, hogy ragaszkodjon a hagyományhoz. Tíz évig kellett várni, zsörtölődve beletörődni az új rendbe, mígnem egyszer bátorságot merít az idős nő. Talán azt is reméli titokban, hogy a családjá vissza fog térni a nemes hagyományhoz, bár azt is tudnia kell, hogy erre a munkába járó fiataloknak nem lesz ideje, neki pedig már nincsen ehhez elegendő fizikai ereje. De reménykedései közt azt is érzi és tudja, hogy az adott nap nemcsak azért kivételes, mert ismét süt kenyeret, hanem azért is, mert alighanem utoljára: *„Ha hazajönnek a fiatalok, majd jól összeszidják, de akkor már ott lesz a négy kenyér. Nem nagyon érdemlik meg, mert nem tudják becsülni a dolog értelmét – igazából nem is nekik sütötte. Miért ne járjon néha az ember a maga kedvében?”* Ez a „kedv” azonban nemcsak életenergiákat mozgósíthat, hanem a bejárt életutat is igazolhatja mintegy, tehát a szent hagyományt az azt semmibevevő, porbatipró újjal szemben. (A szállításkor a kenyér olykor a porba esik.) S ez az igazolás erőt, hitet adhatna a még hátralévő életidőre is. A legnagyobb munkákból kiesett idős ember ismét teljes értékűnek tudhatná magát, a számára különösen fontos, szimbolikus értelmet is hordozó cselekedettel.

Reza néni csak jót akart, megérdemelte volna a sikert. De hiába készülődött hosszasán, hiába, hogy *„vérében volt a szertartás minden mozzanata. Mint egy tapasztalt misézőpap az oltárnál, Reza néni is hibátlanul ismerte a sorrendet, az elkövetkező munka minden láncszemét.”* Hiába tehát a hagyomány, hiába a tapasztalat, hiába a leromlott fizikai erő szinte csodás megsokszorozódása, hiába teljesíti a vállalt feladat javát, mégis kudarcot vall. Hiszen az egyik leglényegesebb dolgot, a sőt felejtette ki a kenyérből. Kudarca valóban teljes, indokolt a sírás is, a siratóének is.

A siratás kiváltó oka közvetlenül maga a kudarc, de nem csak annak szől. Az asszony elsiratja általában a felbomló hagyományokat, s velük szemben önmaga tehetetlenségét, általában is az elmúlást, s konkrétan önmagáét, önmaga elfogyó erejét, képességeit. Oly erősen akart aznap sütni, *„mintha ez lett volna az utolsó napja”*. Ha nem is biológiai értelemben, de valóban utolsó nap ez: a jövőt illetően már nem lehetnek céljai, reményei.

Fontos motiváló szerepe van annak is, hogy nem a korábban megszokott csütörtökön, hanem pénteken került sor a munkára. Hiszen akkor „nem szabad” kenyeret sütni, tudja még az anyjától, a századokra visszamenő hagyományból Reza néni. Baljós, babonás nap is a péntek, ugyanakkor Jézus keresztre feszítésének, halálának napja is. Ugyancsak fontos a történéssorban a feledékenység és a tudás kettős motívuma. A meny „feledékeny fiatalasszony”. Reza néni viszont nemcsak „hibátlanul ismerte a sorrendet”, hanem munka közben is *„körülnézett a konyhában, mire volna még szüksége, mit mulasztott el. De hát ilyenkor nem szoktak semmit elmulasztani.”* Azonban nemcsak a hagyomány bomlott fel, a néni emlékezete is megroskadt. Ezzel „verte meg őt az Isten”. Azért, mert pénte-

ken süttött. Ezért kénytelen megkérni a postásfiút, hogy ássa el a megdagasztott, megkelt, de ehetetlen, s így sütésre érdemtelen kenyereket a kertben. Sor kerül hát a „temetésre” is, a siratódal a hagyomány szerint süttött kenyérért is szól.

Az elbeszélésre a hagyományos történetmondás a jellemző. Egyetlen főszereplő van, egyetlen epizodista, egy helyszínen, egyetlen délelőttön történik minden. Mégis, ez a néhány órányi cselekmény felmutat egy egész életutat, felmutat egy különösen radikális életformaváltást. Maga az elbeszélő látszólag csak elmondja a történetet, nem akar többet tudni Reza néninél. Szemléletmódja egyszerre tárgyilagos és azonosuló. Minden elemében kidolgozott lélektaniség, a motivikus szerkesztésmód soha nem hivalkodó, de következetes alkalmazása jellemzi a *Siratódalt* is, Szabó István más műveit is.

Az *Isten teremtményeiben* (1959) szereplő háromtagú család élete az apa és az anya eltérő személyisége miatt erősen konfliktusos. A történetben az ötéves kisfiú válik ennek áldozatává. Édesapjával harmonikus (ezt mutatja be a közölt részlet), édesanyjával konfliktusos a kapcsolata, ami majdnem tragédiához vezet.

Az elbeszélés címe több szinten is értelmezendő. A cselekmény szintjén a gyerek által gyúrt ügyetlen agyagfiguráknak kellene Isten teremtményeivé válniuk. Kívülről, olvasóként szemlélve a történetet maguk a szereplő emberek bizonyulnak Isten teremtményeinek, olyan-amilyen, ugyancsak tökéletlen alkotásnak. S még tágabbra vonva a kört, magunkat, olvasókat és nem olvasókat is beleértve mindannyian Isten teremtményeinek bizonyulunk. Az elbeszélés a *Biblia* teremtetéstörténetének kommentálására értelmezése is egyúttal.

A kis Jancsi inkább csak érzékelő lényből most kezd eszes lénnyé is válni. Kérdései – ez mi? ez miért van így? – a megismerés különböző szintjeire irányulnak. Érdeklődése egyre tudatosabb és tudatra vonatkozóbb, s egyre inkább összefügg világképében ismeret és morál.

Szabó István emlékezete = Új Írás, 1976. 6. ♦ Győri János: *Egy novellista szabadegyeteme* = Új Írás, 1977. 7. ♦ Vasy Géza: *Pályák és művek*. 1983. 118–156. ♦ Kodolányi János és Szabó István levelezéséből. (Közre-adja Csűrös Miklós.) = Új Írás, 1989. 6. 68–82, 7. 40–50. ♦ B. Nagy László: *Szabó István* = Kézikönyv III/2. 1990. 995–999. ♦ Domokos Mátvás: *Varázstükrök között*. 1991. 47–65. ♦ Vasy Géza: *Szabó István írói világa* = Pannon Tükör, 1997. 1.

❖ *Isten teremtményei* ❖

(Részlet)

A körtefa mozdulatlanul s feketén szomorkodott a ház végében, kopasz ágai úgy karmolázták a levegőt, mintha a fa szerette volna felírni az égre saját reménytelen sorsát. Tavaly is nehezen tudott kizöldellni, gyümölcsöt alig hozott, az idén meg már levelekre sem futotta az erejéből. Társai mind zöldbe borultak körülötte a tavaszon, csak neki maradtak feketén az ágai, mintha tovább tartott volna számára a tél.

Apa és fia megálltak a körtefától három lépésnyire. Lerakták a szerszámokat. Csanaki megengedte a fiúnak, hogy ő is cipelhet valamit. Jancsi most izgatottan nyújtotta át apjának az ásót: két kézbe fogva vonszolta idáig.

Csanaki nem fogott azonnal munkához. Fölpillantott a körtefa száraz koronájára.

— Na, szegény — mondta —, te is befejezted.

Jancsi igen figyelmesen tudta hallgatni az apját: szemével ott csüngött az arcán, s látszott, hogy minden szót, amit hall, kétszer is megforgat magában. Nem szólt semmit, csak figyelt.

— Pedig de jótermő fa volt — beszélt tovább az apja —, és olyan jóízű körtétet adott... Te is ettél belőle, nem emlékszel?

— Miért vágjuk ki? — kérdezte a gyerek.

— Elszáradt. Nem terem többet.

— Miért?

— Eljárt az ideje.

Szemével kimérte a távolságot, aztán elkezdett ásni a fa tövétől két lépésnyire. Az ázott földbe könnyen csúszott a vos.

— Jó kis eső volt — dünnyögte Csanaki.

— Ennek már sose lenne levele? — mutatott föl Jancsi a fára.

— Nem. Ennek már minden hiába.

— És ha öntöznénk?

— Akkor se.

— Nem kellene bántani — mondta a gyerek.

Csanaki körben haladt a fa mellett. Ásója nagy darabokban forgatta ki a gyepes rögöket. Most megállt egy pillanatra.

— De hiába hagyjuk itt, ebből már nem lesz semmi.

Rámutatott a többi fára.

— Látod, milyen szép zöldek? Azoknak semmi bajuk.

— Ez beteg volt? — kérdezte Jancsi.

— Hát, nemcsak az volt a baja... Megöregedett, aztán meghalt. Nem élhet örökké.

Lehajolt, elkezdett ásni.

— A fák is úgy járnak, mint az emberek. Megöregszenek, aztán meghalnak.

A gyerek most nem kérdezett többet; elgondolkozó arccal figyelte az apját oldalról, amint az az ásó fölött hajladozott. Az elhangzott szavak értelmét emésztette.

Csanaki egy kört már kiásott a fa körül, most hozzálátott a második réteghez. Az ásó hegye olykor elérte már a fa gyökereit.

— Nemsokára jöhet a fejsze.

Jancsi lehajolt a fejszéért, hogy kézre adja.

— Még nem kell — mondta Csanaki —, majd szólok.

— Édesapám — mondta a gyerek.

Az apja rápillantott ásás közben, de aztán tovább dolgozott.

— Mért mondta édesanyám, hogy maga bolondságokat beszél?

Csanaki fölegyenesedett. Nézte a fiút. Jancsinak erős, barna szeme volt, s igen makacsul tudott visszanézni az emberre. Csanaki félredobta az ását, s a fejszét kérte Jancsitól. A gödörben már előtűnedezték a fa kigyózó gyökerei.

Forgácsok kezdtek röpködni Jancsi feje körül.

— Vigyázz, mert hátha egy a szemednek ugrik — figyelmeztette az apja. — Menj hátrább.

— Édesanyám sohase mond el semmit — szólt a gyerek.

— Mert mindig olyanokat kérdezel tőle.

A fejsze villogott a levegőben, s lecsapott a kemény gyökérre, aztán fölemelkedett, és újra lecsapott. Így ment ez jó néhány percig. Csanaki homlokán már kiütött egy kissé a veríték, arca nekihevült. Fölegyenesedett a gödörben, pihent. Jancsi megint elkezdte.

— Édesanyám mindenre azt mondja, hogy nem tudom.

— Mert csak zavarod vele. Mindig olyasmikkel nyaggatod.

Csanaki újra fejszézni kezdett. Az ütésektől finoman remegett a fa koronája.

— Édesapám — mondta a gyerek.

— Mit akarsz?

— A fák miből lesznek?

Csanaki ismét rápillantott a gyerekekre. Jancsi arcán ott volt az a jól ismert, de különös makacsság. Az apja most szaporább ütemben sújtott le a gyökerekre. Fehéren ugrottak szét a forgácsok.

— Ilyen gyökerekből lesznek a fák? — kérdezte Jancsi. Az apja fölegyenesedett, fújta.

— Dehogysis — mondta kellenetlenül —, magból lesznek.

— Mint a búza, meg a rozs?

— Olyanformán.

— A kis fából lesz a nagy fa?

— Abból. Add még ide azt az ását.

A gyerek odaadta a szerszámot, s csendben elnézte, hogy az apja előás egy vastag, rejtőző gyökeret a földből.

— Ha ezt elvágom, talán már ki is tudjuk dönteni — szólt az apja, s nyúlt a fejszéért.

A gyerek várt még egy darabig, aztán így szólt:

— Hát az emberek miből lesznek?

Csanaki most azzal volt elfoglalva, hogy minél jobban odasújhasson az eldugott gyökérnek. Lába nemigen találta jó támasztékot, ide-oda topogott a gödörben.

— Pedig már csak ez a gyökér tartja.

— Édesapám.

Csanaki oda sem figyelt.

— Mi az?

— Az emberek miből lesznek?

A férfi gondterhelt arccal kerülgette a fa tövét. Halkan szitkozódott, hogy nem tudja a gyökeret jól megközelíteni. Majd futólag a fiúra nézett, s úgy mondta csak, rosszkedvűen:

— Az embereket Isten teremtette.

— De miből? — kérdezte a gyerek.

Csanaki odavágott a gyökérnek, de az visszarúgta a fejszét.

— Miből, édesapám?

— Agyagból — mondta az apja, s most másképp helyezkedett el a gödörben. Minden figyelmét az a konok gyökér foglalta le.

— Agyagból? — kérdezte a fiú gyanakodva.

— Persze — mondta Csanaki, s a fejszéje lecsapott. — Az első embert agyagból gyúrta az Isten. Ilyen agyagból. S bakancsával a feltúrt, vörhenyes földbe rúgott. Aztán nagy lendülettel, többször is lesújtott a gyökérre: végül is megtalálta a legalkalmasabb helyet. Mérgesen villogott a fejszéje, a fa töve ropogni kezdett.

— Vigyázz — mondta. — Menj hátrább, mindjárt kidől.

A gyerek szórakozottan hátrált. Csupa töprengés volt az arca.

A fa megbillent, de egy-két pillanatig úgy látszott, szeretné megtartani egyensúlyát. De aztán szép lassan dőlni kezdett; egyre gyorsabbá vált a zuhanása, végül nagy erővel s csattanással szédült alá, ágai recsegték, összetörték, csonkjai belefűrődtek a földbe, a fa töve meg fölvágódott, s úgy zuhant vissza. Csanaki már rég kiugrott a gödörből. Oldalról nézte a fekvő körtefát, amely olyan mozdulatlan volt, mint egy hősi halott. Megfeledezett a fiúról. Pihent, s a munkája eredményét nézte.

Jancsi megszólalt a fa túlsó felén.

— De hogyan, édesapám?

Az apja felocsúdott.

— Mi?

— Hogyan teremtette az Isten az...

— Hogyan! Fogott egy marék agyagot, aztán összegyúrta. Mikor készen volt vele, jól rálehelte. Csak akkor kezdett mozogni az ember.

A gyerek most elhallgatott egy rövid időre; azt nézte, hogyan nyesi le az apja egymás után a fa ágait. De nem is annyira a szapora fejszét, inkább az apja vonásait szemlélte.

— Maga honnan tudja, édesapám?

Csanaki a homlokát ráncolta.

— Az iskolában tanultam.

— Édesanyám is tanulta?

— Persze.

— Pedig édesanyám azt mondta, hogy ő nem tudja.

— Mit?

— Hogy az emberek miből lesznek.

— Minek nyaggatod ilyesmivel — mondta Csanaki.

Jancsi leguggolt a gödör partjára, s a vörös agyagot kezdte markolászni.

— Én is tudnék embereket csinálni, édesapám?

— Nem. Csak Isten tudott.

— De ha én is rálehelnék erre a...

— Akkor se — mondta Csanaki, miközben az ágakat vagdalta. — Te nem vagy Isten.

A fiú elgondolkodott.

— Isten nem olyan, mint mi?

— Nem, sokkal erősebb.

— Miért nem vagyok olyan, mint az Isten?

— Te embernek születted.

— Nem is lehetek olyan sohase?

— Nem.

— De én is szeretnék embereket csinálni — mondta a gyerek, s ujjai a nedves agyagban turkáltak.

— Próbáld meg — dűnnyögte az apja csak úgy, mert egy vastagabb ágban akadt el a fejszéje.

— De járnak tudnak majd?

— Lehet — mondta az apa —, meg kell próbálni.

Az ág miatt nem tudott odanézni a gyereke.

Nemsokára végzett a fa koronájával, s a lenyesett ágakat elkezdte vonszolni a favágító mellé; ott majd tüzelőt aprít belőlük, ha lesz egy nyugodtabb napja. A gyerek most nem segített neki, egyetlen gallyhoz se nyúlt hozzá, s nem is járt a nyomában, mint mások tette volna; a gödör szélén kuporgott, s a sáros földet gyúrogtatta. Elfeledkezett az apjáról; egészen a munkája fölé hajolt.

Csanaki szeme is csak jó sokára akadt meg a fiún; véletlenül pillantott rá, cipekedés közben. Azonnal ledobta a terhét.

— Mit csinálsz, te? — kérdezte nyugtalanul.

A gyerek fölneézett. Nem szólt.

— Ha összekened magad, anyád ellátja a bajodat.

— Nem — mondta Jancsi —, vigyázok.

— Jobb lesz, ha abbahagyod.

S bosszúsan emelte föl a hónaljnyi gallyat, elindult vele a többihez. — Nem akarok pörölni miattad — mondta, amikor visszafelé jött. — Nem érted?

— Hiszen nem sározom össze magamat — mondta Jancsi, s végigmutatott a ruháján. Kezét pedig jól eltartotta magától. Szeme komoly és felelős volt. Csanaki nem tudott rászólni többet.

Nemsokára megjelent a ház túlsó sarkánál Csanakiné.

— Gyerekek — mondta —, gyertek ebédelni.

Csanaki gyorsan a fiúra nézett.

— Hallod? — mondta szigorúan.

De Jancsi akkor már állt, sáros kezeit dugdosta a háta mögé. Az anyja nem látott semmit, már vissza is ment a konyhába.

— Mosd meg valahol a kezedet — szólt rá csendesen az apja —, aztán menjünk ebédelni.

(1959)

Csurka István

Budapesten született 1934-ben. Édesapja tisztviselő és író volt (Csurka Péter). Diákéveit a fővárosban, Nagyváradon és Békésen töltötte, katonáskodó apjával 1944–45-ben Németországot is megjárta a család. Elvégezte a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturg szakát. 1956-ban a főiskolai nemzetőrség vezetője volt, ezért fél évre internálták. Első megjelent elbeszélése, a *Nász és pofon* mindjárt ismertté tette nevét (1954), a nemzedék egyik korán bizonyító tehetsége. 1956-ban megjelent első novelláskötete (*Tűzugratás*). Regényt, kisregényt, újabb elbeszélésköteteket publikált. Felélesztette a tárcanovella nagy hagyományú műfaját. A kisprózai műfajokban érezte magát igazán otthon. Kapcsolódott a Móricz-hagyományhoz is, de még inkább Nagy Lajoséhoz. Meghatározó élménye az ötvenes évek első felének álságos világa, az értékkeremtés és az értékpusztítás feszültsége.

Lírai jellegű és egyértelmű etikai állásfoglalást megfogalmazó pályakezdő írásai mellett már kezdetben is, később egyre inkább meghatározó az ironikus szemlélet, a groteszk jelleg, de ez általában nem válik kizárólagossá. Az író „középen” áll, alakjaihoz megértéssel közelít, s ha nem fogadja el magatartásukat, akkor is elemez, lélektani indítékokat keres a társadalmiak mellett.

Csurka István igazi beérkezését, szélesebb körű megismerését drámáinak köszönheti. Első bemutatójára 1964-ben került sor (*Szajbós*), de legfontosabb drámáinak nemegyszer éveket kellett várniuk arra, hogy legalább stúdiószínpadon közönség elé kerülhessenek: *Ki lesz a bálánya?*; *Deficit*. Jelentősebb művei még: *Döglött aknák*; *Eredeti helyszín*; *Verseny nap*; *Házmestersirató*.

Jelentkezésétől fogva körülötte az ellenzékiesség, a nem igazán szocialista író, az urbanusság megbélyegzőnek szánt vádja. Az 1980-as években a szervezkedő ellenzéki mozgalmak egyik vezéregyénisége lett. New Yorkban jelent meg két, politikai írásokat és előadásokat tartalmazó füzet, majd ezek bővített változata *Új magyar önépítés* (1991) címmel idehaza is. 1988 óta elsősorban politikusként tevékenykedik. Az MDF egyik megalapítója és vezetője volt, majd kizárása (1993) után a MIÉP elnöke lesz. Munkatársa volt a *Magyar Nemzet*nek (1973–1986), szerkesztőbizottsági tagja a *Hitel*nek (1988–1992), főszerkesztője, majd szerkesztőbizottsági elnöke a *Magyar Fórum*nak.

Deficit

A dráma 1967-ben íródott, 1970-ben jelent meg, bemutatására csak 1979-ben kerülhetett sor. Egy „napjainkban” játszódó dráma esetében ez nagyon hosszadalmas út, bár az is igaz, hogy a bemutatóig eltelt tucatnyi esztendő nem tette időszerűtlenné azt a kérdéskört, amely a mű középpontjában áll. Bár van olyan vélekedés, amely a *Deficit*et a „na-

pi" politikumhoz való kötődése miatt romlékonyabb anyagúnak tekinti, mint például az ilyenfajta tartalmi réteget nélkülöző *Ki lesz a bálánya?* című művet, ez a politikum nemcsak a hatvanas vagy a hetvenes évekre vonatkoztatható, hanem a konkrétumokat általánosítva és szimbolikussá téve nagyon sok más korszakra s szinte minden érett korúvá váló nemzedékre.

A *Deficit „történik a hatvanas években, egy nyári éjszakán, egy új városban”*. Az egyik szereplő közléséből azt is megtudhatjuk, hogy 1966-ban járunk. A szereplők megnevezése tudatosan elidegenítően csupán az ábécé betűivel történik: X. és a felesége, Y., továbbá Z. és a felesége, W. X. negyven felé közeledő, jól kereső vegyészmérnök. A felesége 27 éves, otthon van, nincs gyerekük sem, mert a férfi nem akarja vállalni a felelősséget. Nyolc éve házask. Jó barátságban vannak a másik házaspárral. Z. 32-33 éves tanár. A felesége két évvel idősebb nála, kapcsolatuk hat éve tart.

Átlagemberek, átlagértelmiségiek. A vezéregyéniség köztük X., a társalgást, az eseményeket is ő szokta irányítani. Nagy hatással van Z.-re, aki nem igazán határozott és önálló egyéniség, sokban a felesége befolyásolja. A jelentéktelennek mutakozó életkori különbségeknek komoly szerepük van. X. a húszas évek második felében született, következésképpen felnőtt fiatalemberként élte át az 1945 utáni forradalmas időket. Életének az a titka, hogy „az ifjúságomból csak arra emlékszem, hogy fényes volt. Fényes, mint a szocializmus.” Később azonban másként alakultak a dolgok, mint remélte: „Fegyverrel kezdtem. Fegyver volt a kezemben. Azt mondták, tegyem le, vigyem a zászlót. Vittem. Tegyem le, építsek házat. Építettem. Romboljam le, leromboltam. Építsek börtönt, építettem. Üljek bele, beleültem, fogjam be a pofám, befogtam. Ne csináljak semmit, minden nagyon szép, minden nagyon jó, biggyem el. (Ordít.) Nem hiszem!...”

Ez a vallomás a dráma vége felé hangzik el, egyértelműsítve, hogy miért gondolja X. a maguk életét unalmasnak, elviselhetetlennek, ahol szinte már bármi újszerű esemény egyúttal nagyszerű is lenne, „forradalmi” jellegű és hatású. Ezért javasolja Z.-nek, hogy cseréljék ki a feleségeiket. Az ötlet a Csurka-drámákban mindig fontos szerepet játszik. Ez az ötlet a hagyományos felfogás szerint erkölcstelen, ezért Z. eleinte tiltakozik is. X. azonban egy fogadással szinte belekényszeríti a „játékba”, azt ígérve, hogy a cserére csak kölcsönös hajlandóság esetén kerülne sor. X. szinte mágikus rábeszélő ereje érvényesül az asszonyokkal szemben is. Y. bevallja, hogy már gondolt a másik férfira, s amikor kettesben maradnak, szinte elcsábítja az aggályoskodó Z.-t. X. azonban kudarcot vall. Hiába rokonszenvezik vele W., hiába mennek el az első rész vége után valahová kettesben, W. nem áll kötélnek, pedig X. számára ez lett volna a „forradalmi siker”. S veszít abban is, hogy nem Z., hanem az ő felesége volt a „csábító”, amíg ők távol voltak. Z.-nek viszont azért kell csalódnia és rettenetesen szegyenkeznie, mert az ő felesége nem cselekedett X. szándéka szerint, ő viszont igen, s így senkinek sem nézhet a szemébe. A történetek után a tükörbe se nézhet nyugodt lelkiismerettel, és X.-re se nézhet fel többé. Életkora miatt ő nem lehetett ott a fényes forradalmi eseményeknél, csak felnézhetett az idősebb kortársra, csak követhetett, de most már erre se nagyon lesz hitelesen módja.

A forradalmi ábrándok csömörbe torkolltak, a kitörési kísérletből csupán egyoldalú házasságtörés lett, „forradalom az ágyban”. De nem csupán a forradalom lehetetlen,

nincs mód igazi reformokra sem, a szívós építőmunkából is kiábrándulnak ezek az értelmiségi figurák. X. tehetséges, kísérletező-kutató ember volt, de abbahagyta a komoly szakmai munkát. Z. azon monologizál – miközben a másik szobában Y. veti az ágyat kettejüknek –, hogy „nem írhatnék-e én egy könyvet arról, hogy a középiskolai nevelésnek, így, ahogy most csináljuk, nincs értelme, és ő, aki pontosan tudja, hogy mi teszi dilissé, bezárkózottá az értelmiséget ebben a holdbeli városban, ezek közt az üres terek közt, nem tudna-e forradalmat csinálni, hogy az arra érdemesek ne bújjanak papucsba, és ne üljenek le a televízió elé, vagy egy üveg konyak mellé”. Bevallja azt is, hogy a felelősségáthárítás is munkálkodik bennük, a történelmi múlt és a jelen megbéklyózó voltára hivatkoznak. Így válik véglegesen deficitessé az életük. Mert bár legelső reakcióként Y. nem érzi a maga részéről a házasságtörést deficitessnek, sőt, később fejfájósan és szomorúan megy lefeküdni. Z. bűntudat által gyötörtén távozik. A végjátékban vallja meg X. W.-nek élete nagy titkát, életútjának már idézett kudarcos ívét. A „titok” szimbólumát egy nagy ládában, egy hegedűtokban őrzi: egy géppisztolyt és a Kommunista Kiáltványt. Amikor azonban kinyitja a tokot, nem talál benne semmit. Nem tudhatja, ki tüntette el: „Ezek a végső dolgok bomlályba vesznek. És csak a tények beszélnek: nincs. Talán nem is volt. Így jár az, aki leteszi a fegyvert és eldugja a Kiáltványt! [...] Néha azt álmodom, hogy forradalmár voltam, és valamikor kivontam fényes szablyám, hogy megküzdjek a sárkánnyal a szocializmus fényességéért. Ez sem igaz. Csak az az igaz, hogy most itt vacogok a bokor alatt, és a hegedűtok üres.”

X. és W. a két „okos” ember. W. „imádná” X.-et, ha az lenne, ami lehetne, s értéke-li azt is, hogy másmilyen szeretne lenni, mint amilyen. A dráma azzal kezdődik, hogy X. és Y. odahaza beszélget, mintegy unaloműzésül, eleinte nagyon konvencionálisan. S azzal fejeződik be, hogy X. bevallja élete titkát W.-nek, vagyis a számára legfontosabb dolgokról beszél, s amikor a jelképes és valóságos ürességet megtapasztalja, arra kéri W.-t, hogy ez maradjon kettejük titka. A szellemi kapcsolat valóságos, és a dráma annyiban nyitott marad, hogy kettejük viszonyában még elképzelhetők változások annak ellenére, hogy korábban X. azt hangsúlyozta, hogy a történelem után sem fog semmi sem változni. W. azonban kétértelműen szerepel a zárójelenetben. A másnapra szóló házaspári meghívás utalhat a változatlanságra is, de arra is, hogy X. reménykedhet.

A drámai cselekmény X.-ék lakásában játszódik, a két rész között egy órányi idő telik el. Ezalatt is történik azonban sok minden, ami pontosan kikövetkeztethető a második részből. Egyrészt X. ráveszi W.-t, hogy menjenek el valahová, s ezzel alkalmat teremtenek a másik két ember bizalmas együttlétére. Másrészt X. hiába ostromolja barátjának feleségét. Kamaradráma zajlik le a szemünk előtt, s a szereplők korlátozott száma, a köztük lévő kapcsolatrendszer átláthatósága, az egyetlen helyszín, a cselekménynek és a drámai időnek szinte teljes egybeesése különös sűrítettséget tesz lehetővé. Nincs semmi üresjárat. A szerzői utasítás hangsúlyozza, hogy „a szereplők a darabot két síkban élik és játsszák. Egy komolyban és egy komolytalanban.” A síkváltások kitalálója és irányítója természetesen X. Ez a Janus-arcúság azonban nem két síkra bontja a drámát, hanem az egymásutánosság ellenére, részben a sűrű váltásoknak is köszönhetően, egyidejűvé teszi azt. Ez tragi-komikus jelleget ad a *Deficit*nek. A komédiázást is bevonja a komorság és viszont. Mind-

ez vonatkozik a forradalmi eszme és élet, valamint a feleségcsere kettősére is. Ez a két sík is egymásra rétegződik, s nem komolyság és komikusság ellentétéként mutatkoznak meg, mert mindegyik jelen van mindkét sík tartalmaiban. Az egyre inkább állóvízszerűnek mutatható magyar társadalom elé tart tükröt a dráma, s e folyamat kiteljesedése miatt mutatható előadásakor még időszerűbbnek, mint megírásakor. A dráma vihara ugyanis nem műbalhé: emberi életokról, az élet értelméről van szó. Az a kérdés vetődik fel, hogy hogyan kell és hogyan lehet élni a Kárpát-medencében. Végső soron ez a kérdés tartja mindvégig igazi, tartalmas feszültségben a művet. Az erre való válasz keresése adja X.-nek az ördögi ötletet, amivel kezdetét veheti a „játék”, amelyet előbb X. és Z., majd később X. és W. fogadása tesz visszafordíthatatlanná.

Ez a kérdéskör az 1956 utáni magyar irodalomban sok mű központi gondja. Csurka István X.-ének és hasonló típusú más hőseinek legközvetlenebb előzményét Sarkadi Imre munkáiban találhatjuk meg. A vívódó, a munkájában értelmet egyre kevésbé találó értelmiségi s annak egy sajátos típusaként a tudatos önsorsrontó alakja először nála válik meghatározóvá. Csurka ezt a szálát viszi tovább a maga módján, azaz kevésbé élezve ki az embertípusok kibékíthetlenségét és az egyes emberben megbúvó ellentétes erőket, így kerülve el az egyértelmű tragédiákat. A játék nála nemcsak felvett szerep, nem is a gonosz-ság egyik megnyilvánulási formája, hanem az élet elviselésének egyik lehetséges és szükséges módja. Am az adott életkeretekben korlátozott a tiszta játék lehetősége, a létfeltételek ridegsége oda is benyomul. Amit X. ajánl, az eleve nem lehet tiszta játék, örömei és kudarcai mindannyiuk egész életére kihatnak.

Az olvasót, aki ma találkozik a drámával, talán megmosolyogtatja az a „naivitás”, ami nemcsak a régi X.-ből árad, hanem ami után a dráma jelen idejében élőben is hatalmas a nosztalgia. Ne feledjük azonban, hogy a világtörténelemben jó néhány nemzedék volt már, amelyet a forradalmi remények tápláltak. S ez az X.-re vonatkozó konkrétum is jelképe valaminek: a bármifajta karakteres életeszmények, életprogramok. Így is értve a drámát, a „deficit” minden kor minden emberét fenyegetheti, s a megvalósítás korlátozottsága vagy lehetetlensége bárkit a leírttal rokon helyzetbe kergethet. Egy dráma esetében nem mellékes az sem, hogy az előadás nagyszerű színészi teljesítményekre ad lehetőséget; mind a jellemrajz, mind a cselekmény, mind a mesterien megírt párbeszédok elősegítik ezt.

RÉZ PÁL: *Kulcsok és kérdőjelek*. 1973. 392–409. ♦ GÁLSAI PONGRÁC: *12 + 1 fő. Szabálytalan arcképek*. 1978. 38–54. ♦ TÁRJÁN TAMÁS: *Kortársi dráma*. 1983. 239–267. ♦ SZÁVAI JÁNOS: *Zsendül-e a fügefája?* 1984. 170–177. ♦ DOMOKOS MÁTYÁS: *Átkelés – áttűnés*. 1987. 461–480. ♦ DÉRCZY PÉTER: *Csurka István* = Kézikönyv III/2. 1990. 1011–1020. és 1489–1497.

❖ Deficit ❖

(Részletek)

A darab X-ék lakásának középső szobájában játszódik, egy nyári estén, majd éjszakán. A szobának két bejárata van: egyik az előszoba felől, a másik a hálósoba felől. A szoba lényeges berendezései: egy íróasztal, egy széles, nagy heverő és néhány fotel vagy puff és egy nagyon régi, kopott parasztkarok láda. Feltűnő helyen áll. Telefon a heverő mellett. Egy modern, sőt szabados gondolkodású gyermektelen házaspár lakása, egy újonnan épült ipari városban. A szereplők közül X. a legidősebb, közel a negyvenhez. Szikár, keménynek látszó, éles arcvonású és éles eszű férfi, a társaság feje, középpontja. Y., a felesége legalább tíz évvel fiatalabb nála, nagyon nőies, kíváncsi, szőke nő.

Z., a másik férfi 32–33 éves, bajszos, kedves, csupa jóindulat-ember, típusában is az, aki a végtelenségig tud rajongani az ilyen X-szerű vezéregyéniségekért; aki feltalálni ugyan soha nem, de szolgálni a végsőkig tud minden jó ügyet.

W., a felesége két évvel idősebb nála, határozott, okos, szép asszony, kettejük közül az irányító, a szélesebb látókörű. Megbízhatósága, megállapodottsága az egész társaság fölfe emeli.

A szereplők a darabot két síkban élik és játsszák. Egy komolyban és egy komolytalanban. A komolytalan részek az ő sajátos érintkezési formájuk, barátságuk alapja, csak ők értik, egymásnak mondják, játsszák, egymást akarják ebben felülmúlni. Az egész X. találmánya, az ő különleges lelki beállítottságából következik: a végső igazságokat, illetve azokat, amelyeket ő annak hisz, nem bírja elviselni, ha kimond vagy megtesz valamit, utána azonnal énekelni vagy bolondozni kezd.

Az első részben valamennyien elég sokat isznak, de ez nincs külön jelezve, mindenki akkor iszik, amikor akar.

Z. Nem akarsz meggyőzni igazadról?

X. Nem.

Z. Nem akarsz férfias vitában leteperni?

X. Nem.

Z. Mit akarsz?

X. Valami nagyot, érdekeset, elhatározót. Ami még nem volt. Ami fáj. Ami visszavonhatatlan.

Z. Forradalmat.

X. Szó szerint.

Z. Nem fog sikerülni.

X. Mielőtt jöttetek, azt magyaráztam Y-nak, hogy magamra kéne haragítsalak. Szakítást provokálni. Hogy ez se legyen.

Z. Ennyire vagy?

X. Ennyire. Ezt már különben elmondtam neked a múltkor, de akkor még nem éreztem ennyire a torkomban a fájdalmat.

Z. Lehet, hogy ez egyszerűen környezethatás. Megfigyeltem már magamon is, másokon is: az ember ebben a városban mindig honvágyat érez. Nem pontos a kifejezés, de így van. Erre még nincs szó. Itt olyan messzire és olyan rossz elrendezésben vannak egymástól a házak, az egésznek annyira nincs emberi jellege, múltja, tradíciója, hogy az embernek folyton hiányérzete van, és ez a hiányérzet később szorongásba csap, mint nálad.

X. Igen, de nem ez a lényeg. Valószínűleg ugyanilyen lelkiállapotban lennék én másutt is, legfeljebb a fokozatot, a kifejlődés gyorsaságát befolyásolta nálam ez a környezet. Megint szépen fejeztem ki magam, mi? *(Ének.)* „Ó, hogy meg kell halnom.”

Z. Neked ezek a koloratúr-szoprán bigyók mennek a legjobban.

X. Azt hiszem, én vagyok a legnagyobb magyar Pillangókisasszony.

Z. Nem, magyar kisasszony-pillangó, az vagy. Szűz vagy?

X. Nem, csak szűzies. A lelkem. A testem.

Z. Kétségkívül. Mindazonáltal a porhüvelyedben van valami visszataszító.

X. Igen. Sokszor engem is taszít, de nem vissza.

Z. Nem vagyok én sokkal szebb, mint te?

X. Nem.

Z. De okosabb vagyok.

X. Okosabb lehetnél, de nem vagy.

Z. Akkor hát mi a különbség köztünk?

X. Az, hogy mind a ketten emberek vagyunk.

Z. Ez tényleg nagy különbség. Erre nem is gondoltam.

X. Látod, te kis csacsi. Ide figyelj! *(Komoly.)* Van egy borzasztó ötletem, amit még nem mertem kimondani. Tulajdonképp még magamban sem döntöttem el, hogy akarom-e, vagy sem. Borzasztó.

Z. Elhatároztad, hogy gazember leszel.

X. Hiába határozom el, nem tudnám megvalósítani. Nem. Ne is barkochbázd. Egyetlenegy dolog volna, ami még egy kis életet, nyüzsgést, lendületet vinne a mi sír felé tántorgó négyesünkbe: ha kicserélnénk a feleségünket.

Z. *(nem veszi komolyan)* Erre már én is gondoltam.

X. Komolyan beszélek.

Z. *(most felfogja)* Megőrültél? Hogy?

X. Úgy, hogy ők ne tudjanak róla.

Z. *(röhög, megint azt hiszi, tréfa)* Jó, hát úgy lehet.

X. Arról ne tudjanak, hogy mi megbeszéltük, megegyeztünk. Egyébként véresen komolyan: te elcsábítod az én feleségemet, én a tiédet.

Z. *(elgondolkodik)* Öregem, magunkkal azt csinálunk, amit akarunk, de ez a játék az ő bőrükre menne. Nem, ezt nem lehet. Ehhez nincs jogunk. Ez olyan, mintha élő embereken kísérleteznénk. Tegyük fel, hogy sikerül, sikerül mind a kettőnknek. Akkor mi van? A végén csak le kell leplezzük egymást, és automatikusan le is lepleződnenk, mert egyik asszonyt sem tudnánk úgy elrontani, hogy be ne vallaná, és bevallaná egymásnak is, és vajon kibírnák-e a csömmöt? Nem valószínű!

X. De esetleg kialakulna valami olyan teljes élet-, vagyon- és ágyközösség, ami még nem volt.

Z. Fúj! Brrruahh... Fúj... Egyébként volt. Volt. De mennyire, hogy volt.

X. De ez tudatos lenne, szándékolt, és nem szexuális indítékú, hanem filozófiai.

Z. Mi ebben a filozófia?

X. Az, hogy az élet kibíráhatatlan, és ahhoz, hogy el bírjuk fogyasztani, meg kell fűszerezni. Én is tudom, hogy ez vérre megy, de éppen azt akarom. Csinálni akarok valamit, ami vérre megy. Ember vagyok, férfi vagyok. Tennem kell valamit. Minthogy azonban az élet, a köd, a mocsár megfosztott attól, hogy magamhoz méltó, szabad tetteket hajtsak végre, semmi olyan hasznos, pozitív értékű cselekvési lehetőséget nem látok, sem társadalmi, sem egyéni, családi tekintetben, ami méltó lenne hozzám, akár a tett súlyát, akár erkölcsi értékét tekintve, úgy döntöttem, hogy valami rosszat, legalábbis, a fennálló erkölcsi formák alapján rosszat teszek.

Z. Megértelek, és ami engem illet, támogatlak is, de W. nevében nem nyilatkozhatom. Az ő életét nincs jogom feláldozni a te rossz közérzeted oltárán. És, minthogy végső soron te is csak magaddal rendelkezhetsz, nem fogadhatom el tőled Y-t.

X. Ezeket én is végiggondoltam. Nem vitás, hogy ez olyan, mintha arra szövetkeznénk, hogy meggyilkoljuk őket. Csak az a kérdés, hogy így, ha továbbra is ezt a tehetetlenségbe fulladt, nyomasztó életet éljük velük, nem éppen úgy egy lassú halálba, egy tespedt, nyomorult elványadásba, egy ocsmány halálba cipeljük-e őket.

Z. Apám! Élettársaink! Ezt választották, velünk tartanak, majdhogynem szabad akarattukból.

X. Igen, éppen így az is szabadságukban áll, hogy nem állnak kötélnek, hogy nem hagyják elcsábítani magukat. A mi megegyezésünk még nem perfektuálja a házasságtörésüket.

Z. Csak a miénket.

X. Arról is lehetne vitázni, de mellékes.

Z. Jó, és mi van, ha csak egyikőnknek sikerül, mindegy, melyikőnknek? Akkor mi van?

X. Akkor is tönkremennénk valamennyien. De micsoda feszültségek lennének közben, és micsoda vérvádak és micsoda téboly. Mondd, kívántad te már meg valaha az én feleségemet?

Z. Kívántam. És te az enyémet?

X. Én is. (Nézi Z-t.) Most érzed, miről van szó, micsoda szédület.

Z. Érzem.

X. Nem rossz üzlet ez, öregem. A két nő, mint nő, a formáikat tekintve körülbelül egyenértékű. És mi megtudhatnánk magunkról, milyen férfiak vagyunk, ha viszonylatba kerülünk. Képzeld el azt a gyönyört, amikor a feleségem azt mondja neked, hogy ilyen jó neki még sosem volt.

Z. Te képzeld el az én feleségemet, amint rájön, hogy még én is becsaptam, megcsaltam, semmi értelme nincs az életének, és magára nyitja a gázt, amíg én osztályfőnöki órát tartok a IV/b-ben. Nem vitás, hogy sok nagy eszmédet átvettem már az életben, de ezt nem veszem át, pajtás, ezt nem.

X. Erre te gyáva vagy.

Z. Ha akarod, az is.

X. És ha egyedül vágok bele?

Z. Azt te nem teszed meg.

X. Hát ha már meg is tettem?

Z. Az a te bajod.

X. Nem tudlak kihozni a sodrodból?

Z. Nem. Én nagyon szeretem W-t.

X. Én is Y-t. Sőt, még W-t is.

Z. Ahhoz, hogy ezt megtegyük, nem szabadna szeretnünk őket.

X. Nem tudsz felülemelkedni bizonyos konvenciókon.

Z. Lehet. Én is nagyon el vagyok keseredve, de embert ölni a saját mulattatásomra — ehhez nincs gusztusom.

X. Százszázalékig igazad van, gondolatmenetedben csak egy nagy hiba ordít, de az aztán nagyon.

Z. Éspedig?

X. Az a feltételezés, hogy ez a dolog őket, minden más eshetőséget kizárva, csak tönkretehetné, és nem esetleg éppen boldoggá. Vagy legalábbis valamelyiket boldoggá.

Z. Ez már formális okoskodás. Az ember ismeri a feleségét.

X. Biztos?

Z. Biztos. Én fix vagyok.

X. Te el sem tudod képzelni, hogy a te feleséged esetleg már úgy is gondolt rám, mint férfira.

Z. Te el tudod képzelni Y-ról?

X. Nem tudom. Ki kellene próbálni. Én most behívom őket, és olyan szituációt teremtek, amiben nem tudnak mellébeszélni. Ha kiderül, hogy neked van igazad, és egyik nő sem gondolt még a másik férfira úgy, akkor egyelőre elállak a kísérlettől, ha nem, akkor újra megteszem a javaslatom.

Z. Helyes. Én pedig azt mondom, hogy ha csak az egyik asszony is, akármelyik, a te érvelésed igazát bizonyítja, én már benne is vagyok ebben a kísérletben. Akár azonnal el is kezdhettük. De ha az derül ki, hogy én ismerem jobban őket, akkor többet még csak szó se essék erről a baromságról. *(Kezet ráznak.)*

X. Ha azonban netán az élet mégis engem igazolna, javaslom, kezdjük a dolgot fonákjáról: ma este még udvaroljon ki-ki a saját feleségének, nyíltan, nyilvánosan, hogy egy kicsit fellazítsuk őket, esetleg olyan kétértelműen, hogy a másik asszonynak, a jövődöbelinek a bogár a fülébe legyen téve.

Z. Te már ki is dolgoztad a technikáját? *(Lassan elkomolyodik.)*

X. Ki.

Z. Mennyi ideje foglalkozol a feleségem elcsábításának gondolatával?

X. Ha csak azzal foglalkoznék... de meg kell könnyítsem az utad az én feleségemhez, vagy -re, mert neked sokkal nehezebb dolgod lesz.

Z. Azt mondd? Kíváncsi vagyok.

X. No végre. *(Megöleli.)* Öregem, tudod, milyen jó nő a feleségem? Majd elmagyarázom, hogyan kell vele, és mi hat rá legjobban. *(Szóhoz sem engedi jutni Z-t, eksztázisban.)* Ekkora szarvaim lesznek. Újjászületés, kéjmámor, harci tettek. Rongyos, posványos életünk felemelkedik az izgalmak tiszta szférájába. *(Énekel.)* „Az lesz majd a kéjes óra, hogyha áll az akasztófa, és a gége megszorul, megszorul.” *(Kiált az asszonyoknak a konyhába.)* Hé, nők, markotányosnék, lápvirágok, eszemadták!

(1967)

Szilágyi Domokos

A Nagybányától délre fekvő Nagysomkúton született 1938-ban. Édesapja református lelkész volt. Szatmáron érettségizett, majd 1955–1960 között a kolozsvári egyetem magyar szakát végezte. Ezután egy évtizedig Bukarestben élt, újságíróként dolgozott. Betegsége miatt nyugdíjazták, ekkor Kolozsváron telepedett le. 1976. november 2-án öngyilkos lett. Első házasságából született fia a következő évben vált a bukaresti földrengés áldozatává. Első felesége, a szintén neves költő Hervay Gizella (1934–1982) ugyancsak öngyilkosságot követett el.

Szilágyi Domokos első verse 1956-ban, első könyve, az *Álom a repülőtéren* 1962-ben jelent meg. Korai verseire egyrészt a költői útkeresés, másrészt az idillinek látott jövőkép, a bizakodás volt a jellemző. Azokban az években a romániai politikai életben is oldódás volt megfigyelhető, a szocializmus, az igazságos társadalom távlati ígéretesnek és elérhetőnek is mutatkoztak. Az irodalomban megkezdődhetett a következetes szembenézés az addig ott is gyakori sematizmussal. A fiatal költő a teljes magyar és a minél szélesebb körű európai lírai hagyományban tájékozódott, elsősorban Babits Mihály, József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Juhász Ferenc, T. S. Eliot s általában az angol nyelvű költészet volt rá komoly hatással. Inspirációt merített a zenéből is. Ezzel is magyarázható, hogy első komoly feltűnést keltő, valóban összegző műve a *Bartók Amerikában* (1964). Ebben a bartóki modellt tekinti a magáénak, vagyis az ősi és a modern elemek, tartalmak és formák szintézisét:

*Jaj istenem a világ
kinek szoros kinek tág
jaj be szoros a világ
csontig hatol velőt vág
hogy kitágul a világ
ha egyszer jobb időt lát.*

*Fából faragott fájdalom,
kőbe kalapált gyűlölet,
allegro-barbaro-jelen,
polifón álmom, ó, jövő,
rezdülj végig,
a megismeréstől a fölismerésig,
a céltudatos búrokon!*

*Rezdülj végig,
a végestől a végtelenségig,
tudatos, ésszerű varázs –:
mert csak az igaz, ami végtelen,
minden véges: megalkuvás.*

Költészetének átalakulása *A láz enciklopédiája* (1967) és *Búcsú a trópusoktól* (1969) című kötetekben figyelhető meg. Szembesülnie kell az egyre komolyabb s a nemzetiségi létben élőket fokozottabban sújtó romániai állapotokkal. Felismeréseinek egyedi igazsága mögött fel kell ismernie a még komorabbat: a világot nem lehet egykönnyen megváltoztatni. Sem az egyes embernek, sem az emberiségnek az útja nem írható le a boldogság felé haladóként. A magyar líra nagy hagyományát, a közösségiséget örömmel vállaló költőnek rá kell döbbsennie arra a hagyományra is, hogy ez a feladat feloldhatatlannak bizonyuló terhekkel súlyosbított, s arra is, hogy ez a közösség helyzete, sorsa mellett az egyénre, a személyiségre is ráirányítja a figyelmet. A társadalom mellett az egzisztencia kérdései is előtérbe nyomulnak. *A láz enciklopédiája* voltaképpen egyetlen, nagyobb részben önálló költeményként is megálló darabokból egybeszerkesztett hosszúvers. Egyik jellemző darabja a *(Harminckét sor a boldogságról)*. A boldogság elérhető avagy elérhetetlen volta egyaránt lehet témája meddő és termékeny filozófiai és költői vitáknak. Különösen olyan léthelyzetben válhatnak indokolttá a költői elmélkedések e tárgykörben, amelyben a társadalom egészébe belenevelt, belesulykolt „boldog jövő” elérhetetlenségének felismerése a történelemben megszokottnál is sötétebbnek mutatja a jelent, szinte mozdulatlanak. Természetesen nemcsak a közösség, hanem az egyénnek a magánélet zártabb köreihez tartozó viszonyai (család, szerelem stb.) és az elvontságok helyett mind közvetlenebbül megmutatkozó haláltudata is szerves részét képezik a boldogság kérdéskörének. A boldogság napjainak, heteinek és a hozzájuk vezető, illetve a tőlük elvezető hónapoknak és éveknek a szembeállítás, sőt magának a boldogság tényszerű létezésének a megkérdőjelezése még feloldódni látszik a megengedőbb fogalmazásban, a belső vitát kivetítő versben mint-ha egyensúlyban lennének az igének és a nemek, a vers zárlata azonban az utóbbit teszi nyomatékosná. Az ember – múlt időben – kibírta a boldogságot, most majd annak a hiányát is „kibírja / az ember – mert sokat kibír”. Az izgatott meditáció ugyanúgy szól a boldogságról, mint a szenvedésről. A mű visszautal két Kosztolányi-költeményre is: a *Boldog, szomorú dal* elégikusabb és a *Száz sor a testi szenvedésről* tépettebb világára. A tépettséget, a disszonanciaélményt fejezi ki a *Búcsú a trópusoktól* hat hosszúverse is.

A *Kérvény* [K] a *Sajtóértekezlet* című válogatott kötet (1972) élén áll, az érett költő számvetése. A vers a lét paradox voltát fejezi ki. Erre utal már az is, hogy a „kérvény” nem kér semmit, s meghatározhatatlan az is, hogy kihez szól a fikcióban. Egyértelmű viszont, hogy ki kér, ki beszél. A megszólaló a régi, általánosan használatos kérvény-formulával indít, „alulírott”-nak nevezi magát, s kezdi közölni az adatait, de már nem a kérvények konkrét pontosságával. Kulcsszóvá minősül az *alulírott* kifejezés, összesen huszonegyszer kap helyet, tagolja a verset, amely formailag egyetlen, 59 soron át tartó mondat. A nevet helyettesítő, a személyességet látszólag feloldó kifejezés korántsem távolítja el egy-

mástól a mű alkotóját és beszélőjét. Sokkal inkább az elidegenedettséget fejezi ki, és egyúttal próbál tiltakozni is ellene. A beszélő legszemélyesebb gondjait tárja fel, életút-számvetést végez. Az ilyen „kérvény” nem is szólhat semmiféle hivatalhoz, de az „éppíglét” helyzetében Istenhez sem, mivel hit és hitetlenség harcában most az utóbbi mutatkozik erősebbnek. Így nincs kihez szólni, de van miről, így az egyetlen formának a költői beszéd mutatkozik. Az sem szünteti meg a szorongásokat, amelyek a lét ideiglenességéből származnak elsősorban, a félúton-állapot végpontjának kikerülhetetlenségéből, de értelmes lehetőségű életprogramot ad, hiszen a legszemélyesebb magánbeszéd is közérdekű, ha van esztétikai érvénye. A költő „szolgálatos a tájon” és „éjjeliőr egy tört-ezüst koron”. A szolgálat-elv és az értékörzés a magyar költői szerep nagy hagyományai közé tartozik. E szereptartalmakat nem önmagukban vitatja Szilágyi Domokos, hanem a maga életidejének történelmi-emberi lehetőségeivel, pontosabban a nagyfokú korlátozottsággal szembeállítva teszi azokat kérdésessé. S ezt fokozza a jövőtlenség képe: „a föltámadás szadizmusa” utálatossá válik, s minden emberre, minden őrzött értékre „beolvasztódás”, halál vár. A létezés „átmenet remény s rettenet közt”, s mindenki „ideiglenes mindörökké”, élete a „milliomodik balál / és millió-egy születés / súlya alatt” zajlik. Az egyén éppen létének legdöntőbb kérdéseivel kapcsolatban tehetetlen: születését nem dönti el, halálát el nem kerülheti, hiába, hogy „nem írt alá szerződést”.

A félúton helyzetét a lét nem oldhatja meg, így a *Kérvény* is lezáratlan marad gondolati értelemben. Egy valami azonban minden kétség ellenére is szépnek mutatkozik, széppé varázsoltan jelenik meg a versben: a szolgálat és az őrzés. A játékos, zeneien dalamos szövegformálás, a csillagok ismételt említése a „tört-ezüst” korban is értelmesnek mutatja a „tinta-tó” segítségével, annak mélyéből, „sötétségéből” kibontható költői világot, még a század hetedik emeletén, azaz évtizedében is.

Még a szépség varázsánál is erősebb a költő számára a játéké, a játékoságé. A *Bűcsú a trópusoktól* egyik hosszúversét paragrafusokba szedte. Így kezdődik a *Hogyan írjunk verset*:

1. Egyedem-begyedem-tengertánc.
2. Hajdú sógor, mit kívánsz?
3. a) Azt instállom, esedezem, óhajtom, kívánom, kérem, követelem, parancsolom, hogy érthető legyen, a betyár nemjóját!
- b) Azt instállom, esedezem, óhajtom, kívánom, kérem, követelem, parancsolom, hogy jó legyen, a nemjóját a betyárnak! Színvonalas. Európai! és ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai, antarktiszi. A jó vers már azelőtt közöl valamit, mielőtt az értelemig elhatolna, mondá Eliot. (Könnyű volt neki. Vagy nem is?) Ja igen, és ne csak európai stb., hanem csíkszentjebovai is legyen.

A költő nemcsak tanult a költői hagyománytól, hanem rendre fel is idézi azt, játékosabb és tragikusabb változatokban. Az előbbiek közé tartozik a *Lilla Vitézre emlékezik* (Felezőidő című kötetben, 1972). Természetesen Csokonairól és az ő Lillájáról van szó. Vajda Julianna hosszú életű volt (1776–1855). Első férje 1840-ben halt meg, négy év múl-

va ismét férjhez ment egy református lelkészhez. Csokonai halála után negyvenegy évvel – amiként a vers említi –, tehát már a második házasságában élt, s idős, hetvenesztendős asszony volt. E versben azonban szinte visszafiatalodik alig huszonévéssé. (1797–1798-ban voltak egymással kapcsolatban.) Általában Csokonai Lilla-képét ismerjük. A vers a másik ember nézőpontját fogalmazza meg, s lényegében azonosnak mutatja az egykori és a jelenbeli arcképet és értéktételeket. A vers Lillájának Csokonai-képe nem tér el az irodalomtörténetétől, mégis személyes jellegű. A feljegyzések szerint az idős asszony valóban mondta, hogy „csak a rút / képe ne lett vón!” Az is jellegzetes női magatartás, ahogy szépségének és erényességének feltételezett sérelmét utasítja el majd fél évszázad múltával is. Nagyszerű ötlet a zárószakaszt nyitó tintapaca, amely úgy értelmezhető, hogy Lilla az emlékidézés legvalloalmasabb részéhez, az egykori szerelem megvallásához érkezett el, de ezt mégis leírhatatlannak gondolta, s eltűntette a betűket. Utalhat erre a három pont is, a két gondolatjel is és főként a zárójelbe tett utolsó sor, amely az emlék idejéből a jelenbe ugrik vissza. Lélektanilag indokolt a titkolódzás, valójában azonban felesleges, hiszen a második férj már nem Csokonai elől ragadta el Lillát. Tudható az is, hogy az asszonyt már életében is ez a poétikus kapcsolat tette legszűkebb környezetében s azon túl is ismertté, ő nemcsak Vajda Julianna volt, hanem Csokonai Lillája is, olyannyira, hogy második házasságának anyakönyvi bejegyzésében is szerepel ez a kitétel.

A versbeli helyzet különösségét, a felidézett emlékeknek a komor befejeződés ellenére is derűs, szívet melengető voltát fejezi ki a versforma is a költészetünkben ritka háromsoros szakaszokkal, a játékos hatású *aaa* rímeléssel.

A tragikus változatra a Petőfi halálát megidéző *Szemből, halál* a példa a posztumusz *Tengerparti lakodalom* című kötetből (1978). E verstémának van egyébként egy részletezőbben kibontó változata is, a *Héjjasfalva felé*. A „Potomság” állítólag Petőfi utolsó, mások által is hallott szava, s a veszélyt minősíti. A franciául beszélő Bem valóban fiának (mon fils – mon fisz) nevezte a költőt. De a legutolsó, talán hangosan ki sem mondott szavak az alkotói fantázia termékei, bárha lélektani hitelességük vitathatatlan. A megelőző négy soros szakasz pedig az emlékidézés és a jelen, az előd és a mai alkotó sorsának azonoságát-rokonságát teszi nyilvánvalóvá, azonosnak tartva a szerep tartalmát („Mert tett a szó”), s csak következményeit különböztetve meg: hol a fegyver, hol „csupán” a „fegyvernyi gondolat” bizonyul halálosnak az alkotó számára.

A halállal való szembenézés, a halál választhatósága az utolsó évek verseiben rendre megszólaló motívum. A hatvanas évek lázasabb és szertelenebb avantgárdja azonban már megszélidült ekkorra. Tömörebbé válnak a versek, kötöttebbé a ritmus: klasszicizálódik ez a líra is. A tépettség, a diszharmonia meghatározó élményköre szinte végzetes nyugalommal szólal meg. Olykor hangsúlyos az ellentételezés lehetősége is, miként az 1976 nyarán keletkezett *Napraforgókban*. A természet világában is megvan a kettősség: szomorúság és üdeség, élet és halál. De a halálra készülő egyúttal magvető is lehet, magok a költő által „szétszólt ígék” is, amelyek a napra forognak, és értelmet adnak a földi létnek. A *Circumdederunt* azonban már valóban a végső búcsú hangján szól, még ha nem is a legutolsó vers. A cím egy közismert katolikus temetési ének kezdő szava, ennek magyar változata a vers, és minden strofa indításában megismétlődik. Az archaizáló stílu-

sú, a reformáció korának nyelvét finoman érzékeltető szöveg nyugodtsága mögött a teljes reménytelenség bujkál. Az életből csak a pokolra lehet jutni, nincs lehetőség az üdvözülésre. Becsukódik a költészet kapuja is. A bezártságból, az elítéltségből nincs szabadulás, s ez „*tán így rendjénvaló. / Halál előtt ne meneküljön, azki meghaló*”. József Attila *Karóval jöttél* versének végső számvetésével, a „hajtsd le szépen a fejedet” verszárlatának tárgyias poétikusságával rokonítható ez a búcsúzás.

KÁNTOR LAJOS—LÁNG GUSZTÁV: *Szilágyi Domokos* = Kézikönyv IV. 1982. 234–238. ♦ *A költő életei. Szilágyi Domokos (1938–1976)*. Bukarest, 1986. ♦ Cs. GYIMESI ÉVA: *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*. Bukarest, 1990. ♦ BERTHA ZOLTÁN: *Gond és mű*. 1994. 188–204. ♦ PÉCSI GYÖRGY: *Olvasópróbák*. Miskolc, 1994. 67–111., 129–157. ♦ KÁNTOR LAJOS: *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?* 1996.

❖ (Harminckét sor a boldogságról) ❖

Boldog jövő! — gondolatok-
e már, feleim, arra, hogy
mit is jelenthet, mit jelent ez? —
Mindig csak az álló jelenhez
mérünk, és hát képzelünk *jobbat*
(s még azt is lemondón! —: „hisz rosszabb
úgysem lehet!” —) — igényeink,
sajnos, csak a *való* szerint
alakulnak — — — a sose-rest
agy máris, lám, kétkedni kezd:

Ide hát, aki volt már boldog!
hadd lám: mennyi ideig tartott?
egy órát? egy napot? hetet?
kibírt-e ugyan éveket?
Igen: *kibírt*? — mert idegek,
rághatatlanok kellene
ehhez is, mint a szenvedéshez!
hogy bele ne rokkanj, hogy élhess!
s teherbírás! —: mert hát teher
ez is, és *csak* cipelni kell,
ha jólesik is. —

Mielőtt
fölhúznók hát azt a jövőt,
hagyjunk egy csöpp időt, gyarlók, mi,
amely alatt meg tudjuk szokni,
edző-kúrát, átmenetet
bizony, edződni, emberek,
edződnünk kell még ehhez is!
(mivelhogy nincs róza tövis
nélkül.) —

S ki néktek most így ír
— mert épp akadt fölös papírja —:
hiszi, hogy majd ezt is kibírja
az ember — mert sokat kibír.

(Kötetben: 1967)

❖ Szemből, halál ❖

Öt óra. Itt a végső pillanat.
Héjjasfalva felé szaladva szalad
ki lovon, ki az apostolokén —
mint e huszonhat és fél éves legény.

— Potomság! — mondja. — Vagy talán nem is?
Hisz fut bálványa, az öreg Bem is,
aki szíve felől hordotta volt,
bár nem értett egy sort se soha, sort,
verssort, amelyet „oh, mon fils” rovott —
nem harci dobot
helyettesítőt — éppen csak a tett
váltott igévé. S elvégeztetett.

Mert tett a szó, ó, tett, igen,
csak orra bukik macskaköveken,
s nem fegyver, csak fegyvernyi gondolat
buktatja orra jobb egek alatt.

S akkor a fiú hirtelen megáll
(a civil őrnagy) —: Hát szemből, Halál!

(Kötetben: 1978)

❖ Napraforgók ❖

Egyedül vagyok, mint a sárga
napraforgó szomorúsága.
Az ég alatt ragyog a nyurga nyár. Száll
a szőke búzaföld. Amarra pár szál
katáng kurjongat kéken
szememnek itt lenni s odafönn az égen.
Ökörnyállal az ősz előreköpdös.
Lomboknak készül ezerszínű köntös.
De még zölden üdell a tó,
báránnyelhek legelnek rajta, kiknek
szigorú pásztorai a nap-ikrek:
egyik a magasban, másik a mélyben látható.
Fekszem a földön, engedelmes foglya,
s mint magvető, aki marokba fogja
a szórni való élést — én, ím,
próbálom megmarkolni szétszólt igéim,
hogy ne legyek egyedül, mint a sárga
napraforgó szomorúsága,
s mint ki termett szomorúságra —
talán a sors kivéd
(rakoncátlan hivat);
fekszem hason, hátam vetem az égnek —
csak így ér valamit e földi lét,
szélszóltában napra forgó igéknek.

(1976 nyarán)

78/ 26624

Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói

Ez a kötet szerves folytatása Mohácsy Károly-Vasy Géza *Irodalom IV.* középiskolai tankönyvének és a kiegészítő füzetnek; azokkal együtt ad hiteles képet. A részletesebb korszakbemutató után olyan szerzőkről közöl vázlatos, de tankönyvszerű pályaképet és irodalmi szemelvényeket, akik a NAT és az új típusú érettségi szempontrendszer alapján készülő tantervek részét képezhetik, elsősorban az emelt szint, a szabad témakörök, a helyi sajátosságok figyelembevételkor. Könyvünk – és készülő folytatása – teljesebb képet adhat modern irodalmunkról diákoknak, tanároknak és minden érdeklődőnek.

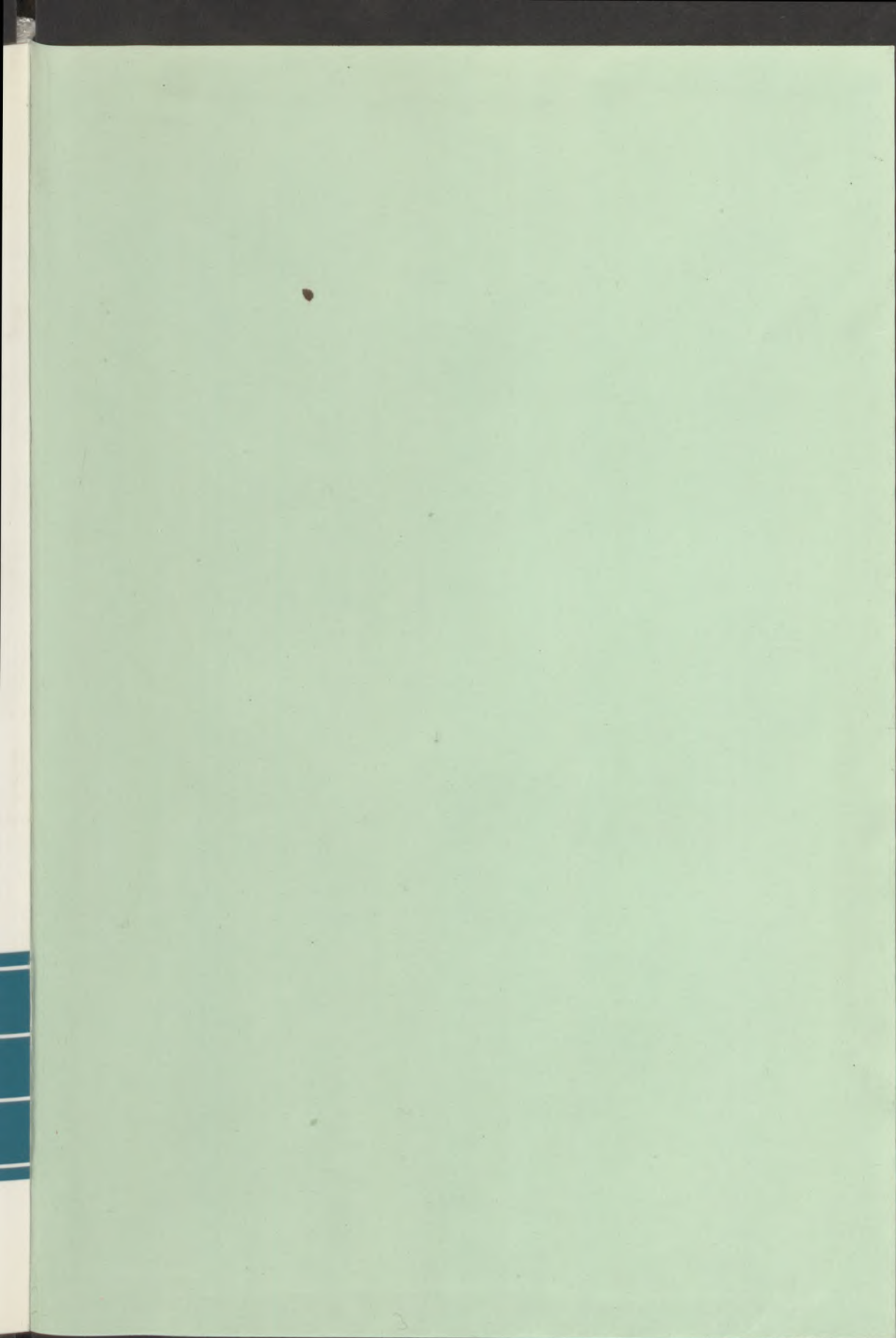
KORONA
NOVA

KORONA NOVA KIADÓ KFT.
1111 BUDAPEST, BARTÓK P. U. 10-12.
TEL: 165-4797, TEL./FAX: 1851-941

ISBN 963-9128-06-6

9 789639 128064

Vásy Géza • Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói